SAKARI KUUSI

HISTORIAN OPPIKIRJA

MAALAISKANSAKOULUJA VARTEN

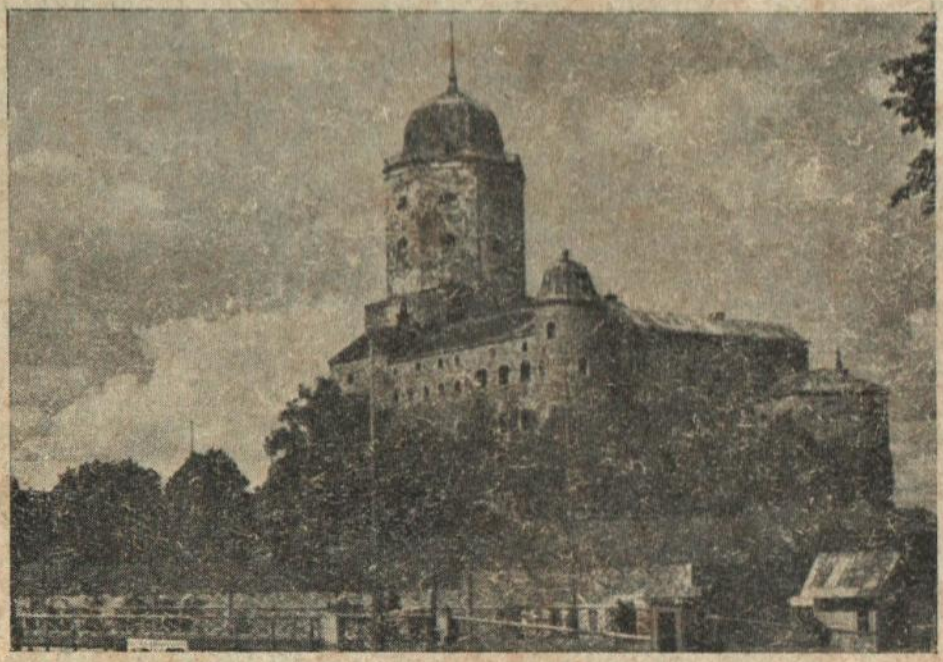

K. J. GUMMERUS OSAKEYHTIÖ

SAKARI KUUSI

HISTORIAN OPPIKIRJA

MAALAISKANSAKOULUJA VARTEN

NELJÄS PAINOS

K. J. GUMMERUS OSAKEYHTIÖ
JYVÄSKYLÄ

K. J. Gummerus Osakeyhtiön
kirjapainossa Jyväskylässä 1940

ALKULAUSE.

Tätä oppikirjaa laadittaessa on pyritty turhia erikoistietoja karttaen keskittymään historian pääkohtiin ja esittämään ne niin, että oppilas saa mahdollisimman selväpiirteisen, värikkään ja voimakkaan kuvan historian kulusta kyeten siihen ilman opettajan ohjaustakin tutustumaan ja siitä myöskin nauttimaan. Kuvituskin on koetettu järjestää mahdollisimman suuressa määrässä lastentajuinen. Tehtävä on ollut vaikea. Missä määrin siinä on onnistuttu ja päästy tarkoitustaan todella vastaavaan oppikirjaan, selvenee kokeiltaessa.

Liikarasitusta tämä oppikirja ei saattane oppilaille aiheuttaa. Opetusainesta on todella karsittu ja jokaisen luvun lopussa oleva osasto »Pääkohdat» helpottaa läksyn oppimista tuottaen huojennusta myöskin kertauksissa. Kaikki kirjan käyttökelpoisuuden lisäämiseen tähtäävät huomautukset otetaan seuraavissa painoksissa huomioon.

Lopuksi on mieluinen velvollisuuteni kiittää kaikkia niitä, jotka työni aikana ovat sitä arv. neuvoillansa edistäneet, erittäinkin Jyväskylän seminaarin tyttöosastokoulun yhdistettyjen luokkien opettajatarta Hilma Ihalaa ja kansakoulunopettajatar Maiju Kanteletta, jotka käytännöllisinä opettajina ovat teokseni tarkastaneet, sekä eri alojen erikoistuntijoita: Jyväskylän seminaarin uskonnon lehtoria Martti Haaviota, arkeologian professoria A. M. Tallgrenia, everstiluutnantti Heikki Nurmiota ja maisteri Eino Jutikkalaa heiltä saamastani myötätunnosta ja avusta.

Jyväskylässä maaliskuun 1. p:nä 1932.

Tekijä.

1. Suomi jään peittämänä. Kivikausi.

Jääkausi.

Tuhansia vuosia sitten koko Suomi oli kuten Grönlanti meidän aikanamme satoja metrejä paksun maajään peitossa, joka ulottui kauas Keski-Eurooppaan saakka. Vuosituhansien vieriessä ilma lämpeni ja jäätikkö vetäytyi vetäytymistään pohjoisemmaksi. Näin Suomi vapautui vähitellen jääpeitostansa. Tuuli ja meren aalto toivat sen rannalle siemenen, joka iti. Kohosi sankka metsä, joka peitti maan, ja monenlaiset metsäneläimet asettuivat sinne asumaan. Lopulta löysi sinne tiensä myöskin ihminen.

Ensimmäiset ihmiset Suomessa.

Asunnot. Suomen ensimmäiset asukkaat olivat raakoja metsäläisiä. He eivät asuneet hirsistä salvetuissa rakennuksissa kuten me. Heidän asuntonansa oli niinkuin lappalaisilla vieläkin pyöreä, taljoilla, tuohilla ja turpeilla katettu kota, niin ahdas, että se juuri ja juuri tarjosi niukan makuutilan vain kolmelle tai neljälle hengelle, jotka toisiinsa likistäytyen lepäilivät kodan keskelle sijoitetun tulisijan hiilloksen ympärillä talvisen yön. Tämmöinen helposti purettu ja toiseen paikkaan siirretty maja oli heidän tarpeittensa mukainen. Heillä ei nimittäin ollut peltoviljelystä, mikä olisi sitonut heidät määrättyyn paikkaan, eipä edes karjaakaan, vaan he etsivät ravinnokseen metsän ja veden antimia ja muuttivat asuinpaikkaa, milloin elämisen mahdollisuudet riistansaannin vähetessä alkoivat heiketä.

Ravinto. Kesäisin he söivät marjoja ja erilaisia juuria, herkuttelivat linnunmunilla tai -poikasilla, milloin niitä löysivät, söivätpä hätätilassa matoja ja simpukoitakin. Heidän pääasialli-

Kivikauden elämää Suomessa. — Huomaa taidokas veneenkovertamistapa.

sena ravintonaan oli kuitenkin kala ja liha. Kala oli maamme ensimmäisten asukkaiden »jokapäiväistä leipää». Kalastus oli siihen aikaan jo varsin korkealla asteella, niinkuin tärkeimmältä elinkeinolta voi odottaakin. Melkein kaikki nykyaikaiset pyyntineuvot, atraimet, onget, merrat, verkot, haavit, tunnettiin jo silloin, ja olipa ne kehitetty jo verraten täydellisiksi. Vesikulkuneuvona käytettiin kalastusmatkoilla yhdestä ainoasta jättiläispuusta tulen ja alkeellisen kirveen avulla valmistettua haapiota, jota kuljetettiin sauvomalla tai melomalla. Erikoista herkkua oli liha, paisti. Sen hankkiminen oli miehen tehtäviä. Kalastukseen sen sijaan ottivat osaa myöskin muut perheen jäsenet. Terävä oli luonnonlapsella silmä ja tarkka käsi hänen samotessansa metsiä

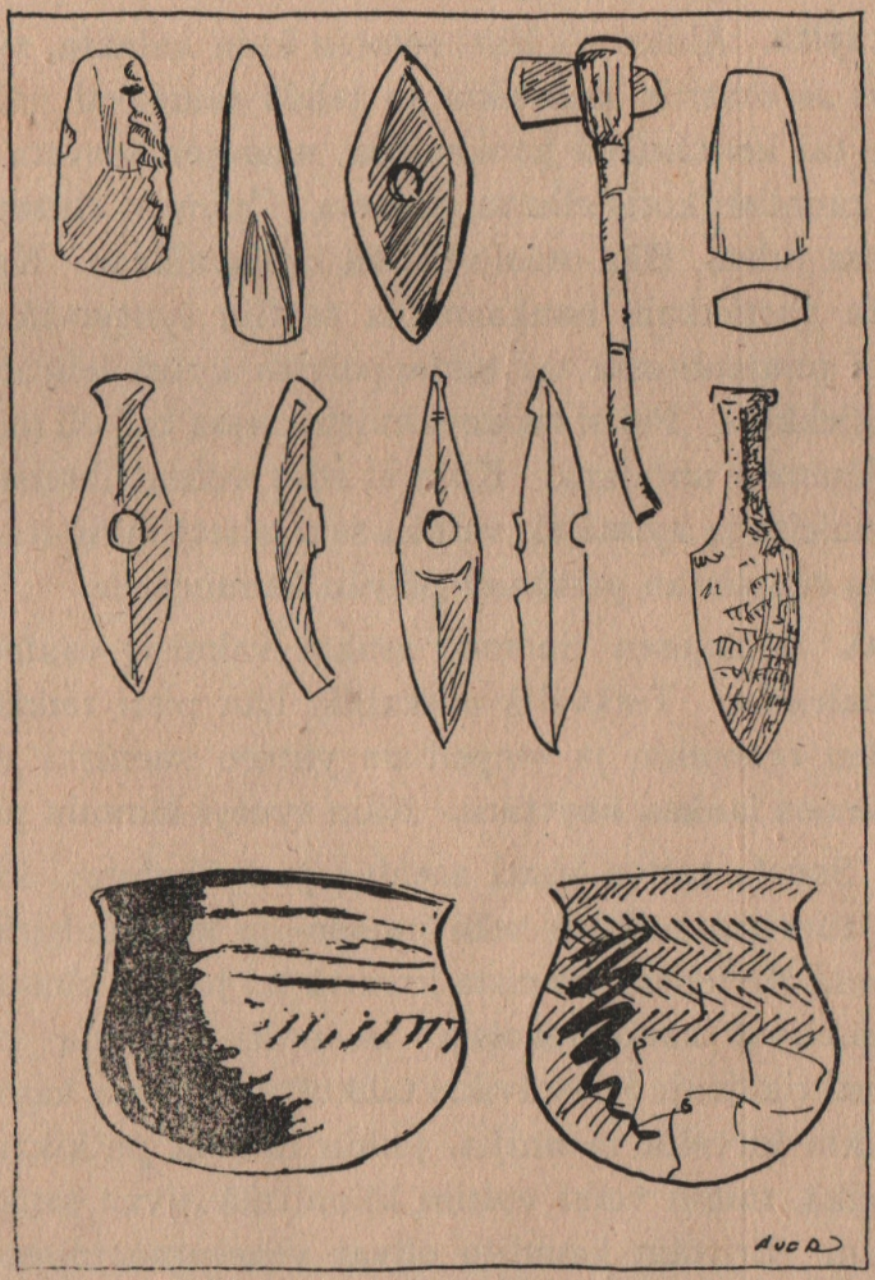

Kivikauden työ-, sota- ja talousesineitä. — Huomaa veneenmuotoinen vasarakirves edestä ja sivulta toisessa rivissä vasemmalla.

saalista vaanien. Mutta metsästysaseet olivat vielä kehittymättömät. Metallia ei tunnettu. Siksi nuoletja keihäät oli teritettävä kivi- tai luukärjillä. Muttasiitä huolimatta peloton metsämies rohkeni mitellä voimiaan itsensä karhun, metsän kuninkaankin, kanssa. Riistaa pyytäessään hän käytti myöskin monenlaisia ansoja ja satimia, kaivoipa toisinaan salahaudan villipeuran kulkutielle iskien kivipäisellä nuijallaan siihen pahaa aavistamatta pudonneen otuksen kuoliaaksi. Sinä päivänä hänen kotonaan oli juhla.

Tulenkäyttö. Aluksi oli liha, samoin kuin kalakin, syöty raakana; nyt se osattiin kuitenkin jo tehdä mureaksi paistamalla vartaassa tai keittämällä kookkaassa, naisväen savesta muovailemassa, kauniisti koristellussa padassa. Ihminen oli saanut palvelukseensa tulen. Hän osasi virittää kitkavalkean. Kahta kuivaa puuta vastakkain hankaamalla saatiin syntymään kipinä, joka alkoi puujauheessa tai taulanpalassa kyteä leimahtaen lopulta ilmiliekkiin. Paitsi ruoanvalmistuksessa tuli oli mitä suuriarvoisin lämmön antajana. Kota ei näet voinut ihmistä täysin turvata tuulelta ja kylmältä, vaikka se sijoitettiinkin itä- ja pohjoistuulilta suojaisaan paikkaan päivän kämmenelle.

Vaatetus. Muinaisen Suomen asukas valmisti vaatetuksensa eläimen nahoista. Terävällä naskalilla hän pisti reikiä nahkakappaleiden reunoihin ja ompeli ne yhteen suonista valmistamaansa hienoa lankaa käyttäen. Näin syntyi lämmin puku.

Aseet. Suurta taitoa vaati aseiden ja työkalujen, kirveiden, talttojen, tuurien, veitsien sekä nuolen- ja keihäänkärkien valmistaminen. Ne tehtiin kovasta kivestä tai joskus luusta. Alkuaikoina ne olivat karkeatekoisia, huonosti hiottuja, myöhemmin hienosti tikattuja ja teräviksi tahkottuja. Olipa käytännössä semmoisiakin kirveitä ja nuijia, joihin luisella putkikairalla oli porattu reikä, mihin varsi voitiin kiinnittää aivan samoin kuin nykyisinkin. Erittäin kauniita olivat veneenmuotoiset vasarakirveet, joita käytettiin sota-aseina.

Kivikausi.

Tätä aikaa Suomen historiassa sanotaan kivikaudeksi sen johdosta, että kivi silloin oli aseiden ja työkalujen valmistuksessa tärkeimpänä aineksena. Siitä on kulunut jo noin 3500 vuotta.
1400 e. Kr. Kivikauden katsotaan näet Suomessa päättyneen 1400 vuotta ennen nykyistä ajanlaskuamme, jonka ensimmäinen vuosi on Jeesuksen Kristuksen syntymävuosi.

Miten tiedot kivikaudesta on saatu. Miten meillä sitten näin vanhoista asioista on tietoja? Eiväthän silloiset Suomen asukkaat osanneet vielä kirjoittaa, joten emme ole saaneet luettavak-

semme heidän jälkeen jättämiään kirjoituksia. Heistä todistavat kuitenkin heidän tekonsa. Maasta on löytynyt heidän kiviaseitansa, joita kansa kammonsekaisella kunnioituksella katseli kutsuen niitä ukon vaajoiksi ja käyttäen niitä taikoja tehdessään. Oppineet saivat selville, että ne eivät olleet mitään ylenluonnollisia esineitä, vaan tämän maan ensimmäisten asukkaiden työ- ja sota-aseita. Maasta on paljastunut paljon muutakin, saviruukun palasia, vanhoja tulisijan jäännöksiä yms., mikä todistaa noista vanhoista ajoista. Kaikki se on kerätty ja talteen pantu museoihin, ja niin on päästy selville, miten tätä maata varhaisimpina aikoina on asuttu.

Pääkohdat. *Varhaisimpina aikoina Suomi oli jään peitossa. Ensimmäisten ihmisten asuntona oli kota. He elivät pääasiallisesti kalastuksella mutta myöskin metsästyksellä. Kitkavalkean he osasivat virittää ja valmistivat paistaen tai keittäen ruokansa. Vaatteensa he tekivät nahasta, aseensa puusta, luusta tai kivestä. Siksi tätä aikaa sanotaan kivikaudeksi. Se päättyi Suomessa noin 1400 vuotta e. Kr., ja tiedot siitä on saatu muinaislöydöistä, jotka on koottu museoihin.*

---

2. Suomen pronssi- ja rautakausi.

Pronssikausi.

Mistä pronssiset aseet saatiin. Noin 3500 vuotta sitten saatiin Suomessa kuulla kerrottavan ihmeellisestä »kivestä», joka suli tulessa. Siitä voitiin muovailla lujia tarviskaluja, teräviä aseita ja kauniita koruesineitä, jotka loistivat auringossa kuin tuli. Se oli pronssia, ts. vaskea, joka oli tinaa joukkoon sekoittamalla tehty kovaksi ja helpommin sulavaksi. Jonkin ajan kuluttua saatiin siitä valmistettuja esineitä nähdä ja kalliilla hinnalla ostaa, mikä tapahtui siten, että ne vaihdettiin turkiksiin, kuivattuun tai savustettuun kalaan tms., mitä Suomen silloisilla asukkailla oli vieraille kauppamiehille tarjottavana. Varsinaista rahaa ei näet

silloin vielä tunnettu. Näitä pronssiesineitä tuli maahan vähitellen yhä enemmän. Niitä saatiin pääasiallisesti lännestä, *Skandinaavian* maista, mutta jonkin verran myös idästä. Erittäinkin skandinaaviset muodot olivat varsin kauniita. Pronssiteollisuutta ei omassa maassa sanottavassa määrässä harjoitettu, itse metalli kun oli täysin tuonnin varassa. Kiviaseet olivatkin kauan ainakin syrjäseuduilla pronssiesineiden ohella käytännössä. Oli alkanut uusi aika, pronssikausi. Se kesti noin 500 e. Kr. 900 vuotta vuoden 1400 paikkeilta noin vuoteen 500 e. Kr.

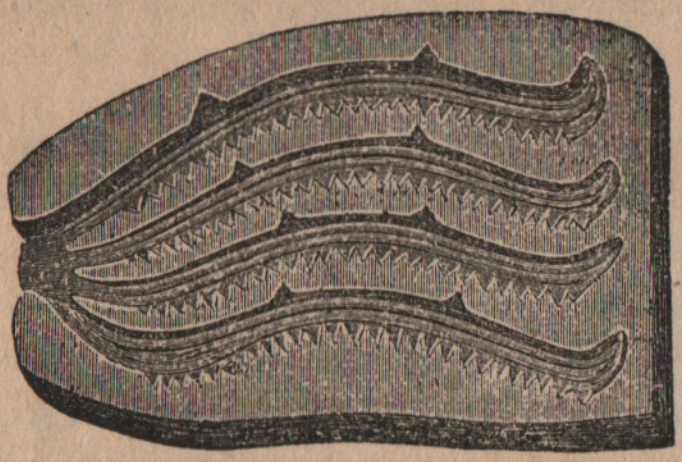

Ruotsista löydetty pronssisahojen valinmuotti.

Asutus ja elinkeinoelämä. Tarkasteltaessa, missä kivi- ja pronssikausien löytöjä on tehty ja minkälaisia nämä löydöt ovat, voi panna merkille, että asutus meillä Suomessa kivikaudella oli levinnyt pitkin koko maata, mutta pronssikaudella se rajoittui verraten ahtaalle alueelle, merenrantaseudulle ja saaristoon. Vaikkakin tämä ensi katsannolta tuntuu ihmeelliseltä, on se hiukan ajatellen hyvinkin ymmärrettävissä. Kalastuksesta ja metsästyksestä elävä kivikauden mies tarvitsi paljon riistamaita. Siksi asutus oli silloin levinnyt niin laajalle alueelle. Pronssikauden mies oli jo alkanut viljellä maata, kaataa kaskea. Siksi hän ei tarvinnut niin avaroita aloja. Asutus muuttui nyt kiinteämmäksi kuin ennen. Kun kylvö oli tehty, oli jäätävä odottamaan satoa, ja semmoiselta seudulta, missä hyvä maa tarjosi runsaita satoja, ei tehnyt mieli muuttaa muualle. Maanviljelyksen ohella harjoitettiin kuitenkin yhä edelleen voimaperäistä metsästystä ja kalastusta, vieläpä merikalastusta. Nyt kyettiin näet jo rakentamaan merikelpoisia aluksia, joilla voitiin purjehtia naapurimaihin saakka sieltä vaihtamaan pronssiaseita yms., mitä koti-

maasta ei voitu saada. Kautta aikojen kauppa on noudatellut vesiteitä, merta ja jokia. Niin oli luonnollisesti erikoisesti laita varhaisimpina aikoina, jolloin minkäänlaisia maanteitä ei vielä ollut olemassa.

Hiidenkiukaat. Pronssikaudesta tietävät kertoa ns. hiidenkiukaat, suurenlaiset kiviröykkiöt, useimmiten korkeilla merenrantavuorilla, mistä aukeaa ihana näköala yli vesien. On ihmetelty, mitä nämä huomiota herättävät kivikummut ovat. Kun niitä on tutkittu, on niistä löytynyt poltettuja luita, joskus saviastian palasia ja jokunen pronssiesinekin. Pronssikaudella ei vainajata semmoisena kätketty maan poveen kuten nykyisin, vaan ruumis poltettiin. Hiidenkiukaat ovat senaikuisten Suomen asukkaiden viimeisiä leposijoja.

Rautakausi.

Raudan saanti ja rauta-aseet. Vielä parempia aseita kuin pronssista saadaan raudasta. Sen käyttö oli Suomessa tunnettu ainakin vuoden 100 tienoilla j. Kr., mutta ehkä jo puolituhatta vuotta aikaisemminkin. Löytöjä on kuitenkin vasta Kr. s. jälkeiseltä ajalta. *100 j. Kr.*

Ensimmäiset raudasta valmistetut aseet saatiin muista maista. Mutta ennen pitkää suomalaiset sepät alkoivat tehdä niitä itse. Rautaa ei tarvinnut tuoda muualta, sitä saatiin omasta maasta. Monissa Suomen järvissä ja soissa on yhä vieläkin rautamalmia, ruosteen värisiä pieniä malmimöhkäleitä. Niitä ryhdyttiin nyt ottamaan talteen, ja ne sulatettiin tulen avulla maakuopissa. Näin saatiin rauta vapaaksi muista aineksista, ns. kuonasta. Tästä raaka-aineesta syntyi sepän käsissä kirveitä, miekkoja, tikareita, keihään- ja nuolenkärkiä yms., kaikki paljon parempia ja käyttökelpoisempia kuin aikaisemmat.

Rautakauden olot Suomessa. Rautakaudella maanviljelyksen asema Suomen talouselämässä suuresti vahvistui, joten voidaan katsoa asutuksen ainakin silloin muodostuneen kiinteäksi. Asuntona oli hirsistä salvettu, savella tiivistetty savupirtti. Kun tällä aikakaudella esi-isämme siirtyivät maahan Suomenlahden takaa ensimmäisten siirtolaisten saapuessa tänne jo vuoden 100 tienoilla j. Kr., palaamme myöhemmin asiaan.

Esihistoriallinen aika. Kirjoitustaito oli rautakaudenkin ihmisille vieras. Mitään kirjallisia tietoja meillä ei siksi heistä ole. Niinpä tietomme rautakauden ihmisistä ovatkin varsin vaillinaiset. Semmoista historian kautta, jolta ei kirjoitettuja muistiinpanoja ole, sanotaan esihistorialliseksi ajaksi. Suomessa tämä aika jaetaan kivi-, pronssi- ja rautakausiin. Täällä se päättyi noin vuonna 1200 j. Kr., jolloin historiallinen aika alkaa.

Pääkohdat. *Vuoden 1400 paikkeilla e. Kr. Suomessa alettiin käyttää pronssista valmistettuja aseita. Ne saatiin melkein kaikki ulkomailta. Suomalaisten oli vaihdettava ne oman maansa tuotteisiin. Kauppa oli siis vaihtokauppaa, ja se kulki vesiteitä. Asutus keskittyi kaupan vuoksi pääasiassa meren rannalle ja kaskiviljelyksen tultua käytäntöön ahtaammalle alueelle kuin ennen.*

Vuoden 100 tienoilla j. Kr. Suomessa alkoi rautakausi. Silloin esi-isiemme siirtyminen maahan oli jo alkanut. Rauta valmistettiin suo- ja järvimalmista. Asutus muuttui kiinteäksi. Asuntona oli savupirtti.

Esihistorialliset kaudet:

Kivikausi noin vuoteen 1400 e. Kr.
Pronssikausi noin 1400—500 e. Kr.
Rautakausi noin 100 j. Kr.—1200.

3—4. Vanhimmat sivistyskansat.

Historiallinen aika alkaa. Niinä aikoina, jolloin täällä Suomessa vielä elettiin kivikauden elämää, oli kaukana etelässä maita, joissa oli vakinainen maanviljelijäasutus sekä käsityöläisiä, jotka valmistivat monenlaisia tarviskaluja, aseita ja koristuksia. Siellä oli järjestettyjä valtakuntia kuninkaineen ja virkamiehineen, jotka pitivät huolta, että maassa vallitsi järjestys ja rauha. Ne olivat sivistyskansoja, jotka tunsivat kirjoitustaidon ja merkitsivät muistiin, mitä merkillistä siihen aikaan maailmassa tapahtui. Esihistoriallisesta ajasta oli siellä siirrytty historialliseen aikaan.

Egyptiläiset.

Niilin lahja. Kaikkein vanhimpia sivistyskansoja olivat *Pohjois-Afrikassa Niili-joen* laaksossa asuvat egyptiläiset. *Egypti* on ihmeellinen maa. Se on kuivien hietaerämaiden piirittämä, eikä siellä juuri koskaan sada, mutta kuitenkin se on maailman hedelmällisimpiä maita. On sanottu eikä syyttä, että Egypti on Niilin lahja. Säännöllisesti kesäkuussa joka vuosi veden pinta tässä joessa alkaa kohota ja tulva peittää laajat alat. Kummuille rakennetut kaupungit ja kylät kohoavat kuin saaret merestä. Vasta kuukausien kuluttua vesi laskeutuu, mutta jälkeensä se jättää vahvan kerroksen hedelmällistä liejua, johon maamies kylvää siemenen korjaten puolessa vuodessa kaksi runsasta satoa. Ilman Niiliä tämä seutu olisi keltaista hietaerämaata.

Faarao Ramses II:n rintakuva. (Katso muumiota seur. siv.)

Yksinvaltias faarao. Saadakseen Niilin tulvista niin paljon hyötyä kuin mahdollista egyptiläiset rakensivat jo 5000-6000 vuotta sitten patoja ja kaivoivat kanavia siten johtaen kosteutta ja voimaa tarjoavan tulvaveden vielä avarammille aloille. Tämä vaati yhteistyötä ja yhteistä johtoa. Näin Niili aiheutti järjestetyn yhteiskunnan synnyn, Egyptin valtakunnan perustamisen. Sen hallitsijana oli yksinvaltias kuningas, faarao, auringonjumalan poika, jonka käskyjä kaikkien oli pakko totella.

Temppelit ja pyramidit. Egyptin mahtavat faaraot ovat jättäneet jälkeensä merkillisiä muistomerkkejä. Suuren suuria ja kauniita olivat egyptiläiset kirkot eli temppelit. Mutta vielä ihmeellisempiä olivat Egyptin pyramidit, suunnattoman isot neliskulmaiset, ylöspäin suippenevat kuningashaudat Egyptin nykyisen pääkaupungin *Kairon* läheisyydessä. Isoin niistä on noin 140 metriä korkea eli siis korkeampi kuin mikään kirkontorni Euroopassa. Se on niin iso, että sen huipulle kiipeäminen vaatii noin

Sfinksi ja pyramideja.

puolen tunnin ajan, ja ympäri kiertäessä saa kävellä kokonaisen kilometrin. Se on rakennettu useita metrejä pitkistä kivilohkareista, ja kiveä siihen on pantu niin paljon, että siitä voitaisiin rakentaa neljän metrin korkuinen ja puolen metrin paksuinen muuri ympäri koko Suomen.

Faarao Ramses II:n muumio.

Muumiot. Egyptiläiset uskoivat, että sielu on kuolematon ja että se voi uudelleen tarvita asunnokseen ruumista. Siksi he rakensivat merkilliset kuningashautansa, pyramidit, ja siksi myös kuolleet palsamoitiin, mikä tapahtui siten, että sisälmykset otettiin pois ja sijalle pantiin väkeviä mätänemistä ehkäiseviä yrttejä. Näin saatiin muumiot säilymään tuhansia vuosia aina meidän päiviimme saakka.

Kuvakirjoitus. Egyptiläiset tunsivat jo kirjoitustaidon tai paremmin sanoen piirtämistaidon. Heidän kirjoituksensa oli hyvin toisenlaista kuin meidän. Se oli alkujaan kuvakirjoitusta. Kun he tahtoivat jotakin kirjoittaa, niin he eivät kirjoittaneet sanaa, vaan piirsivät kuvan. Niinpä kaksi silmää merkitsi sanaa »nähdä», kaksi käsivartta, toisessa kilpi ja toisessa sotakirves, merkitsi sanaa »taistelu». Näitä merkkejä, hieroglyfejä eli pyhiä merkkejä, tarvittiin hyvin paljon. Siksi vain papit ja oppineet Egyptissä osasivat kirjoittaa ja lukea. Vähitellen kirjoitus yksinkertaistui siten, että tavut saivat omat merkkinsä.

Hieroglyfikirjoitusta on säilynyt egyptiläisten rakennusten

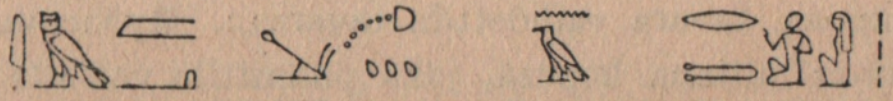

Hieroglyfikirjoitusta: Anna jyviä kansalle.

seiniin ja eräänlaisen kaislan, papyroksen, lehdistä valmistetulle paperille piirrettynä meidän aikoihimme, ja sitä on opittu lukemaan. Näin olemme saaneet paljon tietoja vanhoista egyptiläisistä ja heidän elämästänsä.

*

Babylonialaiset. Mahdollisesti vielä vanhempi sivistysmaa kuin Egypti oli *Mesopotamia*, jolle *Eufrat-virran* tulvat tarjosivat samantapaisia etuja kuin Niilin tulva Egyptille. Huomattavin sivistyskansa siellä oli babylonialaiset.

Babylonialaisten keskuudessa on syntynyt maailman vanhin tunnettu lakiteos, noin 2000 vuotta e. Kr. koottu kuningas **Hammurapin** laki, joka säädettiin estämään voimakkaita sortamasta *2000 e. Kr.* heikkoja sekä turvaamaan leskiä ja orpoja. Johtavana periaatteena rangaistuksia määrättäessä oli: silmä silmästä, hammas hampaasta. Kuten muuallakin vanhoina aikoina rangaistukset olivat Babyloniassakin erittäin ankarat. Verraten lievistä rikkomuksista oli seurauksena kuolema.

Hammurapin laki oli hakattu kiveen. Useimmiten kirjoitusaineena kuitenkin käytettiin savea, josta rakennuksetkin tehtiin. Kirjoittaminen tapahtui siten, että terävällä puikolla painettiin nuolenpään muotoisia merkkejä pehmeisiin savitauluihin, jotka sitten joko auringonpaisteessa tai tulessa kovennettiin. Näiden merkkien mukaan tätä kirjoitusta kutsutaan nuolenpääkirjoitukseksi.

Babylonialaiset olivat etevää kansaa. Korkeista torneistansa he tähyilivät tähtiä ja osasivat jo jakaa vuoden seitsenpäiväisiin viikkoihin, tunteihin ja minuutteihin. Taitavina kauppiaina he kehittivät oman mittajärjestelmänsä, joka Euroopassa oli voimassa metrisen järjestelmän käytäntöön tuloon saakka eli siis Suomessa vielä vähän yli 40 vuotta sitten. Kauppa oli aluksi

vaihtokauppaa, tavara vaihdettiin tavaraan. Myöhemmin käytettiin arvon mittana hopeaa, joka punnittiin vaa'alla. Varsinaista rahaa ei vielä tunnettu.

Foinikialaiset. Kauppakansana babylonialaisia etevämpiä olivat foinikialaiset. Heidän maansa oli karu ja hedelmätön. Siksi he suuntasivat kulkunsa merelle, mistä he saivat runsaan elannon. He purjehtivat kauas länteen aina *Brittein saarille* saakka. Heidän valmistamansa lasitavarat ja purppurakankaat olivat maailmanmainiot. Tärkeintä kuitenkin on, että he kauppamatkoillaan levittivät itämaista sivistystä lännen kansoille. Heidän käyttämänsä kirjoitus oli käytännöllisille kauppiaille paljon soveliaampi kuin egyptiläisten ja babylonialaisten. Heillä oli äännekirjoitus, 22 kerakemerkkiä; ääntiöitä ei lainkaan merkitty. Heidän kirjaimistonsa kreikkalaiset omaksuivat ja kehittivät sitä lisäten kerakemerkkeihin ääntiömerkit. Näin syntyi eurooppalainen kirjaimisto, jota me roomalaisten kehittämässä muodossa edelleen käytämme.

Juutalaiset. Foinikialaisten eteläisten naapurien juutalaisten keskuudessa sai alkunsa usko yhteen Jumalaan. Kaikki muut kansat palvelivat monia jumalia. Juudan kansan keskuudessa syntyi maailman vapahtaja **Jeesus Kristus.**

Pääkohdat. *Varhaisimmat sivistyskansat asuivat Niilin laaksossa ja Mesopotamiassa. Sivistyksen aikaiseen kehitykseen juuri näillä seuduilla vaikuttivat Niilin ja Eufrat-virran jokavuotiset tulvat. Ne vaikuttivat myöskin siihen, että täällä syntyi järjestetty yhteiskunta.*

Egypti oli kuuluisa suurista temppeleistään ja pyramideistaan.

Babylonia oli kehittänyt varsin pitkälle ajanlaskun ja mittajärjestelmän. Maailman vanhin, kuningas Hammurapin, laki on siellä laadittu.

Foinikialaiset olivat ennen kaikkea etevää kauppakansaa. Heidän välityksellänsä Euroopan kansat saivat tiedon itämaisten kansojen sivistyksestä.

Kirjoitustaidon foinikialaiset kehittivät käytännölliseksi käyttäen kerakemerkkejä. Egyptin hieroglyfien ja nuolenpääkirjoituksen käyttö oli hidasta ja epämukavaa. Kreikkalaiset vasta kehittivät kirjoituksen niin pitkälle, että kerakemerkkien ohella käytettiin myös ääntiömerkkejä. Kirjoitustaidon mukana oli esihistoriallinen aika päättynyt ja historiallinen aika alkanut.

5—6. Kreikkalaiset.

Euroopan vanhin sivistysmaa on *Kreikka.* Tämä kolmelta puolen meren saartama maa on Euroopan kaakkoisimmassa kulmassa lähinnä itämaita. Eipä näin ollen ole kumma, että kreikkalaiset jo varhain joutuivat kosketuksiin vanhan itämaisen sivistyksen kanssa. He saivat siitä tietoja foinikialaisten kaup-

Varsinainen Kreikka ja joonialaiset siirtokunnat.

piaiden kautta, jotka purjehtivat heidän oivallisiin satamiinsa. Mutta meri veti puoleensa kreikkalaisia itseäänkin. Vähitellen he voittivat entiset mestarinsa, vähitellen heistä tuli maailman etevin kauppakansa. Mutta ei vain sitä. Tästä pienestä, lahjakkaasta kansasta kehittyi todellinen sivistyskansa, jonka saavutukset eräillä aloilla vielä meidän päivinämme, siis alun kolmatta tuhatta vuotta myöhemmin, on merkittävä suorastaan esikuvallisiksi.

Kreikan kaupunkivaltiot. Itämaiden laajoilla tasangoilla syntyi suuria, mahtavia valtakuntia, mutta merenlahtien halkomassa ja vuorenselänteiden pirstomassa Kreikassa vain pieniä valtioita. Niitä oli satoja. Mutta useimpiin niistä kuului vain jokin pieni kaupunki lähimpine ympäristöineen. Huomattavimmat Kreikan valtioista olivat *Sparta* ja *Ateena*.

Kiekonheittäjää esittävä kreikkalainen veistos.

Sparta. Sparta oli kauan Kreikan mahtavin valtio. Mutta spartalaiset eli lakedaimonilaiset olivatkin kreikkalaisista sotaisimmat ja uljaimmat. He olivat valloittajakansa. Etäältä pohjoisesta he olivat siirtyneet Etelä-Kreikkaan, voittaneet erään jokilaakson asukkaat ja tehneet heidät orjiksensa. Nyt he elelivät siellä teettäen kaikki maanviljelystyöt heitä monta vertaa lukuisammalla orjalaumalla. Itse he olivat miltei aina aseissa kehitellen ruumiinvoimiaan ja soturikykyjään puuttumatta juuri lainkaan maatöihin tai muihin taloudellisiin toimiin. Heidän elämäntapansa olivat mitä yksinkertaisimmat. Veltostuttavaa ylellisyyttä Spartassa pelättiin ja ulkomaalaisia vierottiin. Siksipä siellä rahakin oli raudasta.

Soturi oli kasvatettava jokaisesta spartalaisesta. Kun lapsi syntyi, tarkastettiin hänet, ja jos hän oli niin heikko, että hänestä ei luultu kehittyvän voimakasta miestä, heitettiin hänet korpeen kuolemaan. Julkiseen kasvatuslaitokseen spartalaispoika oli pantava jo seitsenvuotiaana. Siellä hänen oli asuttava, syötävä

ja nukuttava, ja tiukan kurin alaisena urheilua ja aseleikkejä harjoitellen vartuttava vankaksi soturiksi. Itsehillintään ja kestävyyteen koetettiin häntä kaikin tavoin kasvattaa. Kylmää ja nälkää, vieläpä ruumiillisia kipuja oli nurkumatta kestettävä. Varsinaista henkistä puolta kasvatuksessa edusti taistelumieleen innostavan ominaisuutensa vuoksi laulu.

Spartalainen soturi ei saanut milloinkaan paeta. »Voitto tai kuolema!» oli hänen sotahuutonsa. Pelkuri ei voinut Spartassa elää, sillä jokainen häntä halveksi. Mutta kokemusta ja arvostelukykyä Spartassa kunnioitettiin. Siksi siellä maan asioiden hoito jätettiin vanhainneuvoston haltuun. Kuninkaat, joita Spartassa oli kaksi, olivat vain sotapäälliköitä. Tällaista hallitusjärjestelmää, jossa valta on vain harvojen etuoikeutettujen käsissä, sanotaan y l i m y s v a l t a i s e k s i.

Ateena. Spartan pahin kilpailija oli Ateena, monessa suhteessa perin toisenlainen valtio kuin Sparta. Asukkaiden pääelinkeinoina täällä olivat kauppa ja teollisuus eikä maanviljelys. Siksipä ateenalaiset joutuivat usein kosketuksiin muiden kansojen kanssa, ja siksi sivistys kehittyi kauneimpaan kukkaansa juuri täällä. Ateenassa ei nuorison kasvatuksessa rajoituttu vain ruumiinharjoituksiin, vaan pyrittiin kehittämään ihmistä kaikinpuolisesti unohtamatta hänen henkeänsä. Niinpä kouluissa opetettiin myös lukemista ja kirjoittamista, luvunlaskua ja soitantoa. Runoja luettiin ulkoa paljon, mm. kreikkalaisten iki-ihania sankarirunoja H o m e r o o n l a u l u j a, joihin mekin suomennettuina voimme tutustua. Myöskin hallitustapa Ateenassa oli toisenlainen kuin Spartassa. Valtion tärkeimmät asiat ratkaistiin täällä kansankokouksessa, johon kaikki vapaat miehet ottivat osaa. Tällaista järjestelmää sanotaan k a n s a n v a l t a i s e k s i.

*

Olympiakisat. Kreikan kansa oli hajanainen ja eripurainen. Kaupunkivaltioiden keskiset sodat kuuluivat miltei päiväjärjestykseen. Mutta olipa Kreikassa myöskin jaloja kilpailuja. Semmoisia olivat *olympiakisat*, jotka ylijumala Z e u k s e n kunniaksi toimeenpantiin joka neljäs vuosi Etelä-Kreikassa. Näiden

Olympian temppeli sisältä.

juhlien aikana vallitsi Kreikassa maanrauha. Tuhansittain keräytyi ihmisiä Olympiaan seuraamaan maan etevimpien urheilijain kilpailuja juoksussa, kiekonheitossa, painissa, nyrkkeilyssä ja kilpa-ajossa. Voittajan palkintona oli vaatimaton öljypuunlehväseppele vain, mutta sitä pidettiin aivan erikoisessa arvossa. Kotikaupunkiinsa voittaja palasi purppuranpunaisessa puvussa neljän hevosen vetämissä vaunuissa, ja Kreikan parhaat runoilijat sepittivät ylistysrunoja hänen kunniaksensa. Meidän aikanamme on olympiakisat herätetty uudelleen henkiin. Aina neljän vuoden kuluttua maailman sivistyskansojen etevimmät urheilijat niissä kilpailevat keskenänsä. Tuskinpa niin jännittäviä päiviä on kuin olympiakisojen päivät kotona olevillekaan. Kun suomalaiset voittavat, on innostus valtava kautta maan.

Persialaissodat. Olympiakisat liittivät kreikkalaiset yhteen. Samaa kansaahan he olivatkin, sillä samaa kieltä he puhuivat ja samoihin jumaliin uskoivat. Niitä, jotka eivät olleet kreikkalaisia, kutsuttiin barbaareiksi eli muukalaisiksi. Mutta sittenkään ei edes suuri yhteinen vaara saanut kaikkia kaupunkivaltioita liittymään yhteen. Kun mahtava, kokonsa puolesta Venäjään

verrattava, *Persian* valtakunta uhkasi Kreikan valtioiden itsenäisyyttä ja vapautta, niin vain harvat valtiot rohkenivat Spartan ja Ateenan johdolla asettua vastarintaan. Taistelu ääretöntä ylivoimaa vastaan näytti toivottomalta.

Ensimmäinen hyökkäys täytyi ateenalaisten ottaa vastaan miltei yksin. He saavuttivat ylivoimaisesta vihollisesta, joka oli astunut maihin lähellä Ateenaa, loistavan voiton *Marathonin* luona vuonna 490 e. Kr. Se armeija, jonka Persian suurkuningas **Kserkses** kymmenen vuotta myöhemmin johti kohti Kreikkaa, oli peloittava, eivätkä kreikkalaiset voineet asettaa sitä vastaan muuta kuin vähäisiä joukkoja. Mutta urheilijakansana kreikkalaiset olivat oivallisia sotureita ja sekä aseistukseen että taistelutapaan nähden persialaisia huomattavasti etevämpiä. Lisäksi taistelu kodin ja isänmaan puolesta antoi heille erikoista voimaa. *490 e.Kr.* *480 e.Kr.*

Thermopylain taistelu. *Thermopylain* ahtaassa solassa kreikkalaiset ja persialaiset kohtasivat ensiksi toisensa. Siellä vähäinen kreikkalaisjoukko Spartan kuninkaan **Leonidaan** johdolla yritti estää persialaisia tunkeutumasta varsinaiseen Kreikkaan. Suurkuningas, joka ei voinut uskoa, että mokomakin pikku joukko aikoi ryhtyä vastarintaan, vaati kreikkalaisia luovuttamaan aseensa. »Tule ottamaan ne!» kuului uljas vastaus. Persialaiset ryntäsivät nyt osasto osastolta kreikkalaisia vastaan, mutta verissä päin heidät työnnettiin takaisin. Ahtaassa solassa heillä ei ollut mitään hyötyä ylivoimastaan. Vasta kun persialaiset erään petturin opastamina olivat saaneet kreikkalaisten aseman kierretyksi, he perivät voiton. Heidän kiertoliikkeestään Leonidas oli kyllä saanut siksi aikaisin tiedon, että hän olisi päässyt peräytymään, mutta hän ei tahtonut sitä tehdä; hän kaatui ennemmin kunnialla, ja hänen kanssansa kaatuivat hurjasti taistellen myös muut spartalaiset. Heidän kauniin tekonsa muistoksi pystytettiin myöhemmin patsas, johon hakattiin seuraavat sanat:

> »Vieras, Spartaan vie tämä viesti: me uinumme tässä
> käskyjä noudattain näin Lakedaimonin lain.»

Salamiin taistelu. Vastustusta kohtaamatta persialaiset etenivät nyt Ateenaan, jonka linna *Akropolis* tuhottiin. Asukkaat

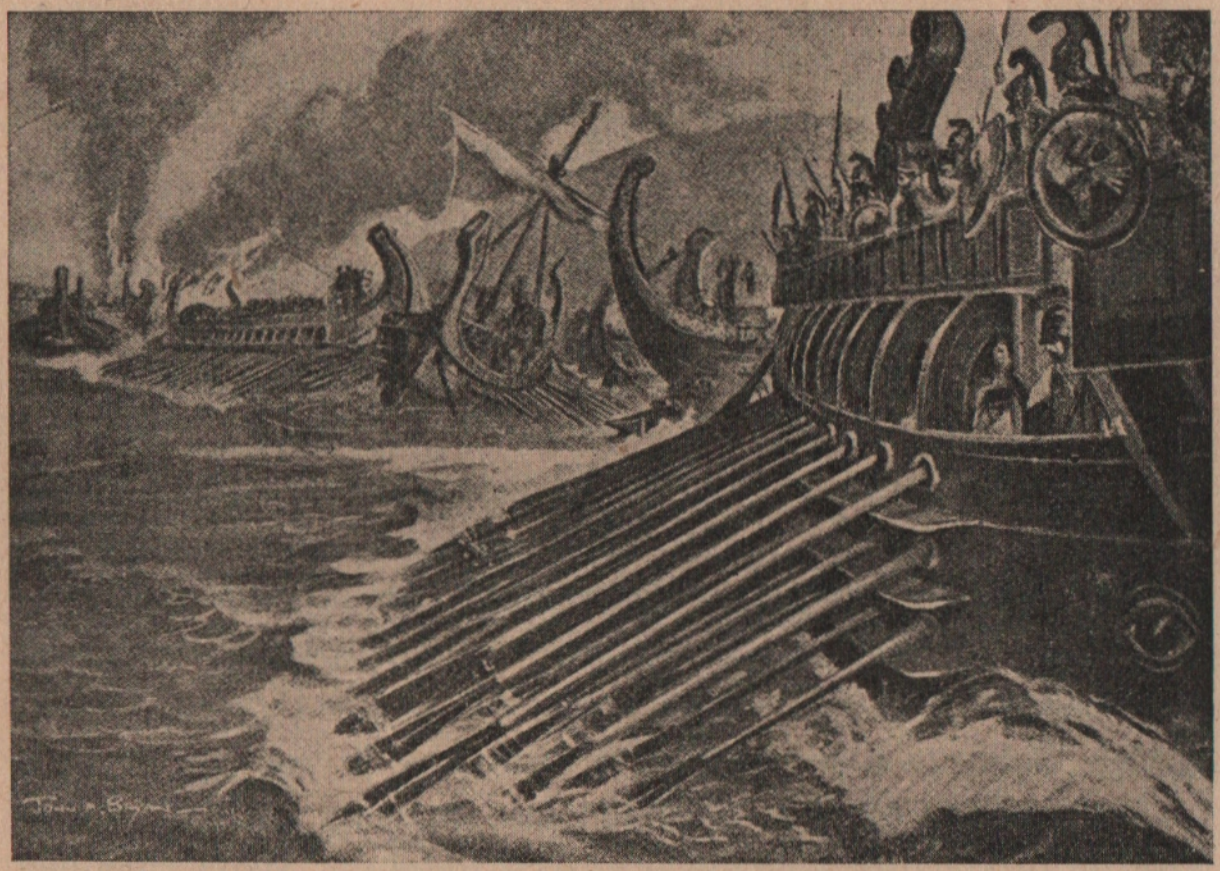

Kolmisoutuja taistelussa.

olivat jättäneet Ateenan kylmille. Naiset, lapset ja vanhukset oli viety turvaan eräälseen lähisaareen. Asekuntoiset miehet olivat pääasiassa ateenalaisten miehittämässä Kreikan laivastossa läheisessä *Salamiin* salmessa. Täällä kreikkalaisille tutuilla ahtailla vesillä, missä persialaisten kömpelöiden laivojen oli vaikea liikkua, taisteltiin nyt ankara meritaistelu, jossa Persian laivasto kärsi musertavan häviön. Kauhistuneena suurkuningas pakeni takaisin Aasiaan. Hänen maasotajoukkonsa voitettiin seuraavana vuonna. Kreikan vapaus oli pelastettu.

Mutta siihen ei tyydytty. Persian aikaisemmin valtansa alle alistamat *Aigeianmeren* saarien ja *Vähän-Aasian* rannikon kreikkalaiset, ns. joonialaiset siirtokunnat, oli vapautettava. Seurasi pitkällinen sota, jossa johtovalta oli Ateenalla. Sen tuloksena oli kreikkalaisen maailman vapautuminen.

Pääkohdat. *Vanhin sivistysmaa Euroopassa on Kreikka. Se oli valtiollisessa suhteessa perin hajanainen jakautuen satoihin kaupunkivaltioihin. Tärkeimmät niistä olivat Sparta ja Ateena. Sparta*

oli todellinen sotilasvaltio, jossa huomio kiinnitettiin yksinomaisesti sota-asioihin. Pääelinkeinona oli maanviljelys. Hallitusjärjestelmä oli ylimysvaltainen. Ateena oli kauppa- ja teollisuusmaa. Siellä sivistys kohosi korkealle tasolle. Hallitusjärjestelmä oli kansanvaltainen. Kreikkalaisia liittivät toisiinsa yhteinen kieli, yhteinen uskonto ja Olympian juhlat. Kun persialaiset yrittivät valloittaa maan, eivät kaikki kreikkalaiset kuitenkaan yhtyneet taistelemaan heitä vastaan. Ensimmäisen voiton persialaisista saivat ateenalaiset Marathonin luona vuonna 490. Thermopylain solaa puolsi vuonna 480 pieni kreikkalaisjoukko Spartan kuninkaan Leonidaan johdolla, joka spartalaisineen täällä kaatui. Salamiin taistelussa tuhottiin Persian laivasto etupäässä ateenalaisten toimesta, minkä jälkeen Kserkses pakeni takaisin Aasiaan. Syynä kreikkalaisten voittoon oli, että he sotilaallisesti olivat persialaisia etevämpiä ja tulisesti taistelivat kotiensa ja isänmaansa puolesta.

---

7. Kreikan sivistys ja sen leviäminen.

Perikleen aika. Persialaissotien ankara voimainkoetus ja niissä saavutettu voitto herätti kreikkalaisissa innostusta ja itseluottamusta. Suurien sotien aikakautta seurasikin Kreikan sivistyksen kulta-aika. Sen loistokohta oli **Perikleen** aika Ateenassa. Kuin yksinvaltias tämä älykäs ja jalo ylimys hallitsi Ateenan tasavaltaa 40 vuotta. Hän oli loistava puhuja, joka sanoi sanottavansa asiallisesti ja koristelemattomasti, mutta samalla valtavan voimakkaasti, niin että ateenalaiset melkein aina vapaaehtoisesti noudattivat hänen tahtoansa; ja siinä he tekivät viisaasti, sillä Perikles oli kaukonäköinen valtiomies, joka piti päämääränään aina yksinomaan Ateenan parasta.

Akropolis. Perikles oli suuri taiteiden suosija. Voidaankin sanoa, että Ateena hänen aikanansa sai uudet entistä kauniimmat kasvot. Persialaisten tuhoama Akropolis uusittiin kokonaan. Kaupungista johtivat sinne komeat marmoriportaat, jotka päättyivät kauniiseen pylväikköön. Sen läpi astuttiin vanhalle linnavuorelle, jossa oli ihania, pylväskäytävillä ja veistokuvilla koris-

Akropolis.

teltuja marmoritemppeleitä, kauneimmassa Ateenan suojelusjumalattaren kuva Kreikan etevimmän kuvanveistäjän **Feidiaan** kullasta ja norsunluusta valmistamana. Akropolis oli Ateenan sydän, ja ateenalaiset saattoivat olla ylpeitä siitä.

Näyttämötaide. Vilkkaat ja kauneudenjanoiset kreikkalaiset rakastivat suuresti teatteria. Näyttämötaide olikin Kreikassa jo huomattavan korkealla tasolla. Ateenassa oli Akropolis-vuoren etelärinteellä suuri ulkoilmateatteri. Kallioseinään oli siellä hakattu puolipyöreitä penkkirivejä toinen toistansa ylemmä, alimmaisen edessä avoin paikka ja sen takana näyttämö. Täällä esitettiin monituhatlukuiselle katsojakunnalle kreikkalaisen näytelmäkirjallisuuden parhaita tuotteita, murhe- ja huvinäytelmiä, niin täysipainoisia, että niitä yhä vieläkin joskus meidän parhailla näyttämöillämme esitetään.

Sokrates. Näinä aikoina Kreikassa oli myöskin eteviä tiedemiehiä. Erikoisen huomattavia olivat ajattelijat, filosofit. Ne ajatukset, joita heidän taholtansa esitettiin, eivät kuitenkaan aina olleet kauniita. Oli niitäkin, jotka selittivät, että eroa oikean ja väärän välillä ei ollut, joten ihminen voi mistään piittaamatta etsiä vain omaa etuaan.

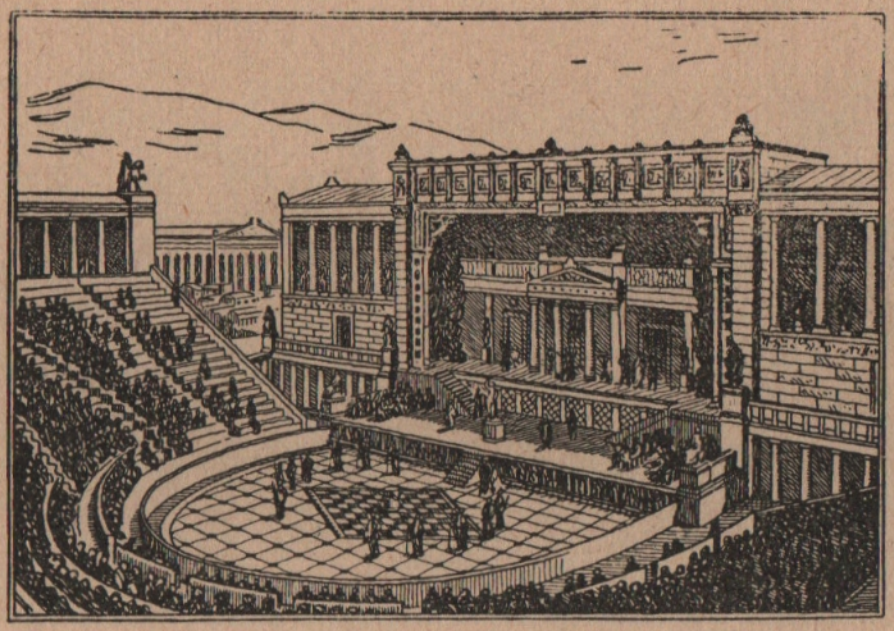

Kreikkalainen teatteri.

Tämmöisiä oppeja vastaan asettui jyrkästi eräs omituisen näköinen, ruma mies, joka pitkään karkeaan viittaan pukeutuneena paljain jaloin liikkui Ateenan kaduilla, toreilla ja puistoissa pyrkien keskusteluun vastaantulijain kanssa. Yksinkertaisesta ulkonäöstään huolimatta tämä mies oli terävä ajattelija. Hän koetti johtaa ihmiset heidän kanssaan keskustelemalla, sillä esitelmiä tai luentoja hän ei pitänyt, oikein ajattelemaan, puhumaan ja tekemään. Siitä hän oli lujasti vakuuttunut, että oli olemassa ehdottomasti väärää ja että ihminen kuuntelemalla jumalan ääntä itsessänsä pääsee selvyyteen siitä, mikä on oikein. Itsekkyys ei hänen käsityksensä mukaan voi ihmistä johtaa onneen, vaan epäitsekäs työ muiden hyväksi. Tämä mies, joka ei koskaan opetuksistansa ottanut maksua, oli nimeltään **Sokrates.**

Sokrateen kuolema. Hänellä oli paljon hartaita oppilaita, jotka häntä suuresti rakastivat, mutta myöskin vihamiehiä, sillä rikkiviisaille hän kernaasti osoitti, että he kaikesta luulotellusta viisaudestaan huolimatta eivät mitään tietäneet. Sokrateen vihamiehet syyttivät häntä siitä, että hän muka turmeli nuorisoa. Mutta hän ei ottanut tätä syytöstä vakavalta kannalta. Kun tuomarit jo olivat julistaneet hänet syylliseksi ja hänen oli vallitsevan tavan mukaan itse ehdotettava itsellensä rangaistus,

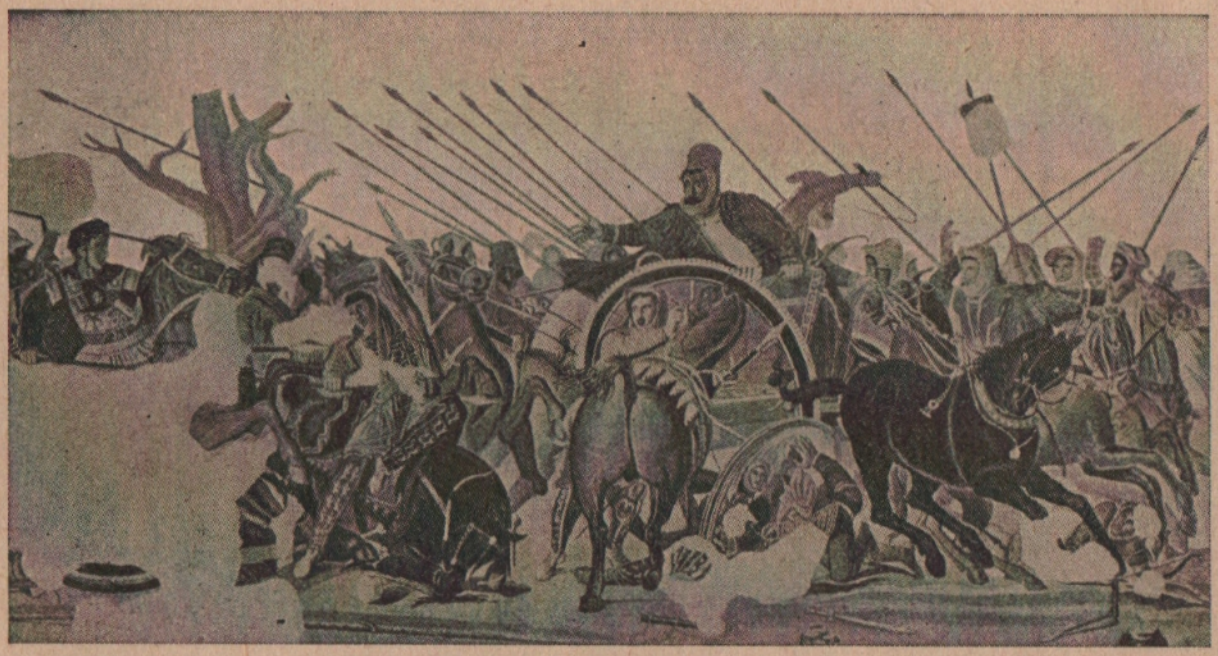

Kohtaus Issoksen taistelusta, jossa Aleksanteri suuri perin pohjin voitti persialaiset.

niin hän lausui, että hänelle oikeuden ja kohtuuden mukaan pitäisi tarjota ruoka valtion puolesta hänen elämänsä loppupäivinä kuten kaupungin parhaille asukkaille. Siitä tuomarit suuttuivat ja langettivat kuolemantuomion. Ystävät lahjoivat vartijat ja kehoittivat häntä pakenemaan. Mutta Sokrates, joka jo oli 70 vuoden ikäinen ukko, ei halunnut rikkoa isänmaansa lakeja, joita hän aina siihen asti oli noudattanut. Niin tämä Kreikan
399 e.Kr. jaloin mies tyhjensi myrkkymaljan vuonna 399.

Aleksanteri suuri. Ateenan saavuttama mahtiasema herätti kateutta muissa Kreikan valtioissa. Alkoi suurien sisäisten sotien aika. Niihin sekaantuivat myöskin Kreikan pohjoispuolella asuvat sotaiset makedonialaiset, ja lopputuloksena oli, että eripuraisten Kreikan valtioiden oli tunnustettava *Makedonian* kuningas yliherrakseen. Näin tämän maan etevin hallitsija **Aleksanteri suuri** voi nojautua myöskin kreikkalaisten apuun ryhtyessään rohkeita suunnitelmiansa toteuttamaan. Hän oli päättänyt laskea valtansa alle koko laajan Persian valtakunnan. Nuorekkaan rohkeasti hän tähän yritykseen ryhtyi, ja mikä merkillisempää, siinä myöskin onnistui. Makedonian valtapiiri avartui. Vähitellen siihen kuuluivat kaikki itämaiden vanhat sivistysmaat *Indus-*

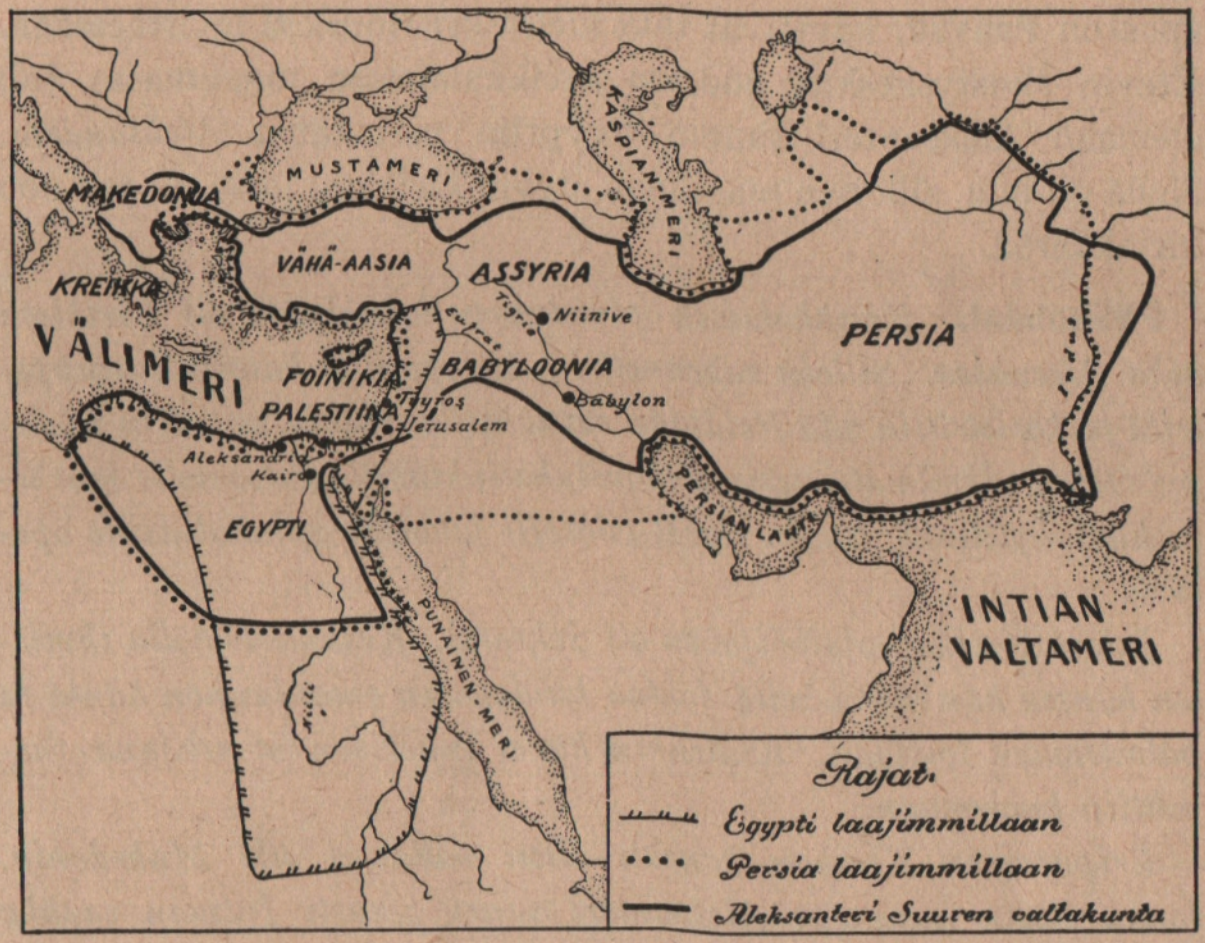

Varhaisemman vanhan ajan suurvallat.

jokeen saakka idässä. Mutta Aleksanteri kuoli nuorena, vain 32-vuotiaana vuonna 323, ja sen jälkeen hänen laaja valtakuntansa hajosi. *323 e.Kr.*

Kreikan sivistyksen leviäminen. Aleksanteri suuri ei ollut vain mahtava sotapäällikkönero, hän oli myös etevä hallitsija. Hän suunnitteli mm. monilukuisten valtansa alle alistamiensa kansojen sulattamista yhdeksi kansaksi, jonka kaikkia jäseniä liittäisi toisiinsa kreikan kieli ja kreikkalainen sivistys. Vaikka hänen valtakuntansa niin pian hajautui, tämä suunnitelma toteutui sittenkin. Itämaille muutti tavattoman paljon kreikkalaisia, ja kaikissa niissä valtakunnissa, jotka Aleksanteri suuren valtakunnan raunioille perustettiin, tulivat hallitsevana kansana olemaan kreikkalaiset ja makedonialaiset. Näin kreikka tuli itämailla yleisimmin käytetyksi kieleksi ja kreikkalainen sivistys vallitsevaksi sivistysmuodoksi. Niinpä *Uusi Testamentti* kirjoitettiin kreikan kielellä, ja ensimmäiset kristilliset lähetyssaarnaajat, mm.

apostoli **Paavali**, käyttivät tätä kieltä kristinuskoa levittäessään. Etevin sivistyskeskus uudessa kreikkalaisessa maailmassa tuli olemaan Aleksanteri suuren Egyptiin perustama *Aleksandria*. Siellä oli mm. silloisen maailman etevin kirjasto, jossa oli 700.000 kirjakääröä.

Pääkohdat. *Kreikkalaisen sivistyksen loistokohta oli Perikleen aika Ateenassa. Silloin rakennettiin Akropoliille kauniita temppeleitä ja koristeltiin sitä Feidiaan veistoksilla, silloin esitettiin puolipyöreässä ulkoilmateatterissa monituhatlukuiselle katsomolle murheja huvinäytelmiä, silloin etevät filosofit jakoivat opinhaluisille opetusta.*

Jaloin Kreikan ajattelijoista oli Sokrates. Keskustelemalla ihmisten kanssa hän koetti heitä johtaa kuulemaan omantunnon ääntä ja palvelemaan toisiaan. Kuitenkin hänet »nuorison turmelijana» tuomittiin kuolemaan.

Eripuraisen Kreikan kansan alisti valtansa alle Makedonia, jonka etevin kuningas Aleksanteri suuri perusti Intiaan saakka ulottuvan valtakunnan. Sen raunioille hänen kuoltuansa perustetuissa valtakunnissa tulivat kreikkalainen sivistys ja kreikan kieli vallitseviksi. Myöskin Uusi Testamentti kirjoitettiin kreikan kielellä. Tärkein sivistyskeskus oli Aleksandria.

8–9. Roomalaiset.

Rooman perustaminen. Uljas tarina on *Rooman* kohoaminen vähäpätöisestä kaupunkivaltiosta maailmanvaltiaaksi. Itse kaupungin perusti tarun mukaan eräälle vuorenkukkulalle vuonna
753 e. Kr. 753 sodanjumalan poika **Romulus,** Rooman ensimmäinen kuningas, jota naarassusi oli luolassaan imettänyt. Eipä kumma, että Rooman kansasta sukeusi jäykän sitkeä maailmanvalloittajakansa.

Kaupunkivaltiosta maailmanvaltiaaksi. Satoja vuosia roomalaiset kävivät melkein yhtämittaista sotaa aina uusia ja uusia vihollisia vastaan. Näiden sotien aikana valtakunta oli monta

kertaa suuressa vaarassa. Mutta roomalaiset eivät menettäneet uskoansa edes silloin, kun varma perikato näytti heitä uhkaavan, vaan jännittivät voimansa äärimmilleen ja lopulta voittivat.

Naarassusi imettämässä Rooman perustajaa Romulusta ja hänen veljeään Remusta. Pronssiveistos.

Ehkä arveluttavin oli Rooman asema taisteltaessa mahtavan *Kartagon* kanssa läntisen Välimeren herruudesta. Kartagolaisten ylin sotapäällikkö, nerokas **Hannibal,** tunkeutui *Alppien* yli Italiaan ja voitti Rooman joukot useissa taisteluissa, tuhoten *Cannaen* (lue: Kannee) luona vuonna 216 melkein täydellisesti itse pääarmeijan. Siksi roomalaisten oli pakko panna riveihin nuorukaisetkin 17-vuotisiin saakka sekä muodostaa joukko-osastoja rikosvangeista ja voimakkaista orjista voidaksensa jatkaa sotaa. Mutta sittenkään he eivät suostuneet lunastamaan vihollisen vangitsemia roomalaisia vapaiksi, sillä heidän mielestään eivät valansa rikkoneet sotilaat, jotka pitivät vankeutta kunniakasta kuolemaa parempana, ansainneet vapautusta. Tyhjin toimin sai Rooman porteilta kääntyä takaisin Hannibalin lähettiläs, jonka oli määrä aloittaa rauhanneuvottelut, sillä roomalaiset kieltäytyivät neuvottelemasta Italiassa olevan vihollisen kanssa. Jäykkiä ja sitkeitä he olivat tässä kamppailussa. Lopulta Kartago voitettiin, kukistettiin maan tasalle, ja Rooman valtakuntaan liitettiin kaikki Kartagoon kuuluneet alueet, ts. osa Pohjois-Afrikkaa ja *Pyreneitten niemimaa* kokonaisuudessaan. Mutta sotien aika ei päättynyt tähän. Rooman valtapiiri laajeni yhä. Lopulta siihen kuuluivat kaikki Välimeren ympärysmaat *Saharan* erämaasta *Pohjanmereen* ja *Tonavaan* sekä *Atlantin* valtamerestä *Persianlahteen* saakka.

216 e.Kr.

Yhteiskuntaolot. Suurien sotien aikana Rooma oli tasavalta. Maan asiat ratkaistiin osittain kansankokouksessa, osittain valtioneuvostossa, senaatissa. Ylimpinä virkamiehinä oli kaksi konsulia, jotka valittiin vuosittain; oivallinen valtiomuoto pienelle kaupunkivaltiolle, mutta hyvin huono mahtavalle maailmanvaltakunnalle.

Valtiollinen vaikutusvalta oli Rooman valtakunnassa verraten harvojen käsissä. Ulkopuolella Italian olevien voittomaiden asukkailla ei ollut kansalaisoikeuksia, ja Italiankin asukkaat saivat ne vasta ankarien taisteluiden jälkeen. Nämä oikeudet eivät kuitenkaan merkinneet samaa kuin valtiolliset oikeudet nykyisin. Kun Roomassa ei valittu valtakunnan asioista päättämään eri ajatussuuntiin kuuluvia kansanedustajia kuten nykyisin, oli jokaisen täysivaltaisen kansalaisen itse oltava kansankokouksessa läsnä, jos hän todella tahtoi päätöksiin vaikuttaa. Siitä johtui, että ratkaisuvalta oli pääkaupungin asukkailla, jotka yksin saattoivat aina saapua kokouksiin.

Mutta Rooman kansa ei ollut enää sama kuin ennen. Suurien sotien vaikutuksesta Italiassa oli tapahtunut täydellinen taloudellinen vallankumous. Rikkaiden roomalaisten ylimysten omistamilla suurtiloilla oli otettu käytäntöön orjatyö, ja sen vuoksi vapaiden pientilallisten oli ollut pakko luopua kannattamattomiksi käyneistä tiloistansa ja muuttaa Roomaan, missä he muodostivat köyhälistön ja antoivat kansankokouksessa äänensä jokaiselle, joka kykeni heille tarjoamaan leipää ja sirkushuveja. Oli näin ollen luisuttu niin alas, että Rooman kansankokous oli ostettavissa.

*

Caesar. Ei ole kumma, että elämä Roomassa tämmöisissä oloissa oli hyvin levotonta. Ilmaantui miehiä, jotka mitään kainostelematta pyrkivät valtakunnan ylimpiin virkoihin päästäkseen vuoden niissä palveltuaan voittomaihin maaherroina kiskomaan alaisiltaan korkoineen takaisin kaiken sen, minkä he aikaisemmin olivat rahvaan lahjomiseksi uhranneet. Taistelu vallasta johti usein katumeteleihin, vieläpä kansalaissotiin ja verilöylyihin. Tarvittiin miestä, joka kykeni ottamaan vallan käsiinsä ja

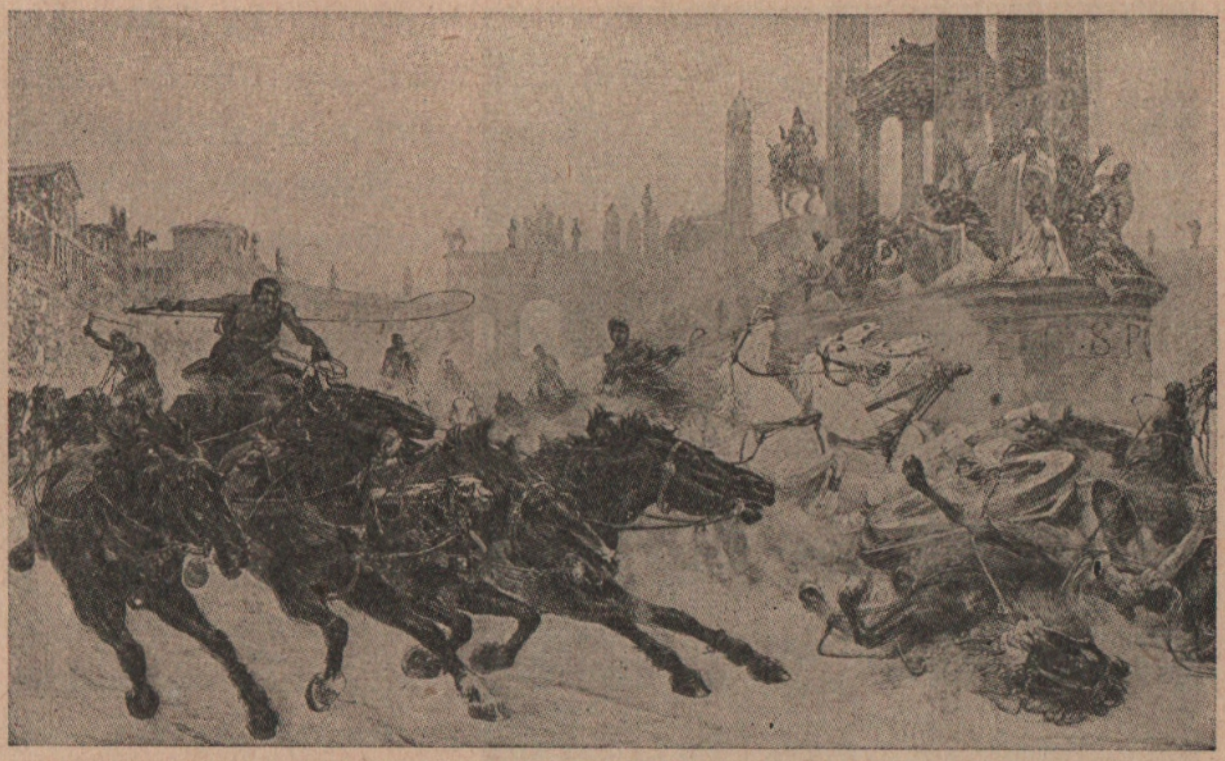

Roomalaiset kilpa-ajot.

palauttamaan järjestyksen silmällä pitäen koko valtakunnan eikä vain Rooman kaupungin parasta. Se mies oli **Caesar** (lue: Keesar).

Päästäkseen valtaan hän uhrasi satumaisia summia toimeenpannen loistavia juhlia, joihin kaikilla oli vapaa pääsy. Kerrankin hän järjesti näytännön, jossa 320 miekkailijaa täyshopeisissa varusteissa kamppaili keskenänsä. Tämmöiset huvit samoin kuin eläintaistelut ja hurjat kilpa-ajot olivat kylmille ja koville roomalaisille mieluisimmat. He nauttivat nähdessänsä veren virtaavan ja miekkailijain kuolevan, aivan samoin kuin espanjalaiset meidän aikanamme nauttivat härkätaisteluista. Teatteria sen sijaan Roomassa ei erikoisesti suosittu.

Maaherrana Caesar osoittautui nerokkaaksi sotapäälliköksi valloittaen ja liittäen Rooman valtakuntaan *Gallian* eli nykyisen Ranskan ja Belgian. Gallian sodissa hän kehitti itsellensä oivallisen armeijan, joka oli valmis seuraamaan häntä mihin hyvänsä. Kun senaatti vaati häntä luopumaan maakunnastaan ja hajoittamaan armeijansa, niin hän marssi äkisti Roomaa vastaan, voitti vastustajansa ja valitutti itsensä elinkaudekseen d i k-

Keisari Augustus.

taattoriksi. Näin hän sai rajattoman vallan Rooman valtakunnassa.

Maan asiat hän yksinvaltiaana hoiti hyvin. Erikoisen huomattava on hänen toimintansa maakuntien hyväksi. Niiden nylkeminen lopetettiin. Verot määrättiin kohtuullisiksi, ja maaherrojen toimintaa valvottiin huolellisesti. Ylituomarina oli Caesar itse. Kaikki eivät kuitenkaan olleet tyytyväisiä hänen hallitukseensa. Joukko kiihkeitä tasavaltalaisia liittyi yhteen ja murhasi hänet vuonna 44 e. Kr. palauttaakseen tasavallan.

44 e.Kr.

Augustus. Tasavalta oli kuitenkin aikansa elänyt. Sitä ei voitu enää pysyväisesti palauttaa. Rooman ensimmäinen keisari oli Caesarin sukulainen **Augustus,** joka samoin kuin myöhemmät Rooman yksinvaltiaat kutsui itseänsä Caesariksi, mistä nimi keisari on syntynyt. Keisariaika Rooman historiassa alkoi vuonna 31 e. Kr. eli sinä vuonna, jolloin Augustuksen yksinvalta lopullisesti vahvistui, ja jatkui noin 500 vuotta.

31 e.Kr.

Augustuksen hallituskausi oli onnellista aikaa. Silloin vallitsi pitkistä ajoista rauha ja järjestys valtakunnassa. Maa vaurastui. Myöskin maakunnista pidettiin huolta. Minkäänlainen kiskominen ei tullut kysymykseen, sillä maaherrain palkat maksettiin suoraan valtakunnan rahastosta. Myöhempien keisarien aikana kaikki maakuntien asukkaat saivat kansalaisoikeudet.

Tiede ja taide. Roomalaiset olivat läpeensä käytännöllistä kansaa. Niinpä he kehittivät tieteistä eniten lakitiedettä ja taiteista rakennustaidetta. Käytyään aikansa kreikkalaisten koulua he kykenivät kuitenkin pääsemään useilla muillakin aloilla kunnioitettaviin saavutuksiin. Augustuksen aika oli Rooman kirjallisuuden kulta-aikaa. Silloin oli Roomassa monta etevää kirjailijaa, joiden parhaat tuotteet on asetettava maailmankirjallisuuden etevimpien teosten verroille.

Pääkohdat. *Roomalaiset olivat sitkeätä ja sotaista kansaa. Pitkäaikaisten sotien jälkeen, joista ankarin käytiin Kartagoa vastaan, heidän valtakuntansa kehittyi todelliseksi maailmanvallaksi. Se rajoittui etelässä Saharan erämaahan, lännessä Atlantin valtamereen, pohjoisessa Pohjanmereen ja Tonavaan sekä idässä Eufrat-jokeen ja Persianlahteen.*

Oltuansa alkujaan kuningaskuntana Rooma muodostui tasavallaksi, jonka johdossa oli kaksi konsulia ja senaatti yhdessä kansankokouksen kanssa. Vain Rooman kaupungin asukkaat saattoivat ottaa osaa päätösten tekoon. Kun köyhän kansan lukumäärä pääkaupungissa lisäytyi, voitiin kansankokouksen päätöksiin vaikuttaa lahjuksia käyttämällä.

Olot pääkaupungissa olivat hyvin levottomat, ja maakunnissa maaherrat nylkivät kansaa. Järjestyksen palautti maahan Gallian valloittaja Caesar, joka voitettuaan vastustajansa valitutti itsensä diktaattoriksi. Tasavaltalaiset murhasivat kuitenkin hänet vuonna 44 e. Kr.

Rooman ensimmäinen keisari oli vuodesta 31 e. Kr. Augustus. Maakuntien asukkaiden nylkeminen lakkasi. Hänen aikansa oli myöskin Rooman kirjallisuuden kulta-aikaa.

---

10. Kristinusko tulee Rooman valtakunnan uskonnoksi.

Kristinuskon leviämisen edellytykset. Maailmanhistoriallisesti tärkein tapaus Augustuksen aikana oli maailman vapahtajan Jeesuksen Kristuksen syntyminen syrjäisessä *Betlehemin* kaupun-

Roomalaisen katakombin seinämaalaus. — Katakombit olivat maanalaisia hautakäytäviä, joissa kristityt vainojen aikana piileskelivät.

gissa *Juudan* maalla. Hänen nimessään julistetun uuden opin levittämiselle aika oli erinomaisen otollinen. Koko sivistynyt maailma muodosti yhden ainoan suuren sivistyspiirin, Rooman valtakunnan. Rauha ja järjestys vallitsi. Kulkuyhteydet olivat hyvät, oivallisia teitä risteili kaikkialla, ja säännöllinen postiliike oli järjestetty. Ensimmäisten kristillisten lähetyssaarnaajien oli näin ollen suhteellisesti helppo liikkua lähetysmatkoillaan. Kielellisiä vaikeuksia ei ollut, sillä kaikkialla Rooman valtakunnassa ymmärrettiin itämaiden yleisintä sivistyskieltä kreikkaa. Voipa sanoa, että maaperä oli uuden opin julistamiselle suorastaan valmiiksi muokattu, usko vanhoihin jumaliin oli heikennyt ja paremman kaipuu herännyt. Ankara taistelu oli kuitenkin käytävä, ennen kuin kristinusko pääsi Rooman valtakunnassa vallitsevaksi uskonnoksi.

Kristittyjen vainot. Kannattajia uusi uskonto sai alussa pääasiallisesti vain köyhän kansan keskuudesta. Ulkopuolella varsin ahtaan piirin ei kristittyjen uskontoa voitu lainkaan käsittää. Heidän jyrkkä eristymisensä pakanallisesta jumalanpalveluksesta herätti vastenmielisyyttä. Uskonnollisissa asioissahan roomalaiset olivat yleensä suvaitsevaisia. He ottivat vanhojen jumaliensa rinnalla palvellakseen useimpien voitettujen kansojen jumalia. Kristittyjen suvaitsemattomuus loukkasi heitä. Sen lisäksi kris-

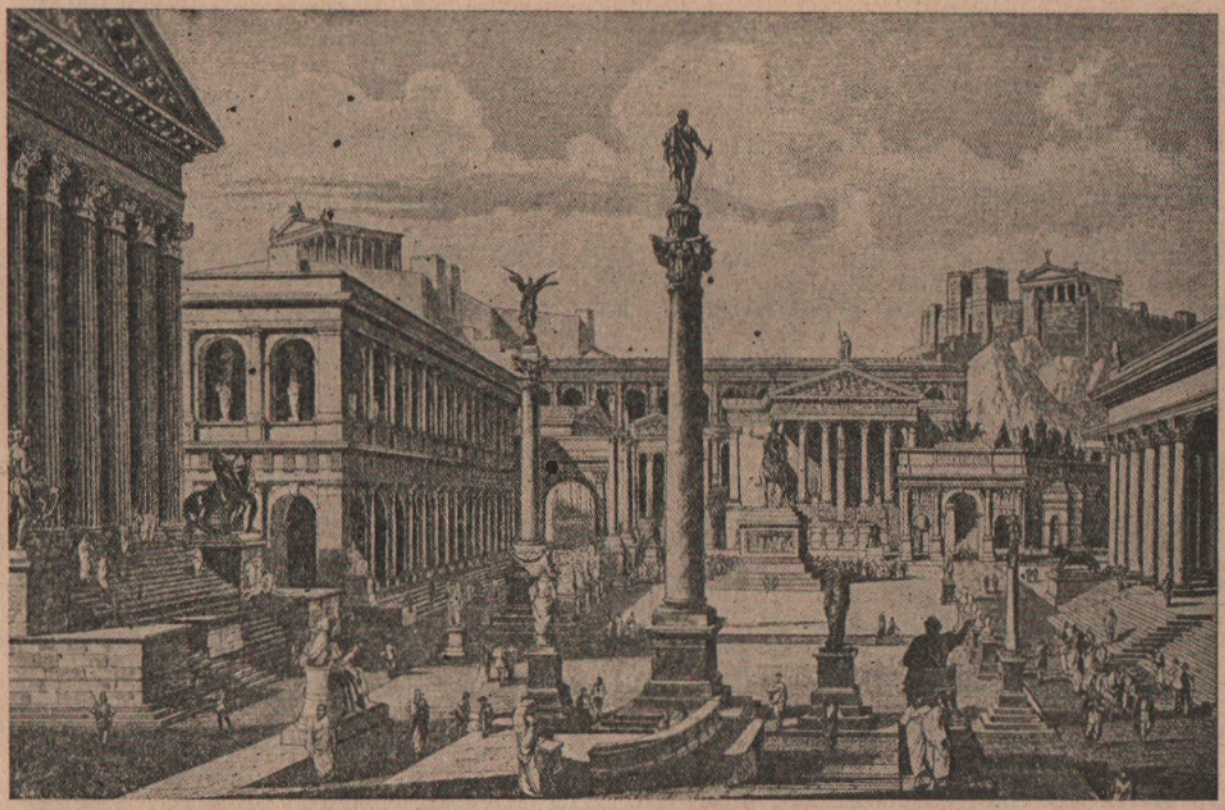

Rooman tori, yhteiskunnallisen elämän keskus.

tittyjen öisistä jumalanpalveluksista levisi monenlaisia kummallisia huhuja. Näissä tilaisuuksissa syötiin muka ihmislihaa ja tehtiin kaikenlaista muuta häpeällistä. Eipä kestänytkään kauan, ennen kuin kristittyihin kohdistuneet epäluulot puhkesivat teoiksi.

Julman keisari **Neron** aikana syttyi Roomassa hirveä tulipalo, joka raivosi kuusi päivää ja muutti puolet kaupungista tuhkaläjäksi. Kun kaupunkilaisten keskuudessa alettiin epäillä, että keisari itse oli antanut sytyttää kaupungin tuleen, niin Nero syytti kristityitä siitä ja toimeenpani ensimmäisen kristittyjen vainon. Kauhealla tavalla surmattiin suuri määrä kristityitä, joista jotkut ristiinnaulittiin, toiset jätettiin villipetojen nahkoihin ommeltuina verikoirien raadeltaviksi ja toiset ripustettiin piellä sivellyissä säkeissä pylväisiin valaisemaan roihuavina tulisoihtuina keisarin puutarhoja hänen öisissä juhlissaan. Tämä vaino, jossa apostolien **Pietarin** ja **Paavalin** mainitaan saaneen surmansa, rajoittui Rooman kaupunkiin.

Myöhemmät vainot ulottuivat paljoa laajemmalle, toisinaan laajan valtakunnan kaikkiin osiin. Kun kristityt kieltäytyivät uhraa-

masta keisarille, jota Rooman valtakunnassa palveltiin Jumalana samaan tapaan kuin aikaisemmin itämaiden itsevaltiaita, pidettiin heitä kapinallisina alamaisina ja semmoisina myös rangaistiin. Monen monet kristityt saivat näin kuolemalla todistaa uskonsa Kristukseen, minkä johdosta heitä kutsutaan marttyyreiksi eli veritodistajiksi. Se tavaton kuolemanhalveksuminen, suorastaan voitonvarmuus, mikä ilmeni heidän käytöksessään täpö täysien katsomoiden seuratessa, miten nälkäiset jalopeurat tai hurjat härät päästettiin uhriensa kimppuun, teki siksi syvän vaikutuksen moniin katsojiin, että he alkoivat kunnioittaa uskontoa, joka antoi näin suuren uskalluksen tunnustajillensa. Yhä taajemmin ja taajemmin joukoin liittyi kansaa kristittyihin.

Kristinuskon voitto. Terävänäköisenä valtiomiehenä keisari **Konstantinus suuri** älysi, että hänen aikanansa laajoihin piireihin levinneellä kristinuskolla oli tulevaisuus puolellaan ja että valtakunta suuresti lujittuisi, jos yksi ainoa uskonto, kristinusko, pääsisi kaikkialla valtakunnassa vallitsevaksi uskonnoksi. Siksi hän vähän vuoden 300 jälkeen alkoi kaikin tavoin suosia kristinuskoa. Keisari **Teodosius suuren** aikana suljettiin pakanalliset temppelit ja kiellettiin pakanallinen jumalanpalvelus. Näin tuli
380. kristinusko vuonna 380 Rooman valtakunnanuskonnoksi.

Pääkohdat. *Kristinuskon levittämistä helpotti se, että koko sivistynyt maailma kuului Rooman valtakuntaan, että kulkuyhteydet siellä olivat hyvät, että kaikkialla ymmärrettiin kreikan kieltä ja että pakanuus oli vaipunut voimattomuuden tilaan.*

Rooman keisarit pitivät kristinuskoa valtakunnalle vaarallisena ja toimeenpanivat ankaria kristittyjen vainoja. Ensimmäinen vaino oli Neron aikana. Se rajoittui Rooman kaupunkiin. Myöhemmät vainot ulottuivat toisinaan laajan valtakunnan kaikkiin osiin. Kristinusko tuli kuitenkin yhä yleisemmäksi Rooman valtakunnassa. Siihen vaikutti myöskin marttyyrien ihmeteltävä uljuus, suorastaan voitonvarmuus.

Keisari Konstantinus suuren aikana kristinusko tuli suosituimmaksi uskonnoksi Rooman valtakunnassa. Vuonna 380 se keisari Teodosius suuren aikana tuli valtakunnanuskonnoksi.

11. Kansainvaellus.

Germaanit. Synkissä metsissä Tonavan pohjoispuolella nykyisessä Saksassa asui roomalaisten naapureina useita heimoja, joita roomalaiset kutsuivat yhteisellä nimellä g e r m a a n e i k s i. Ne olivat levottomia naapureita ja aiheuttivat roomalaisille paljon huolta. Germaanien keskuuteen oli levinnyt tietoja Rooman valtakunnan suurista rikkauksista, ja niistä he halusivat päästä osallisiksi. Kerran toisensa perästä he yrittivät tunkeutua Rooman valtakunnan alueelle, mutta aina heidät työnnettiin takaisin. Heidän iskuvoimaansa heikensi se, että mitään yhtenäistä germaanivaltakuntaa ei ollut ja lukuisat heimokunnat olivat ainakin yhtä valmiita taistelemaan toisiaan kuin roomalaisia vastaan.

Germaanikylä.

Germaanivaara alkoi kuitenkin vähitellen käydä yhä uhkaavammaksi. Rooman puolustusjoukot olivat tosin linnoitetuissa leireissä Reinin ja Tonavan varsilla kuten ennenkin, mutta kaikki ei sittenkään ollut ennallaan. Näissä leireissä ei ollut enää roomalaisia, vaan germaanisotureita, jotka rahapalkasta taistelivat Rooman vihollisia vastaan. Rooman valtakunnan puolustusvoima ei enää ollut kansallinen. Soturiainekseensa enempää kuin taistelutapaansakaan nähden se ei ollut vähääkään parempi kuin vihollisen armeija, jonka riveissä melkein aina oli miehiä, jotka aiemmin olivat palvelleet roomalaisissa joukoissa. Varsinaisen kansan ei Rooman valtakunnassa ollut tarvinnut vuosisatoihin ottaa osaa maan puolustukseen, minkä vuoksi se oli vieraantunut aseiden käytöstä, mutta sen sijaan germaanit olivat sotureita joka mies.

Rooman maailmanvalta.

Kansainvaellus. Vaikein aika roomalaismaailmalle koitti h u n-
375. n i e n astuessa maailmanhistorian näyttämölle vuonna 375. Kammoa herättivät nämä peloittavan rumat, hurjat paimentolaiset, »noitien sikiöt», kun he hirvittävästi kiljuen karauttivat kohti vihollista. Heidän edessään kaikki vastarinta murtui, kun he Aasiasta Etelä-Venäjän arojen kautta etenivät Unkarin rehevälle tasangolle, minne he pysähtyivät. Hunnien aiheuttama painostus ja pelko saivat kansat liikehtimään kohti länttä, alkoi ns. kansainvaellus, joka muodostui roomalaismaailmalle sitäkin kohtalokkaammaksi, kun sen vastustuskyky juuri näinä aikoina
395. heikkeni Rooman valtakunnan vuonna 395 jakautuessa kahteen osaan, L ä n s i-R o o m a n ja I t ä-R o o m a n keisarikuntiin. Jälkimmäistä sanotaan myös K r e i k k a l a i s e k s i keisarikunnaksi.

Näinä melskeisinä aikoina Länsi-Rooma ei enää kyennyt ger-

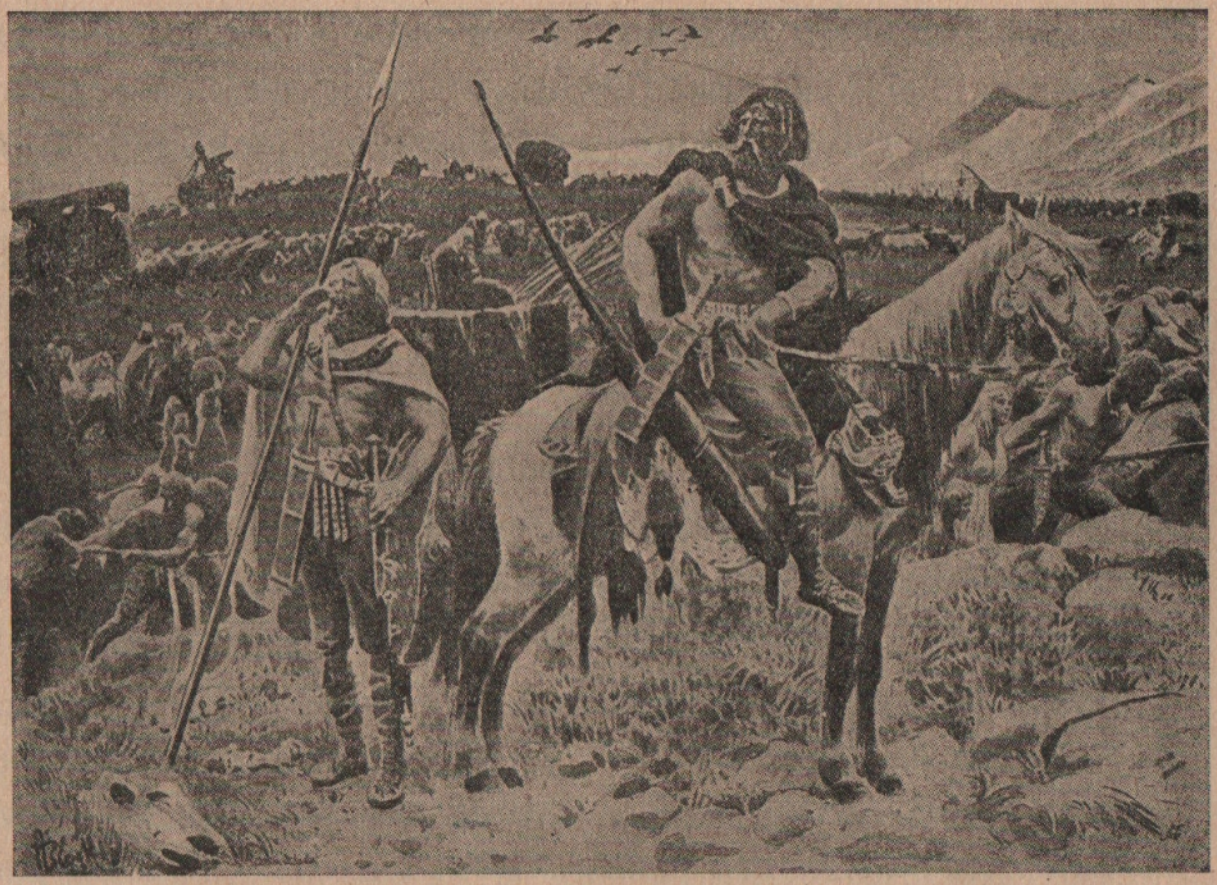

Germaaneja vaelluksella.

maanien hyökkäyksiä torjumaan. Eipä itse Italiakaan säästynyt. »Ikuisen kaupungin», Rooman, germaanit pariinkin kertaan ryöstivät. Ajan pyörteisiin sortui Länsi-Rooman keisarikunta vuonna 476, ja sen raunioille perustettiin uusia germaanivaltakuntia. Mutta Itä-Rooma kesti kukistuen vasta noin 1000 vuotta myöhemmin turkkilaisten tunkeutuessa Eurooppaan. 476.

Uudet germaanivaltakunnat, joita perustettiin kaikkiin Länsi-Rooman keisarikunnan eri osiin, eivät yleensä olleet pitkäikäisiä. Poikkeuksen tässä suhteessa tekivät vain frankkien ja anglosaksien valtakunnat, joista muistona vieläkin ovat nimet *Ranska* ja *Englanti*. Mutta pysyviä seurauksia kansainvaelluksesta oli kansallisessa ja kielellisessä suhteessa. Uuden hallitsevan kansan, germaanien, ja vanhan latinankielisen asutuksen sulautuessa vuosisatain vieriessä vähitellen toisiinsa muodostui kokonaan uusia kansoja, ranskalaiset, espanjalaiset ja italialaiset niille ominaisine kielineen, joita kutsutaan romaanilaisiksi sen johdosta, että ne kaikki ovat sukua Rooman kielelle, latinalle.

Kansainvaelluksen vaikutus oli monessa suhteessa mullistavaa laatua. Sen myrskyissä tuhoutui Rooman valtakunta ja Rooman korkea sivistys. Mahtava maailmanvalta, jonka piirissä oli vallinnut luja järjestys ja ikuinen rauha, jakautui nyt moniin germaanien johdossa oleviin, sisäisten levottomuuksien repimiin valtakuntiin, jotka kävivät alituisia sotia keskenään. Kesti vuosisatoja, ennen kuin sivistys näissä valtakunnissa, joiden hallitsijatkaan eivät aina pystyneet edes nimeään kirjoittamaan, kohosi sille tasolle, millä se roomalaisaikana oli ollut. Siksipä katsotaankin kansainvaelluksen merkitys maailmanhistoriassa siksi suureksi, että siihen päätetään historiallisen ajan ensimmäinen suuri jakso, **vanha aika,** joka siis kesti noin vuoteen 500 j. Kr.

500 j.Kr.

Pääkohdat. *Rooman valtakunnan alueelle pyrkivien germaaniheimojen taholta uhkaava vaara alkoi käydä peloittavaksi, kun roomalaiset vierauduttuaan aseiden käytöstä jättivät valtakunnan puolustuksen vierasheimoisten palkkasoturien huoleksi. Hunnien painaessa idästä käsin germaanit tunkeutuivat yli rajan vähän sen jälkeen, kuin Rooman valtakunta oli jakautunut kahtia, Itä- ja Länsi-Rooman keisarikuntiin. Täten alkaneen kansainvaelluksen aikana Länsi-Rooman keisarikunta kukistui vuonna 476.*

Uusista germaanivaltioista huomattavin oli frankkien valtakunta. Rooman alueelle tunkeutuneiden germaanien ja vanhan latinankielisen asutuksen sulautuessa toisiinsa syntyivät romaanilaiset kielet. Kansainvaelluksen seurauksena sivistys Länsi-Euroopassa huimaavasti aleni. Siihen päättyy historiallisen ajan ensimmäinen jakso, vanha aika, noin vuonna 500 j. Kr.

---

12. Kristinuskon voittokulku Euroopassa.

Roomalaiskatolinen ja kreikkalaiskatolinen kirkko. Kokoavana ja yhdistävänä voimana vanhan Rooman keisarikunnan eri osien välillä oli valtakunnan hajottua yhteinen uskonto, sillä kristillinen kirkko ulotti yhä vieläkin vaikutuksensa yhtä ava-

ralle kuin ennen. Uudet valtakuntamuodostelmat eivät tässä kohden aiheuttaneet mitään muutosta.

Länsi-Euroopan kirkossa sai johtovallan käsiinsä Rooman piispa eli paavi (isä). Roomahan oli vanhastaan ollut maailman pääkaupunki, ja sieltä tulevia määräyksiä oli totuttu noudattamaan. Lisäksi paavin arvoa oli omiansa kohottamaan se, että Rooman ensimmäisenä piispana yleisen käsityksen mukaan oli ollut apostoli Pietari, joka Jeesuksen omien sanojen mukaan oli oleva se kallio, jolle hänen seurakuntansa oli perustettava. Mutta Itä-Rooman keisarikunnassa ei paavin johtoon alistuttu. Siellä sai kirkossa korkeimman vallan *Konstantinopolin* patriarkka. Lopullisesti roomalaiskatolinen ja kreikkalaiskatolinen kirkko erosivat toisistaan vuonna 1054. *1054.*

Monte-Cassino, benediktiiniläisluostareista vanhin ja kuuluisin.

Kristinusko leviää frankkien ja anglosaksien keskuuteen. Rooman alueelle tunkeutuneista germaanisista kansoista miltei kaikki muut paitsi frankit ja anglosaksit olivat alun perin kristittyjä. Omituista on, että juuri näillä kansoilla tuli kristinuskon kannalta olemaan erikoisen suuri merkitys. Ei kestänyt kauan, ennen kuin eräs frankkilainen kuningas kääntyi kristinuskoon, ja hänen esimerkkiään seurasi koko kansa. Noin sata vuotta myöhemmin anglosaksit taipuivat paavin lähettämien lähetyssaarnaajien toimesta ottamaan vastaan kasteen. Englannin käännyttäjät olivat munkkeja, ja myöhemmässä lähetystyössä tuli tähän maahan perustettujen luostarien läheteillä olemaan hyvin suuri merkitys.

Luostarit ja munkit. Luostarit olivat tänä melskeisenä ja siveellisesti turmeltuneena aikana oikeita rauhan majoja. Niiden hiljai-

Munkkeja puutarhatöissä.

suuteen ihmiset vetäytyivät Jumalaa palvelemaan. Lännen luostareissa, joissa vuoden 500:n tienoilla otettiin käytäntöön italialaisen **Benediktus Nursialaisen** järjestyssäännöt, vaadittiin munkeilta, että heidän oli omistauduttava kokonaan Jumalan palvelukseen. Heillä ei saanut olla mitään omaisuutta eikä perhettä. Luostarin sääntöjen ja sen esimiehen, apotin, määräyksiä oli tarkoin noudatettava ja sen ohessa oltava tiukassa työssä, sillä »toimettomuus on sielun vihollinen». Jumalan valtakunnan levittäminen kuului aivan erikoisesti munkkien tehtäviin. Siksipä voidaankin sanoa, että juuri munkit olivat kristillisen kirkon hyökkäysarmeija, joka lavensi sen piiriä suorittaen yhä uusia valtauksia pakanamailla.

Kristinusko leviää Keski-Euroopan itäisiin osiin. Englantilaisten munkkien toimesta suuri osa Saksan germaaneista kääntyi kristinuskoon. Mutta uljaat saksilaiset pysyivät kauan uskollisina vanhoille jumalillensa. Vasta kun frankkien mahtava hal-
800. litsija **Kaarle suuri** vuoden 800:n tienoilla oli heidät miekka kädessä kukistanut yli 30 vuotta kestäneiden sitkeiden sotien jälkeen, he taipuivat kasteeseen. Näin Keski-Euroopan germaaniset kansat oli saatu liitetyksi kristillisen kirkon piiriin. Kaikki ne kuuluivat Kaarle suuren valtakuntaan, joka oli niin laaja, että pääasiallisesti sen alueelle myöhemmin on muodostunut kolme

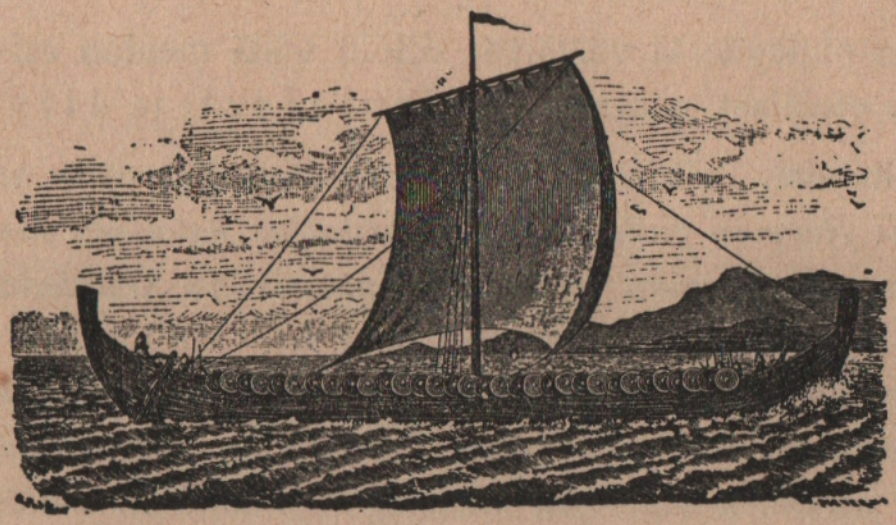

Viikinkilaiva.

eurooppalaista suurvaltaa, Saksa, Ranska ja Italia. Seuraavana aikana jatkui lähetystyö itään päin slaavilaisten ja suomensukuisten kansojen keskuuteen. Niin käännettiin roomalaiskatoliseen uskoon mm. puolalaiset ja unkarilaiset.

Kristinusko leviää Skandinaavian maihin. Myöskin etäiseen Skandinaaviaan Keski-Euroopan huomio suuntautui näinä aikoina. Siihen vaikuttivat ns. viikinkiretket, skandinaavilaisten osittain kaupallisissa, mutta pääasiallisesti sotaisissa tarkoituksissa tekemät meriretket etelään, mistä kotiuduttiin alukset saalista täynnä. Hartaana kohosi Keski-Euroopan kirkoissa niinä aikoina kohti korkeutta rukous: »Pohjanmiesten raivolta varjele meitä, laupias Herra Jumala!»

Juuri viikinkien hurjat etelänretket saivat ensimmäiset lähetyssaarnaajat Skandinaavian maihin lähtemään. Ruotsissa julisti Kristuksen oppia ensi kerran frankkilainen munkki **Ansgarius** vuonna 829. Hänen työtänsä jatkoivat erittäinkin englantilaiset *829.* lähetyssaarnaajat. Kesti kuitenkin enemmän kuin 300 vuotta, ennen kuin kristinusko **Eerik pyhän** aikana vuoden 1150 tienoilla *1150.* Ruotsissa lopullisesti vakiintui.

Kreikkalaiskatolinen kirkko. Myöskin kreikkalaiskatolinen kirkko oli laajentanut valtapiiriänsä. Siihen olivat liittyneet Venäjällä asuvat slaavilaiset kansat.

Vielä oli kuitenkin eräitä pakanakansoja lännen ja idän välimailla, ja niistä kävi taistelu katolisten kirkkojen kesken. Paka-

nuuden pimeydessä vaelsivat silloin vielä meidän esi-isämme ja heidän eteläiset naapurinsa v i r o l a i s e t ja l i i v i l ä i s e t.

Pääkohdat. *Yhdistävänä siteenä Länsi-Euroopan kansojen välillä oli Rooman valtakunnan kukistuttua katolinen kirkko, jonka johdossa oli Rooman paavi. Roomalais- ja kreikkalaiskatolinen kirkko erosivat toisistaan vuonna 1054.*

Pakanakansojen käännytystyö oli erikoisesti munkkien työnä. Länsimaiden luostarilaitoksen järjestäjän Benediktus Nursialaisen antamien sääntöjen mukaan munkkien oli elettävä köyhinä ja naimattomina ankarasti työtä tehden.

Miekkalähetys alkoi frankkien kuninkaan Kaarle suuren aikana. Silloin saksilaiset pakotettiin kasteeseen. Frankkien valtakunnan hajotessa syntyivät nykyisten Saksan, Ranskan ja Italian kantavaltiot.

Skandinaaviaan huomio kohdistui viikinkiretkien johdosta. Ruotsissa saarnasi kristinuskoa ensimmäisenä munkki Ansgarius vuonna 829. Lopullisesti uusi usko vakiintui siellä noin vuonna 1150.

Kreikkalaiskatoliseen kirkkoon liittyivät Venäjällä asuvat slaavilaiset kansat.

---

13. Suomen suku ja suomalaisten tulo Suomeen.

Suomen suvun alkukoti. Kun kiistaa käytiin siitä, kumpaan, roomalaiskatoliseenko vai kreikkalaiskatoliseen, kirkkokuntaan pakanallinen Suomi oli liittyvä, niin esi-isämme olivat jo kauan asuneet tässä maassa, vaikkakaan se ei ollut alkujaan heidän kotinsa. Varmasti ei tiedetä, mitä kansaa olivat ne ihmiset, joita täällä kivi- ja pronssikaudella asui. Meidän esi-isämme olivat silloin vielä kaukana täältä.

Suomen suvun alkukoti on nykyisen Venäjän alueella *Volgan* ja *Ural-vuorten* välimailla. Siellä esi-isämme asuivat noin 5000 vuotta sitten. Mutta heidän puhettansa me emme kuitenkaan voisi ymmärtää, vaikka jollakin ihmeellisellä taikakeinolla pääsi-

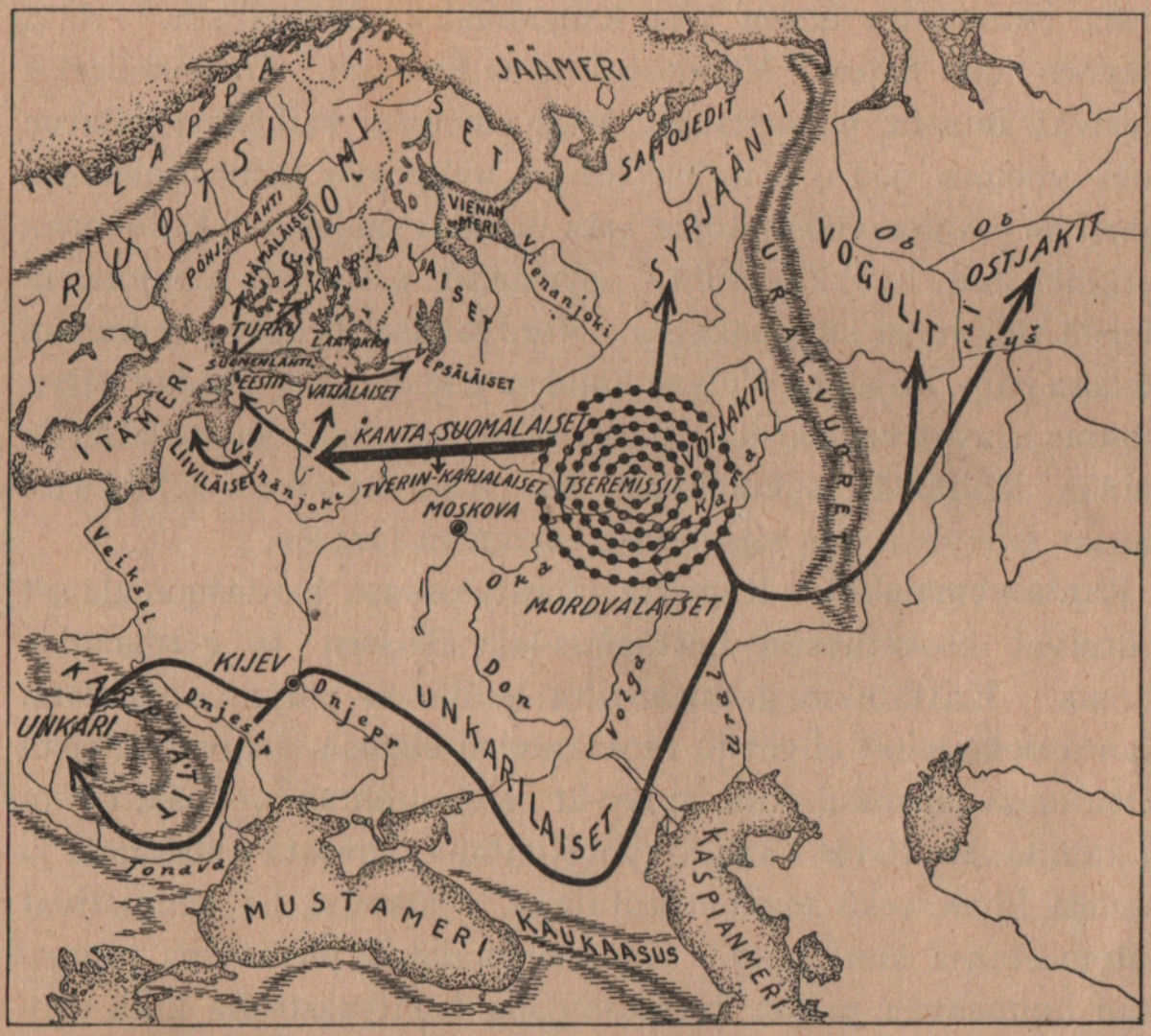

Kartta Suomen suvun vaelluksista.

simme heidän pariinsa. Yhteisen kansan muodostivat silloin mm. suomalaisten, virolaisten, mordvalaisten, syrjäänien ja unkarilaisten esi-isät, ja heidän kielensä oli perin toisenlainen kuin nykyinen suomen kieli.

Varsin alkeellisissa oloissa tämä *suomalaisugrilainen* alkukansa eli. Metsästys ja kalastus olivat sen pääelinkeinot. Lihaa ja nahkoja saatiin kesytetystä lampaasta. Erämiehen toverina oli koira. Alkeellinen kaskiviljelys lienee jo tunnettu. Asuntona oli kota, vaatteet valmistettiin eläinten nahoista ja aseet teritettiin luutai kivikärjillä. Esi-isämme elivät kivikauden aikaa.

Suomen suku hajoaa. Kun vanhat pyyntimaat eivät tälle metsästäjä- ja kalastajakansalle enää riittäneet, oli painuttava

uusia riistamaita etsien yhä kauemmaksi alkukodista. Näin Suomen suku hajosi. Muodostui uusia heimoja. Ensimmäiseksi erosivat muista unkarilaiset, jotka monien vaiheiden jälkeen
900 j.Kr. noin vuonna 900 j. Kr. asettuivat nykyisille asuinsijoillensa, missä he useiden vuosisatojen ajan uljaasti suojasivat Eurooppaa turkkilaisten hyökkäyksiltä. Syrjäänit painuivat pohjoiseen. Heistä tuli etevä kauppakansa. Mordvalaiset työntyivät hiukan etelään päin, missä he Volgan kahden puolen vielä meidän päivinämme asuvat venäläisiin pahasti sekautuneina. Suomalaiset ja heidän lähimmät sukulaisensa ns. kantasuomalaiset kansat siirtyivät sen sijaan yhä enemmän länteen.

Kantasuomalaiset. Itämerta lähestyessänsä kantasuomalaiset joutuivat kosketuksiin liettualais-latvialaisten ja germaanien kanssa. Erittäinkin germaaneilta heillä oli paljon oppimista. Kantasuomalaiset elivät jo rautakauden elämää, asuivat hirsistä salvetuissa rakennuksissa, kylvivät peltoon ohraa, vehnää, ruista ja kauraa, käyttivät härkää kyntöjuhtana, hevosta ajokkaana ja lehmää lihan sekä maidon antajana. Pukunsa he valmistivat kutomastansa kankaasta. Kantasuomalaiset olivat siis suorastaan huimaavan paljon korkeammalla kehitysasteella kuin suomalaisugrilainen kantakansa.

100 j.Kr. **Suomalaiset siirtyvät nykyisille asuinsijoillensa.** Vuoden 100 tienoilla j. Kr. alkoi kantasuomalaisia siirtyä *Virosta Suomenlahden* yli *Lounais-Suomeen* ensi sijassa turkiseläinten pyyntiä varten, joiden nahkoja myytiin germaanien välityksellä rikkaille roomalaisille. Tätä siirtymistä jatkui kauan. Lounais-Suomesta asutus vähitellen levisi itää kohti Hämeeseen ja Karjalaan. Vasta täällä kansa jakautui eri heimoihin, varsinaissuomalaisiin, hämäläisiin, karjalaisiin ja savolaisiin, jotka historiallisena aikana uudelleen liittyivät toisiinsa muodostaen Suomen kansan. Etelämmäksi jäivät muut kantasuomalaiset kansat, joista ansaitsee mainita Suomenlahden eteläpuolella asuva virolaisten eli eestien kansa sekä *Liivinmaan* ja *Kuurinmaan* asuttaneet liiviläiset. Virolaisen suomalainen huomaa jo heti puheesta heimolaiseksensa.

Pääkohdat. *Suomalaisten esi-isät asuivat noin 5000 vuotta sitten Venäjällä Volgan ja Uralvuorten välimailla muodostaen unkarilaisten ym. sukulaistensa kanssa yhteisen kansan. Tämä alkukansa eli kivikauden elämää.*

Väkiluvun lisäytyessä Suomen suku hajosi. Unkarilaiset siirtyivät noin vuonna 900 j. Kr. Unkarin tasangolle, syrjäänit painuivat vähän pohjoiseen, mordvalaiset etelään, kantasuomalaiset Suomenlahden läheisyyteen.

Kantasuomalaisena kautena esi-isämme olivat jo maataviljelevää kansaa. Suomeen noin vuodesta 100 j. Kr. tapahtunut siirtyminen aiheutui lähinnä maan oivallisesta turkiseläinkannasta. Heimojen muodostuminen tapahtui vasta täällä. Suomenlahden eteläpuolelle jäivät lähimmät heimolaisemme virolaiset ja liiviläiset, jotka suomalainen huomaa jo puheesta sukulaisikseen.

---

14. Muinaissuomalaisten aineellinen ja henkinen viljelys.

Asunnot. Pakanuuden ajan lopulla esi-isämme olivat hyvin toimeentulevia, vankkoja talollisia, asuntonaan savupirtti, jota usein käytettiin myöskin saunana ja riihenä. Sen suloisesta lämmöstä päästettiin osalliseksi kylmänä vuodenaikana myös talon karja. Vauraimmissa taloissa oli jo erikoiset riihirakennukset sekä eläinsuojat.

Elinkeinot. Voidaanpa sanoa, että melkein kaikki se, mitä muinaissuomalainen perhe tarvitsi, valmistettiin kotona. Elettiin ns. omavaraisen kotitalouden aikaa. Suomalaisen perheen taloudessa olivat yhä vieläkin perin tärkeitä metsän ja veden antimet. Niiden rinnalla oli kuitenkin maan ja karjan tuotteiden merkitys nimenomaisesti rintamailla huomattavasti kasvanut. Runsaimmat sadot saatiin tosin yhä edelleen suurista kaskista, mutta varsinainen peltoviljelyskin oli jo pantu alulle. Uusina viljelyskasveina mainittakoon nauris, joka muinaissuomalaisen taloudessa vastasi lähinnä meidän aikamme perunaa, ja humala,

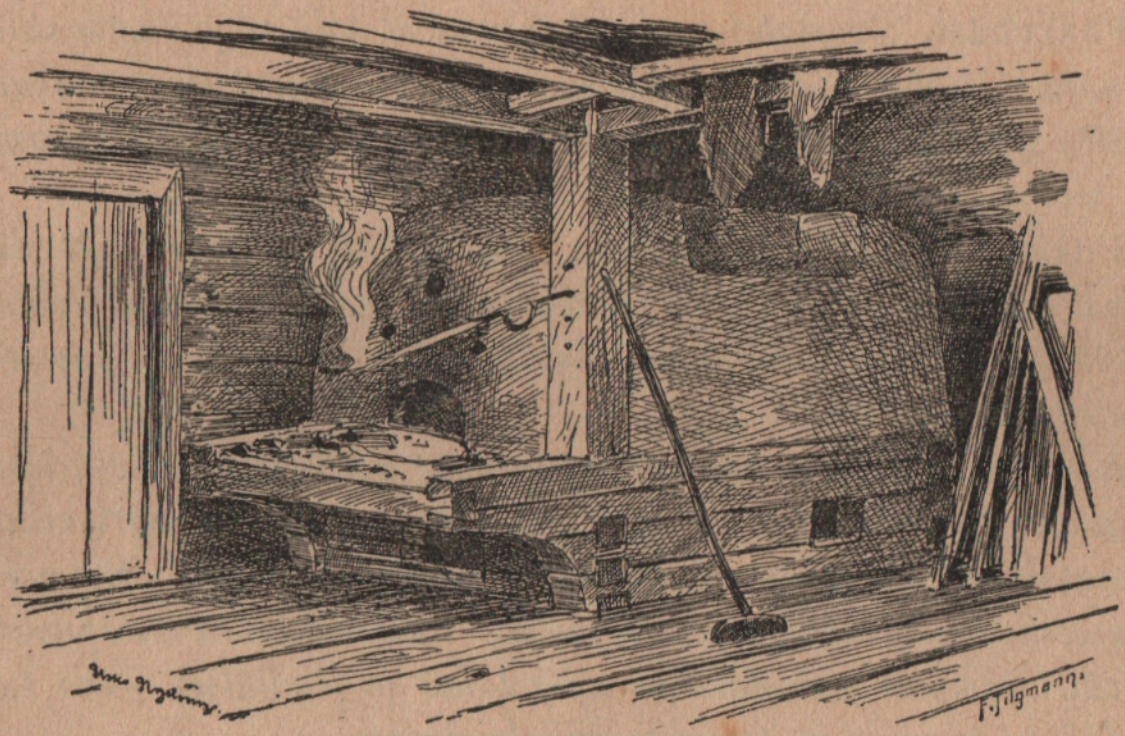

Vanhan savupirtin arkkukiuas.

jota tarvittiin kaljan ja oluen valmistamiseen. Uusina kotieläminä on huomattava vuohi ja sika.

Pitkinä iltapuhteina valmistettiin pirtissä takkavalkean loimossa tai päreen himmeässä valossa vaatteet ja jalkineet sekä työ- ja talouskalut. Miehet tekivät puu-, tuohi- ja nahkatöitä, naiset kutoivat ja värjäsivät kankaita sekä valmistivat perheelle vaatetuksen. Metallityöt sen sijaan suoritti varsinainen ammattimies, seppä, jota taitonsa vuoksi pidettiin suuressa arvossa. Rautaa saatiin omasta maasta järvimalmina. Muut metallit oli vaihdettava ulkomaankauppiailta.

Kovin paljon muutapa ei kauppiailta ostettukaan, suolaa, kirkasvärisiä kankaita ja koruja, siinä miltei kaikki. Maksuksi suomalaisilla ei ollut antaa rahaa. Tavara oli vaihdettava tavaraan. Ostokset maksettiin turkiksilla. Suomen sana r a h a onkin alkujaan merkinnyt eläimen nahkaa. Kauppayhteydessä oli aikaisemmin oltu etäisen Aasiankin kanssa, mistä Suomeen oli kulkeutunut mm. metallirahaa. Pakanuuden ajan lopulla täällä oli Ruotsin ja Saksan kauppiaiden merkitys huomattavin. Etevimmät kauppapaikat olivat *Turku, Kokemäen Teljä* Satakunnassa ja *Tiurin saari* Karjalassa.

Muinaissuomalainen mies ja nainen.

Uskonto. Muinaissuomalaisten käsityksen mukaan ihmisen elämä jatkui kuoleman jälkeen ns. varjosielun irtauduttua ruumiista. Kun uskottiin vainajan voivan vaikuttaa edistävästi tai vahingoittavasti eloonjääneiden kohtaloihin, alettiin häntä palvella ja hänelle uhrata. Vainajain palvelus onkin suomalaisten vanhin uskontomuoto. Siitä kehittyi myöhemmin luonnonilmiöissä asuvien haltijoiden palvonta. Semmoisia olivat mm. ilman jumala **Ilmari** ja ukkosen jumala **Ukko.** Korkein kaikista oli taivaan haltija, jota suomalainen sana jumala alkujaan merkitsi. Uhreja voi suorittaa, loitsuja lukea ja taikoja tehdä muinaissuomalaisten käsityksen mukaan kuka hyvänsä. Vaikeissa tapauksissa käännyttiin kuitenkin tietäjien eli noitien puoleen. Heidän luultiin näet loveen, omituiseen hurmiotilaan, langeten pääsevän yhteyteen vainajain henkien kanssa ja saavan heiltä tietoja tulevista asioista tai pahan parhaasta poistamistavasta.

Kansanrunous. Todistuksena muinaissuomalaisten hengenvoimasta on vanha kansanrunoutemme, sananlaskut, arvoitukset, sadut ja runot, joista osa on peräisin näiltä vanhoilta ajoilta. Sankarirunostossamme, johon voi tutustua lukemalla *Elias Lönnrotin* Kalevalan, kerrotaan mm. muinaissuomalaisten uljaista meriretkistä pakanuuden ajan viimeisenä kautena. Näistä runoista voisi olla ylpeä mikä kansa hyvänsä. Siksi komeita ne ovat.

Pääkohdat. *Muinaissuomalaisen asuntona oli savupirtti. Hän eli omavaraisen kotitalouden aikakautta. Kaskiviljelyksen ohella harjoitettiin rintamailla varsinaista peltoviljelystä. Kaikki muut paitsi sepäntyöt suoritettiin kotona. Ulkomaiden kauppiailta vaihdettiin suolaa, kankaita ja koruja. Etevimmät kauppapaikat olivat Turku, Teljä ja Tiuri.*

Uskonto oli alkujaan vainajain palvontaa. Sen ohella palveltiin luonnonilmiöissä asuvia haltijoita, kuten Ilmaria, Ukkoa ja Jumalaa. Loitsuihin ja taikoihin sekä noitien apuun turvauduttiin. Suomalaisten vanhan kansanrunouden uljain muistomerkki on Kalevala.

---

15. Muinaissuomalaisten yhteiskuntaolot ja suhteet naapureihin.

Yhteiskunta. Muinaissuomalaisten tulo Suomeen ei ollut mitään kansainvaellukseen verrattavaa joukkoliikettä. Hitaasti, pitkän ajan kuluessa suomalaisperheitä siirtyi yli erottavien vesien Viron puolelta Suomeen. Siksipä alkuperäinen suomalainen yhteiskunta täällä olikin varsin alkeellista laatua hajallaan siellä täällä asuvien perheiden muodostaessa omat eristetyt pikku yhteiskuntansa, joita hallitsi perheen isä. Häntä oli kaikkien perheen jäsenten, vaimon, lasten ja orjain, toteltava. Kun väkiluku lisääntyi ja asutus tiheni, muodostui lähekkäin olevista taloista, jotka joutuivat monenlaisiin kosketuksiin toistensa kanssa, k y l ä k u n t i a. Niiden johtajia kutsuttiin kylänvanhimmiksi. Kyläkunnista taas muodostui k i h l a k u n t i a eli p i t ä j i ä ja kihlakunnista m a a k u n t i a, Varsinais-Suomi, Häme ja Karjala, korkein yhteiskunnan aste, mitä muinaissuomalaiset tunsivat. Kihlakunnan vanhimpia kutsuttiin s u n t i o i k s i. Yleiset asiat, mm. sota ja rauha, sekä monenlaiset riitajutut ratkaistiin k ä r ä j i l l ä. Tuomio langetettiin perinnäisten oikeustapojen mukaan, jotka kuvastuvat yhä vieläkin mm. seuraavissa sananlaskuissa: Oma löytty, vieras varastettu, Annettu luvattu lahja, Joka pitää pitkät sormet, se pitäköön pitemmän selän, Ei naurisvarasta hirtetä.

Vaihtokauppaa. Vanhan piirroksen mukaan.

Suhde naapureihin. *Tanskan* ja *Norjan* viikinkien purjehtiessa länteen ja etelään ruotsalaiset olivat retkeilleet itään edeten Venäjän isoja jokia myöten Kreikkalaisen keisarikunnan pääkaupunkiin Konstantinopoliin saakka, mistä virtasi monenlaista tavaraa, mm. jaloja metalleja, runsaasti Ruotsiin. Niinä aikoina Suomen rannikot olivat siinä määrin ryöstöille alttiit, että ne jätettiin miltei autioiksi asutuksen vetäytyessä turvaan sisämaahan. Taistelun melske jatkui melkein katkeamatta Suomen heimojen ratkaistessa ase kädessä myös keskinäiset kalavesi- ja metsästysmaakiistansa. Siksipä oli usein järjestetty kyläkuntien läheisyyteen varustetut turvapaikat, mihin naiset, lapset ja tärkein omaisuus karja voitiin vaaran uhatessa viedä suojaan ja minne myöskin miehet pahimmassa tapauksessa voivat vetäytyä. Tässä tarkoituksessa oli linnoitettu äkkijyrkkiä kallioita varustamalla ne loivilta kohdiltaan suojavalleilla. Muistona näistä muinaissuomalaisten varustuksista ovat Varsinais-Suomessa, Etelä-Hämeessä ja Karjalassa verraten usein tavattavat nimitykset »Linnavuori» ja »Linnamäki». Tämmöisillä paikoilla voi yhä vieläkin tavata vanhojen kivivallien jäännöksiä, vieläpä puolustustarkoituksissa keräiltyjä linkokivikasoja.

Ruotsalaisten meriretket itään päättyivät noin vuoden 1000:n tienoilla kristinuskon vaikutuksesta. Mutta sodan melske ei

Hakoisten linnavuori Hämeessä.

siihen päättynyt. Nyt alkoivat suomalaiset vuorostaan tehdä vierailuretkiä Ruotsin rannoille. Merkillisin niistä tehtiin karjalaisten toimesta v:na 1187. Suomalaiset tuhosivat silloin mahtavan *Sigtunan* kaupungin niin perin pohjin, että sitä ei enää uudelleen rakennettu.

1187.

Vaikkakin suomalaiset olivat sotaisia ja uljaita pakanuuden ajan lopulla, niin heidän yhteiskunnallinen kehityksensä oli vielä puolitiessä. Täällä elettiin vielä heimokunta-asteella, yhtenäistä valtakuntaa ei ollut. Kun lännessä ja idässä oli muodostunut järjestynyt kristillinen valtakunta, kuningasten johtama Ruotsi ja ruhtinaiden johtama *Novgorod*, ja näillä valtakunnilla oli luonnollinen halu aluelaajennuksiin, niin suomalaisten itsenäisyys ja vapaus alkoivat olla uhattuina.

Pääkohdat. *Alkuperäinen yhteiskunta oli perhe, jonka päämies oli perheen isä. Myöhemmin muodostuivat kyläkunta, kihlakunta eli pitäjä ja maakunta. Yleiset asiat ratkaistiin perinnäisten oikeustapojen mukaan käräjillä.*

Viikinkiaikana Suomen rannikot olivat parhaasta päästä asumattomat. Sisämaassa asuvat Suomen heimot olivat useinkin keskenään sotakannalla. Turvapaikkoina olivat linnat. Myöhemmin tehtiin sota- ja ryöstöretkiä Ruotsiin. Kun muinaissuomalaiset vielä elivät heimokunta-asteella, niin heidän vapauttansa alkoivat vakavasti uhata lännestä käsin ruotsalaiset ja idästä venäläiset, jotka olivat jo kehittyneet valtakunta-asteelle.

16–17. Suomalaiset kääntyvät kristinuskoon.

Ristiretket. Sotainen mieli, halu vedota miekkaan riidan syttyessä ei ollut germaaneista pakanuuden mukana pois karissut. Länsi-Euroopan valtakunnissa kalskahtelivat miekat vastakkain miltei joka päivä. Sotaiseen henkeen ja seikkailunhaluun yhtyi kuitenkin usein harras kirkollinen mieli. Se tuli näkyviin erittäinkin ristiretkillä.

Näinä aikoina uskottiin, että ihminen pääsee lähimmäksi Jumalaa pyhillä paikoilla ja että hänen rukouksensa myöskin siellä parhaiten kuullaan. Siksi tehtiin pyhiinvaellusretkiä *Palestiinaan* ja erittäinkin »Pyhään kaupunkiin», *Jerusalemiin*. Nämä seudut eivät kuitenkaan enää olleet kristittyjen vallassa. Uuden uskonnon perustajan **Muhamedin** innoittamina arabialaiset olivat vuonna 630 aloittaneet maailmanvalloituksen vallaten 630
ensi töiksensä Palestiinan. Heidän hallituskaudellansa ei kristittyjen pyhiinvaellusretkille tehty mitään esteitä. Mutta kun valta siirtyi raakojen turkkilaisten käsiin, ruvettiin toivioretkeläisiä ahdistelemaan.

Sen johdosta kristillisessä Länsi-Euroopassa heräsi halu vapauttaa tämä maa vääräuskoisten vallasta. Liikkeen johtoon asettui Rooman paavi julistaen Palestiinan vapauttamiseksi pyhän sodan ja luvaten iankaikkisen autuuden kaikille niille, jotka taistelussa kaatuisivat. Näitä retkiä, joita jatkui noin 200 vuoden ajan, kutsuttiin ristiretkiksi siitä syystä, että retkeläiset ompelivat vaatteisiinsa punaisen ristin merkiksi siitä, että he olivat Kristuksen sotureita aikoen valloittaa hänen hautansa vääräuskoisilta. Retkiin otti osaa monia tuhansia ristiritareita, joukossa Euroopan mahtavimpia hallitsijoitakin, ja Palestiina saatiinkin valloitetuksi, mutta sitä ei jaksettu ajan pitkään puolustaa; muhamettilaiset saivat sen jälleen valtaansa, vaikka se kristityistä katkeralta tuntuikin.

Ristiretkien vaikutus Euroopan kehitykseen oli joka tapauksessa erittäin terveellinen. Länsi-Euroopan alkeellisella sivistysasteella olevat ristiritarit tutustuivat nyt Kreikkalaisen keisarikunnan ja

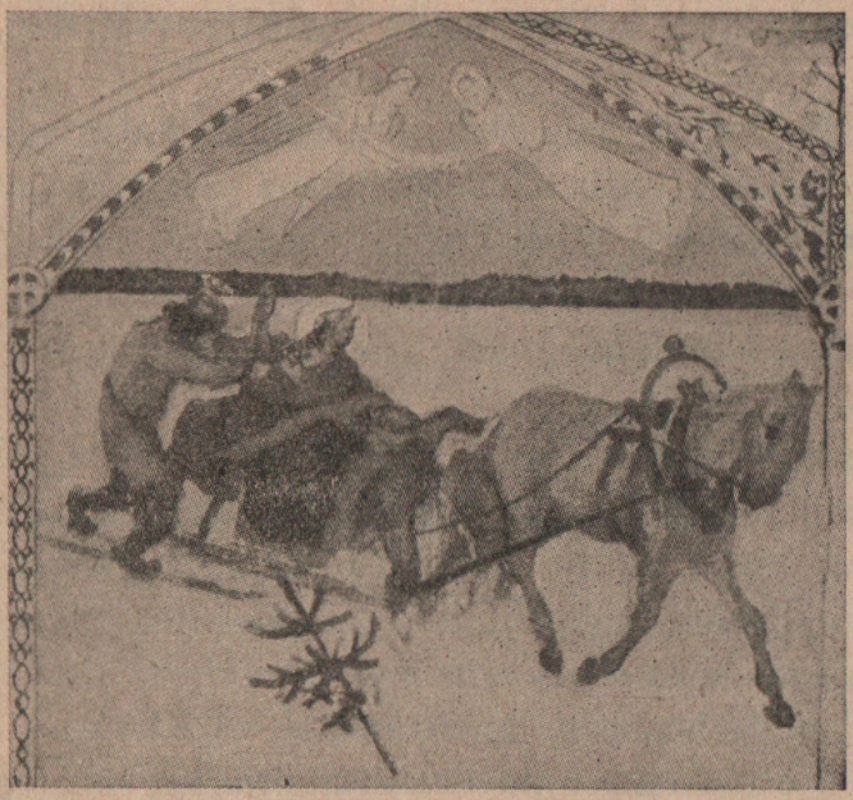

Lalli surmaa Pyhän Henrikin.

arabialaisen maailman korkeaan sivitykseen, mikä ei voinut olla herättävästi vaikuttamatta heihin ja koko Länsi-Euroopan kehitykseen.

Suomen ristiretkien syyt. Ristiretkiä, joita aluksi oli tehty vain »Pyhälle maalle», saattoi paavi myöhemmin valtapiirinsä laajentamiseksi saarnauttaa pakanakansojakin vastaan. Myöskin Suomessa vaati ratkaisua kysymys, itäkö vai länsi, kreikkalaiskatolinenko vai roomalaiskatolinen kirkko täällä oli pääsevä valtaan, sillä kumpikin kirkko pyrki levittäytymään tänne. Ennen varsinaisia ristiretkiä alkoi kristinusko juurtua roomalaiskatolisessa muodossa ainakin Ahvenanmaan ja Varsinais-Suomen saariston ruotsinkielisen asutuksen keskuuteen. Pakanuus Luonais-Suomessa oli kuitenkin vielä aivan yleinen. Sen valtaa astui miekka kädessä murtamaan Ruotsi.

Lounais-Suomen ristiretki. Tiedot Suomen ensimmäisestä ristiretkestä ovat hyvin puutteelliset. Todennäköistä on, että
1155. retki tehtiin kesällä vuonna 1155. Ristiretkeläiset purjehtivat kuningas Eerik Pyhän johdolla Suomeen, missä laivasto eteni Länsi-Suomen rantamia pitkin Kokemäenjoen laaksoa kohti. Toiminta rajoittui merenrantaseutuun. Mitään suuria taisteluja ei liene ollut. Käännytystyötä Suomessa jatkamaan jäi englantilaissyntyinen Upsalan piispa *Henrik*, joka vaikutti erittäinkin Kokemäenjoen laaksossa ja kärsi marttyyrikuole-

man *Köyliönjärven* jäällä, missä hänet surmasi suomalainen talonpoika **Lalli.** Piispa Henrikistä tuli Suomen ensimmäinen suojeluspyhimys. Hänen kuolemastaan ja sitä hurskasten kertomusten mukaan seuranneista ihmeistä saa värikkään kuvan vanhoista pyhimystaruista ja yleisesti tunnetusta kansanrunosta »Piispa Henrikin surma».

Suomen nuori kirkko oli alkuaikoina hyvin vaikeassa asemassa. Sen oli pakko turvautua miltei yksinomaisesti omaan itseensä pakanoiden ja heihin liittyneiden venäläisten ahdistaessa. Keskuspaikaksi muodostui vähitellen Turun seutu, minne kristinuskon turvaksi rakennettiin Aurajoen suulle *Turun linna.*

Tuomas piispa. Voimakkaan englantilaissyntyisen sotilaspiispan **Tuomaan** tultua seuraavan vuosisadan alkupuolella johtoon Suomen kirkko ei enää tyytynyt puolustukseen, vaan kokosi voimansa hyökkäykseen. Tämä piispa, jonka aikana Suomi näyttää olleen itsenäisenä paavin suojeluksen alaisena kirkollisena valtiona, aloitti tarmokkaan käännytystyön Hämeen heimon keskuudessa. Tulokset näyttivät aluksi lupaavilta. mutta äkkiä hämäläiset nousivat hurjaan kapinaan tuhoten Hämeen kristillisen kirkon. Suurisuuntaisin Tuomas piispan yrityksistä oli sotaretki Suomen pakanoiden ainaista liittolaista Novgorodia vastaan, jota varten runsaasti ristiritareita keräytyi muista pohjoismaista. Se päättyi onnettomasti. Ristiretkeläiset kärsivät ankaran tappion *Nevajoen* luona vuonna 1240. *1240.* Murtuneena miehenä Tuomas piispa erosi virastaan ja vetäytyi luostariin.

Hämeen ristiretki. Pian tämän jälkeen vuonna 1249 Ruotsin *1249.* kuninkaan lähin mies **Birger jaarli** (lue: Birjer) purjehti Suomeen Turun piispaa auttamaan johtaen mahtavan armeijan Hämeeseen. Tämän retken tuloksena oli Lounais-Suomen ja Hämeen lopullinen liittyminen Ruotsin valtakuntaan. Pysyvänä muistona Birger jaarlin retkestä on kristinuskon turvaksi kohotettu *Hämeenlinna.*

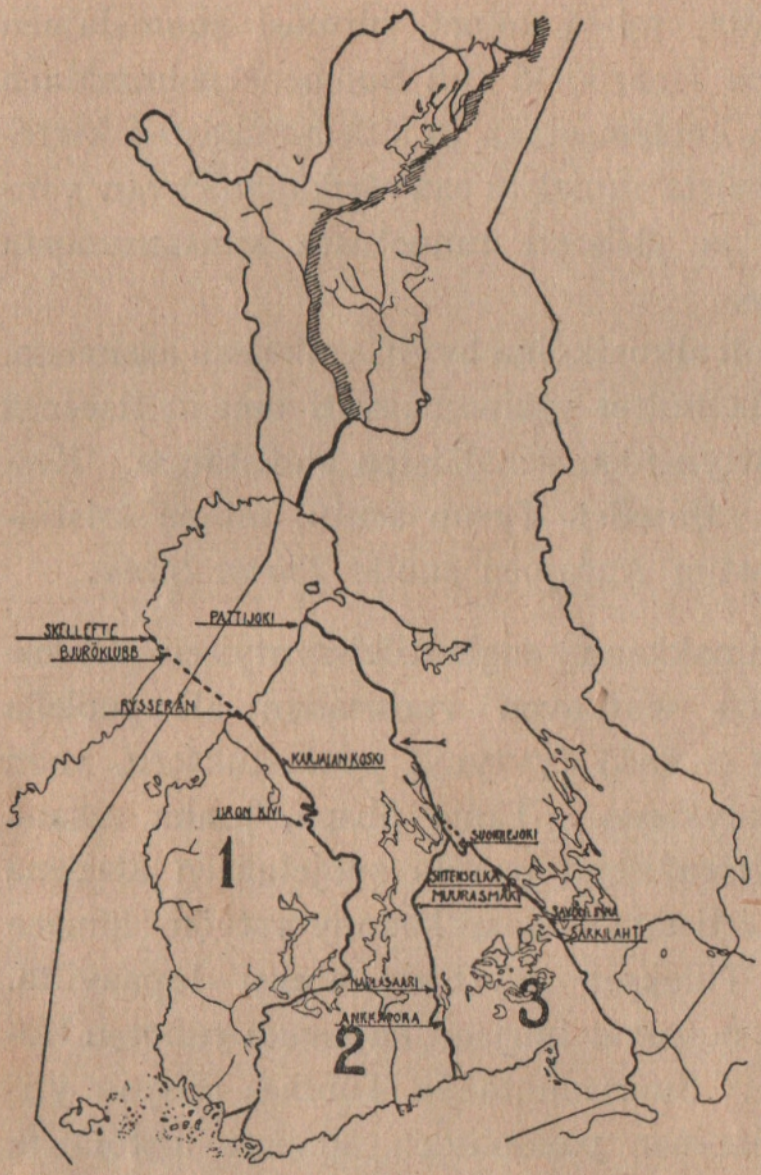

Suomen vanhimmat valtarajat. Numerot 1, 2 ja 3 osoittavat eri ristiretkien aikana vallattuja alueita.

Karjalan ristiretki. Karjalaiset olivat itsenäisyyttään puoltaen uljaasti taistelleet sekä itää että länttä vastaan. Kristinusko ei ollut heille enää vieras, vaan se oli heidän keskuudessaan voittanut alaa lännessä roomalaiskatolisessa ja idässä kreikkalaiskatolisessa muodossa. Ruotsin valtakunnan marski **Torkkeli Knuutinpoika** ei tästä syystä kohdannutkaan vakavaa vastarintaa noustessansa maihin Karjalassa vuonna 1293. Nyt voitiinkin läntinen osa Karjalaa liittää Ruotsin valtakuntaan. Turvaksi idän hyökkäyksiä vastaan rakennettiin *Viipurin linna*.

1293.

Pähkinäsaaren rauha. Sota Ruotsin ja Venäjän välillä jatkui.
1323. Vasta vuonna 1323 solmittiin Saksan kauppiaiden välityksellä, joiden Nevajokea myöden käyvä kauppa kärsi pahasti ainaisesta sotatilasta, ensimmäinen rauha Ruotsi-Suomen ja Venäjän välillä *Pähkinäsaaressa* Nevajoen niskassa. Suomen raja alkoi rauhankirjan mukaan Rajajoesta, mistä se jatkui halki Karjalan kannaksen Vuokseen ja sieltä nykyisen Savonlinnan tienoitse Pohjanlahteen. Karjala oli näin halkaistu kahtia vain läntisen osan kuuluessa Ruotsin valtakuntaan. Mutta olosuhteiden pakosta toisistaan etäytyneet ja

keskenään sotakannalla eläneet Suomen heimot oli nyt saatu uudelleen toistensa yhteyteen. Ruotsin valtaan liittyneinä niistä vähitellen muodostui Suomen kansa.

Pääkohdat. *Sotainen mieli ja hurskas uskonnollisuus olivat pääsyyt ristiretkiin, joiden tarkoituksena oli valloittaa Kristuksen hauta muhamettilaisilta. Noin 200 vuotta kestäneiden taisteluiden lopputuloksena oli, että Palestiina edelleen jäi muhamettilaisten käsiin. Tutustuminen ristiretkien aikana kreikkalaiseen ja arabialaiseen sivistykseen vaikutti elvyttävästi Länsi-Euroopan sivistyselämään.*

Suomeen kristinuskon toivat ruotsalaiset. Varsinais-Suomi käännytettiin noin vuonna 1155. Ruotsin armeijan johdossa oli kuningas Eerik Pyhä. Käännytystyötä jäi jatkamaan Henrik Pyhä, jonka Lalli surmasi.

Tuomas piispa yritti asettaa sulun venäläisten retkille Suomeen, mutta joutui tappiolle Nevajoella vuonna 1240. Häme liittyi kristinuskon piiriin vuonna 1249, jolloin Ruotsin valta Suomessa lopullisesti vakiintui. Läntinen Karjala liitettiin Ruotsi-Suomeen Torkkeli Knuutinpojan toimesta vuonna 1293.

Raja Ruotsin ja Venäjän välille vedettiin Suomessa ensi kerran Pähkinäsaaressa vuonna 1323. Karjala jaettiin silloin kahtia.

---

18. Liiviläisten ja virolaisten kohtalo.

Liiviläiset ja virolaiset itsenäisyytensä aikana. Kova on ollut heimolaistemme liiviläisten ja virolaisten kohtalo, paljon kovempi kuin meidän suomalaisten. Mutta sitkeästi he ovat vaikeuksia vastaan taistelleet. Pakanuuden ajan lopulla tiedetään virolaisten olleen voimakasta ja sotaista kansaa, jonka m a l e v a eli jalka- ja ratsuväkiarmeija saattoi yhteisillä retkillä kohota huomattavan suureksi. Tavatonta huomiota herättivät heidän samoin kuin liiviläisten länteen suuntaamat hurjat viikinkiretket. Yhteiskunnalliset olot Suomenlahden eteläpuolella olivat suurin piirtein samanlaiset, mutta ehkä jonkin verran kehittyneemmät

Riian tuomiokirkko.

kuin meillä. Yhtenäistä valtakuntaa ei tosin kummankaan heimon alueella ollut, mutta Virossa näyttävät maakunnat liittyneen toisiinsa likemmin kuin Suomessa ja ankaran vaaran uhatesssa siellä kansa miltei yhtenä miehenä nousi vapauttansa puoltamaan.

Liiviläisten kohtalo. Samaan aikaan kuin kristinusko vakiintui Suomessa, tapahtui myöskin liiviläisten ja virolaisten käännytys. Liivinmaalle kristinusko tuotiin Saksasta. Sen levittäminen oli aluksi rauhallista, vakaumukseen kohdistuvaa lähetystyötä, mutta vastarinnan osoittautuessa erittäin sitkeäksi se muuttui väkivaltaiseksi miekkalähetykseksi. Liiviläisten varsinainen käännyttäjä oli älykäs ja tar-
200. mokas **Albert** piispa. Hän saapui *Väinäjoen* suulle vuonna 1200 voimakas ristiretkeläisarmeija muassaan, perusti tukipaikakseen *Riian* kaupungin ja Liivin kirkon turvaksi K a l p a v e l j e s t e n hengellisen ritarikunnan, jonka jäsenet olivat samalla munkkeja ja sotureita. Hirvittävän ankara oli saksalaisten käännytystyö. Missä ritarit liikkuivat, siellä tanner punoitti verestä ja savu poltetuista liiviläistaloista kiersi korkeuteen. Tiukkaan vastarintaan liiviläiset kyllä asettuivat. Mutta kun he eivät olleet yksimielisiä — joukossa oli luopioita — ja latvialaisetkin liit-

toutuivat saksalaisten kanssa, niin he eivät kestäneet taistelussa sekä aseistukseltaan että sotataidoltaan etevämpiä saksalaisia vastaan. Heidän oli nöyrryttävä ja otettava vastaan kaste. Se merkitsi heille vuosisatoja kestävää orjuutta. Albert piispan johdossa muodostui entiselle liiviläisalueelle hengellinen ruhtinaskunta, jossa ylimysluokkana olivat saksalaiset ritarit. Liiviläiset menettivät maansa ja painuivat oikeudettomien maaorjien asemaan. Vuosisatain vieriessä suurin osa tästä kansasta on sulautunut latvialaisiin. Pieni kansansirunen vain, kolmisen tuhatta *Kuurinniemen* nokassa asuvaa kalastajaa, meidän päivinämme edustaa muinaista liivinkansaa puhuen sen kieltä.

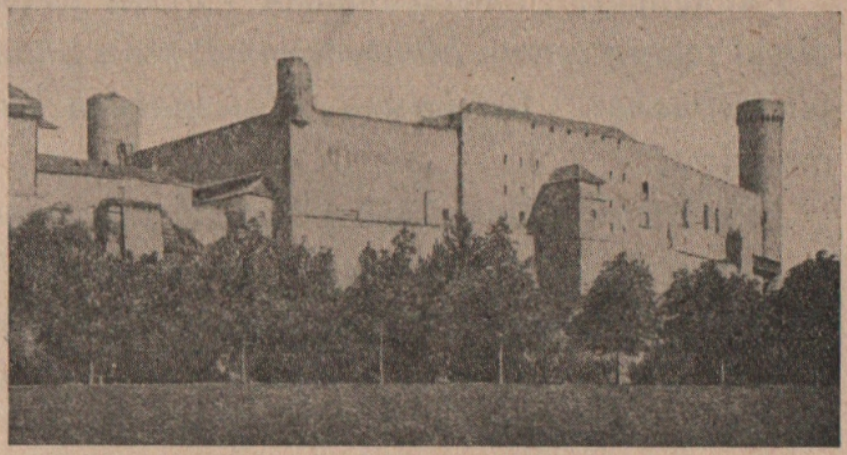

Osa Tallinnan linnaa.

Virolaisten kohtalo. Kun liiviläiset näin oli saatu lopullisesti nujerretuksi, niin kalpaveljekset kääntyivät virolaisia vastaan. Alkoi pitkä ja sitkeä sota, jossa virolaisten kansallissankari **Lemmitty** erittäinkin kunnostautui. Mutta eivätpä kalpaveljekset pystyneet yksin virolaisia kukistamaan tämän etevän johtajan kaaduttuakaan. Heidän oli pakko pyytää avuksi Tanskan kuningas **Valdemar voittaja.** Vasta hänen avullansa saksalaiset saavuttivat voiton. Heidän haltuunsa joutui Etelä-Viro, Pohjois-Viron joutuessa tanskalaisille, jotka valtansa turvaksi rakensivat *Tallinnan* eli Tanskan linnan. Kun virolaiset seuraavan vuosisadan puolimaissa nousivat raivoisaan kapinaan, niin tanskalaiset katsoivat viisaimmaksi myydä osuutensa kalpaveljeksille, sillä he epäilivät, että he eivät ajan pitkään jaksaisi pitää tätä maata vallassaan. Niin koko Viro joutui saksalaisten valtaan.

Kurjan huono tuli virolaisen asema kalpaveljesten hallitessa olemaan. Maaorjaksi painuneena hänen oli pakko palkatta suo-

rittaa päivätöitä isäntänsä pelloilla. Voipa tämä päähänpistojensa mukaan itsepäisiä orjiansa ruoskituttaa taikka myydä tai vaihtaa heitä kuin karjaa. Mutta sitkeä ja elinvoimainen on Viron kansa ollut, ja meidän päivinämme on onnellinen käänne sen vaiheissa sattunut, niin että sekin nyt voi toivorikkaana katsoa tulevaisuutta kohti. Kahden puolen Suomenlahtea on itsenäiset ja vapaat maat, Suomen tasavalta ja Eesti vabariigi (lue: vapariiki).

Pääkohdat. *Yhteiskuntaolot Virossa pakanuuden ajan lopulla olivat jonkin verran kehittyneemmät kuin Suomessa. Viron maleva oli voimakas. Virolaisten ja liiviläisten viikinkiretket herättivät huomiota.*

Liiviläisten käännyttäjä Albert piispa perusti vuonna 1200 Riian kaupungin ja kalpaveljesten ritarikunnan. Eripuraiset liiviläiset pakotettiin ottamaan vastaan kaste ja alistettiin maaorjan asemaan. Liivin kieltä puhutaan nykyjään vain parissa kalastajakylässä Kuurinniemen nokassa.

Virolaisten kansallissankari oli Lemmitty. Hänen kaaduttuansa kalpaveljekset yhdessä tanskalaisten kanssa kukistivat virolaiset ja jakoivat keskenään maan. Myöhemmin tanskalaiset möivät osuutensa kalpaveljeksille. Vuosisatoja virolaiset ovat saaneet maaorjina palvella saksalaisia herrojansa. Nyt Viro on itsenäinen tasavalta.

19–20. Suomen katolinen kirkko.

Kirkollinen järjestys. Suomen huomattavin mies katolisena aikana oli Turun piispa. Hän oli todellinen kirkkoruhtinas, asuntona lujasti varustettu, uljas *Kuusiston linna* lähellä Turkua ja suojajoukkona kymmeniä aseellisia ratsumiehiä. Turun piispan hallintoon kuului koko Suomi, joka silloin muodosti yhden ainoan hiippakunnan.

Hänen yliherrananansa oli Rooman paavi, joka hallitsi koko länsimaista kirkkoa kuin omaa valtakuntaansa. Paavin määräyksiä noudatettiin tarkoin. Hänelle suoritettiin erikoinen vero. Olipa

hänen vahvistuksensa hankittava tuomiokapitulin toimeenpanemalle piispanvaalillekin, ennen kuin sitä voitiin pitää pätevänä. Mitään tekemistä kirkon palvelijain vaalin kanssa ei maallisilla mahtimiehillä sensijaan ollut. Suomen kirkko olikin katolisena aikana huomattavassa määrin itsenäinen ja valtiovallasta riippumaton.

Papisto oli valtion veroista vapaa, eikä sen jäseniä voitu asettaa syytteeseen maallisessa, vaan ainoastaan hengellisessä oikeudessa, joka ei käsitellyt ja tuominnut vain papiston hairahduksia, vaan myöskin eräitä maallikoidentekemiä rikoksia. Milloin kirkon määräyksiä vastustettiin, kirkko turvautui *panna*-julistukseen, joka saatettiin kohdistaa kokonaisiin pitäjiin, jopa laajempiinkin alueisiin. Silloin sitä kutsuttiin *interdiktiksi*. Kiron alaisessa pitäjässä suljettiin kirkkojen ovet ja kirkkolaulu vaikeni. Kellot eivät siellä kutsuneet seurakuntaa kirkkoon, eikä ruumiita siunattu haudan lepoon. Kaikki kirkolliset toimet jätettiin näin toimittamatta. Tätä tämmöistä ei kauan kestänyt paatuneinkaan. Kirkon tahtoon oli pakko alistua.

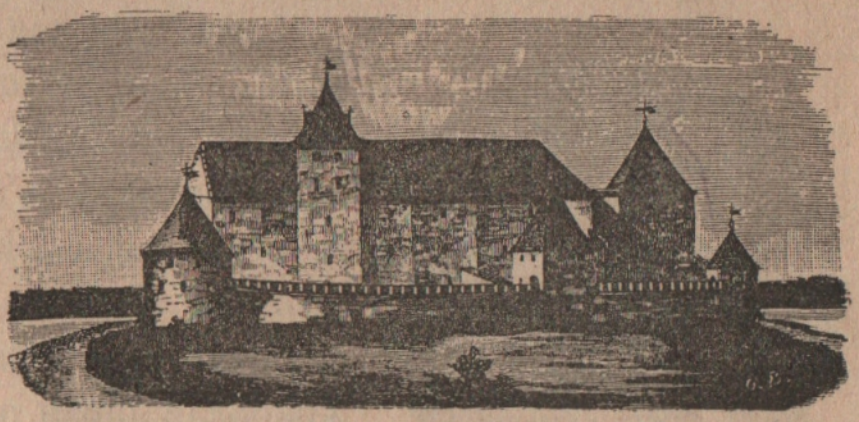

Kuusiston linna.

Myöskin kirkon taloudellinen asema oli vankka. Sen haltuun oli keräytynyt maaomaisuutta mm. lahjoituksina niin paljon, että Turun tuomiokirkon maatilojen luku nousi miltei 300:aan. Sen lisäksi kirkko sai jäseniltänsä säännöllisen vuotuisen veron, »kymmenykset», eli kymmenennen osan seurakuntalaisten tuloista, mikä suoritettiin luonnontuotteina, viljana, voina, kuivattuina kaloina ja metsälintuina.

Maunu Tavast. Huomattavin Suomen katolisista piispoista oli **Maunu Tavast.** Vanhan suomalaisen aatelissuvun jäsenenä

olisi odottanut hänen useimpien säätyveljiensä tavoin antautuvan sotilasalalle. Hänen taipumuksensa viittasivat kuitenkin lukumiehen uralle. Hankittuansa ne tiedot, mitä kotimaan oppilaitoksissa silloin voitiin saada, hän jatkoi opintojansa *Prahan* yliopistossa suorittaen siellä maisterintutkinnon. Toimittuaan sen jälkeen muutamia vuosia Tanskan ja Ruotsin yhteisen kuninkaan **Eerik Pommerilaisen** kanslerina ja hovikappalaisena ja saavutettuaan hänen täyden luottamuksensa hän siirtyi Suomeen
1412—50. tuomiokapitulin jäseneksi, myöhemmin piispaksi (1412—50).

Piispa Maunu Tavastin yksityissinetti.

Turun piispana Maunu Tavast oli miltei Suomen todellinen hallitsija, sillä yhteys Tanskaan katkesi jonkin ajan kuluttua ja Ruotsilla oli näinä levottomina aikoina niin paljon tekemistä omissa asioissansa, että Suomen kysymykset jäivät melkein kokonaan oman maamme ylimysten, ensi sijassa piispan ratkaistaviksi. Maunu Tavastin toimesta järjestettiin nyt Suomen oikeuslaitos paremmalle kannalle kuin ennen ja verojen rasittamalle kansalle myönnettiin huojennuksia. Joutuipa piispa Ruotsi-Suomen valtaneuvoston jäsenenä huomattavalla tavalla ottamaan osaa myös koko valtakunnan yhteisten asiain hoitoon.

Ensi sijassa Maunu Tavast kuitenkin kohdisti huomionsa Suomen kirkkoon ja sen johtoon. Turun tuomiokirkkoa hänen aikanansa laajennettiin ja kaunistettiin ja jumalanpalvelus tehtiin entistä juhlallisemmaksi. Pyhän Henrikin »ihmeitätekevät» luut, joita suurina kirkkojuhlina kannettiin juhlasaatossa ympäri pyhän savun täyteistä kirkkoa kansan suudeltaviksi, silattiin hopealla, ja ulkomaanmatkoiltansa piispa toi mukanaan kallisarvoisia taide-esineitä, jalometallisia ristiinnaulitunkuvia, hopeakoristeisia kirjoja, loistavanvärisiä messupukuja ym. tuomiokirkkoa varten. Uusia papinvirkoja perustettiin, ja niin

kaikuivat messun sävelet tuomiokirkossa katkeamatta aamuvarhaisesta iltamyöhään saakka.

Kalkkikuvia Lohjan kirkosta.

Maunu Tavast ei kuitenkaan rajoittanut huolenpitoaan vain maan pääkaupunkiin Turkuun ja sen kirkkoon. Hänen aikanansa rakennettiin maaseudulla monta juhlallista korkeaharjaista harmaakivikirkkoa, jotka yhä vieläkin muistuttavat meille katolisen ajan hartaasta uskonnollisuudesta. Vielä iäkkäänä miehenä piispa suoritti laajoja tarkastusmatkoja hiippakuntansa etäisimpiinkin pitäjiin ottaakseen selvää, että hänen määräyksiään noudatettiin. Nämä matkat eivät suinkaan olleet mitään huvimatkoja. Kesäisin oli kuljettava veneellä ja ratsain, sillä rattailla ajettavia teitä ei juuri ollut, talvella tuulessa ja tuiskussa reellä ajaen. Olipa toisinaan pitkillä taipaleilla yövyttävä paljaan taivaan alle.

Tekipä piispa toivioretken Pyhälle maallekin saadaksensa rukoilla Vapahtajan haudalla, Välimeren merirosvoja, ruton uhkaa ja Jerusalemin herroja, muhamettilaisia, uhmaten, siten osoittaen hurskasta mieltä. Köyhistä ja sairaista hän pyrki huolta pitämään mm. perustaen sairaalan spitaalitautisia varten.

Merkillisenä miehenä Maunu Tavastia piti jo hänen oma aikansa, ja kauniin todistuksen hänestä vanha historioitsija on antanut lausuessaan: »Hänen nimensä oli erittäin kuuluisa ja hänen maineensa oli mitä paras ei vain hänen omassa hiippakunnassaan ja lähiseuduilla, vaan myöskin venäläisten ja useiden vieraiden kansojen keskuudessa, ja se levisi loistavana ja kunnioitettuna etäälle mitä kaukaisimpiin maihin.»

Pääkohdat. *Katolisena aikana koko Suomi oli yhtenä hiippakuntana ja Länsi-Eurooppa yhtenä kirkkokuntana. Turun piispa oli Suomen johtava mies ja Rooman paavi Euroopan mahtavin valtias. Kirkko asetti itse virkamiehensä ja otti erikoiset veronsa. Niskurit pantiin pannaan, tottelemattomat pitäjät ja valtakunnat interdiktiin. Kirkon taloudellinen asema oli vankka.*

Etevin Suomen piispa oli Maunu Tavast (1412—50). Nuorena hän opiskeli Prahan yliopistossa saavuttaen siellä maisterinarvon ja toimi sitten Eerik Pommerilaisen kanslerina. Hänen piispana ollessaan Suomessa parannettiin oikeuslaitosta, juhlistettiin tuomiokirkossa jumalanpalvelusta, rakennettiin kautta maan uusia kivikirkkoja sekä huolehdittiin köyhistä ja sairaista mm. perustamalla spitaalisten sairaala.

---

21. Suomen luostarit ja koulut.

Katolisen ajan käsityksiä. Omat käsityksensä oli katolisella kirkolla taivaan tiestä. Peläten lähestyä Pyhää Jumalaa rukouksilla käännyttiin Jeesuksen äidin **Neitsyt Maarian** tai semmoisten hurskasten ihmisten puoleen, jotka kirkko heidän kuoltuansa oli julistanut pyhimyksiksi, ja pyydettiin heidän esirukouksiansa. Uskottiin pyhäinjäännösten, Kristuksen ristin ja pyhimysten luiden yms., ihmeitätekevään voimaan. Katsottiin erikoiseksi hurskaudenosoitukseksi paastoamista ja itsensäkiduttamista, ihminen kun luonnostansa oli paha. Rukouksia hymistiin yhtä päätä kuvitellen, että niiden kuuleminen riippui niiden lukumäärästä, ja tehtiin toivioretkiä pyhille paikoille, joissa luultiin oltavan aivan erikoisen lähellä Jumalaa.

Kerjäläismunkit. Erikoista katoliselle ajalle oli myöskin munkkilaisuus ja luostarilaitos. Suomessa päästiin luostarien perustamiseen verraten myöhään. Siksipä Etelä-Euroopan varhaisimmat munkistot eivät täällä saaneet lainkaan jalansijaa. Niiden nauttima arvo oli huomattavasti pienentynyt jo ennen suomalaisten kääntymistä kristinuskoon, kun luostarit olivat hurskaiden

Keskiaikainen kirjoitushuone.

ihmisten lahjoituksista rikastuneet ja niiden asukkaat alkaneet viettää päivänsä laiskuudessa syöden, juoden ja herkutellen. Siksipä niiden vastapainoksi oli ristiretkien aikakaudella perustettu kaksi uutta munkistoa, d o m i n i k a a n i e n eli mustaveljesten ja f r a n s i s k a a n i e n eli harmaaveljesten kerjäläismunkistot. Kuudesta meidän luostaristamme kuului kaksi dominikaanien ja kolme fransiskaanien veljestölle.

Näiden munkistojen jäsenten oli määrä avopäin ja paljain jaloin kiertää maailmaa sairaita ja vaivaisia auttaen ja lohduttaen sekä Jumalan sanaa saarnaten. Niukka leipänsä heidän oli hankittava kerjäten. Kun tietää, että jumalanpalvelus kirkoissa katolisena aikana rajoittui miltei yksinomaan latinankieliseen, kansalle täysin käsittämättömään messuun ja sen yhteydessä tapahtuviin juhlamenoihin, niin käsittää, että kerjäläismunkkien toiminnalla Kristuksen opin julistajina rahvaan keskuudessa tänä aikana oli oma merkityksensä.

Birgittalaisnunna.

Naantalin luostari. Suomen luostarit olivat yleensä pieniä ja vaatimattomia. Mahtavin oli *Naantalin* birgittalaisluostari, jonka vanha harmaakivinen kirkko nykyisin palvelee pienoista Naantalin kaupunkia seurakuntakirkkona. Tämä nunnaluostari, jossa oli myös pappisveljiä, perustettiin piispa Maunu Tavastin aikana, ja se saavutti aivan erikoisen suosion. Lahjoituksina sille keräytyi maatiloja alun kolmattasataa.

Elintavat tässä luostarissa olivat hyvin ankarat. Hartaudenharjoituksille ja työlle siellä omistettiin koko aamupäivä. Jumalanpalvelus kirkossa alkoi jo aikaisin aamulla ja jatkui munkkien ja nunnien vuorotellessa keskeytymättä päivälliseen saakka. Suurta vaiteliaisuutta oli nunnien noudatettava, ja vieraita oli lupa ottaa vastaan vain määräaikoina muutamia kertoja vuodessa. Keskustelu lähimpienkin omaisten kanssa tapahtui rautaristikolla varustetun ikkunan läpi luostarin johtajattaren, abbedissan, läsnäollessa. Vasta iltahämärissä oli nunnilla hiukan vapaampaa. Silloin he saivat käyttää pari tuntia keskinäiseen seurusteluun ja

Keskiajan koulu. Vanhan piirroksen mukaan.

käsitöihin, nimittäin kankaiden ja sukkien kudontaan, pitsien nypläykseen ja koruompeluun.

Luostarin veljet olivat myöskin kirjallisissa töissä. Näinä aikoina ei ollut vielä painettuja kirjoja. Siksipä ahkerat munkit kammioissansa taitavasti jäljentelivät vanhoja kirjoja nahkasta valmistetulle sitkeälle paperille, pergamentille. Se oli hidasta ja vaivalloista työtä. Siksipä kirjat saattoivatkin maksaa saman verran kuin kokonainen maatila. Naantalin luostarissa eli ensimmäinen tunnettu suomalainen kirjailija **Johannes Budde.** Hän käänsi monta hartauskirjaa ja eräitä Raamatun kirjoja ruotsin kielelle hurskaiden nunnien tarpeeksi.

Koulut. Katolisena aikana koululaitos oli täysin riippuvainen kirkosta. Koulujen varsinainen tarkoitus oli pappisvalmistus. Sitä silmällä pitäen opetus oli järjestetty. Se tapahtui latinan kielellä. Vain opettaja istui pöydän ääressä. Hänen opetustaan oppilaat seurasivat jalat ristissä alla tai polvillaan lattialle levitetyillä oljilla. Kuri oli ankara. Vitsaa käytettiin ahkerasti. Ensimmäiset opinalkeet saatiin luostari- ja kaupunkikouluissa. Korkein oppilaitos Suomessa oli Turun tuomio-

kirkkokoulu. Siellä oli opettajina tuomiokapitulin jäseniä, ja siellä useimmat papit saivat sivistyksensä. Maallisten ylimysten hankkima tietomäärä oli niin pieni, että vain harvat heistä osasivat lukea ja nimensä kirjoittaa.

Yliopistot. Niiden, jotka halusivat saada korkeampaa oppia, oli pakko matkustaa ulkomaille. Erittäinkin Pariisin yliopistossa suomalaiset opiskelivat. Työskentelyä Keski- ja Etelä-Euroopan yliopistoissa helpotti se, että oppineen maailman kieli kaikkialla oli kirkon kieli, latina.

Pääkohdat. *Katolisena aikana palveltiin pyhimyksiä, paastottiin, luettiin paljon rukouksia ja tehtiin pyhiinvaellusretkiä. Suomen munkit kuuluivat dominikaanien ja fransiskaanien kerjäläismunkistoihin. Mustaveljesten merkitys saarnaajaveljinä on muistettava.*

Naantalissa oli Suomen ainoa naisluostari. Tämä rikas birgittalaisluostari perustettiin Maunu Tavastin aikana. Nunnien ohella siellä oli myöskin munkkeja, mm. Johannes Budde, Suomen ensimmäinen tunnettu kirjailija.

Opetuskielenä kouluissa oli latina. Niissä valmistettiin pääasiallisesti pappeja. Yliopisto-opetus oli hankittava ulkomailla.

---

22. Suomen hallinto ja oikeuslaitos.

Suomen asema Ruotsin valtakunnassa. Etäisen asemansa tähden Itämeren ja Pohjanlahden takana Suomi ei voinut olla yhtä kiinteässä yhteydessä emämaan kanssa kuin valtakunnan muut osat. Ruotsin valta vakiintui täällä vasta Birger jaarlin aikana. Yhteiskunnallisella alalla kehitys kuitenkin jatkui vielä kauan vanhalta pohjalta. Vain hitaasti olot muovautuivat Ruotsin mukaisiksi.

Suomen eri heimoja liitti lähemmäksi toisiaan uusissa oloissa se, että ne olivat saman kirkollisen johdon alaisina kuuluen kaikki Turun hiippakuntaan. Samaan suuntaan

vaikutti, että ylin hallinnollinenkin johto oli silloin tällöin uskottuna yhden ainoan miehen käsiin. Ruotsissa alettiinkin vähitellen katsoa Suomea yhdeksi kokonaisuudeksi. Sitä kutsuttiin nimellä »Itämaat», ja varsin pian tämä uusi valtakunnan osa katsottiin vanhojen maakuntien vertaiseksi. Siitä osoituksena on kuninkaan julistus vuodelta 1362, jonka mukaan Suomi sai ottaa osaa kuninkaanvaaliin samalla tavalla kuin valtakunnan muut osat. Ruotsi ei näet näinä aikoina vielä ollut perinnöllinen, vaan vaalivaltakunta. *1362.*

Ruotsin valtakunnan hallinto. Kuninkaan valta Ruotsi-Suomessa ei ollut rajaton. Tärkeistä asioista hänen oli neuvoteltava maan mahtavimpien maallisten ja kirkollisten ylimysten kanssa, jotka muodostivat valtaneuvoston ja joiden vallan loisto toisinaan saattoi varjoon itse kuninkaankin. Erittäin tärkeitä kysymyksiä käsittelemään kutsuttiin valtaneuvosten lisäksi muitakin mahtimiehiä. Tämmöisiä kokouksia kutsuttiin herrainpäiviksi. Myöhemmin niihin saivat ottaa osaa myös kaupunkilaisten ja talonpoikien edustajat. Näitä kokouksia, joissa kaikki neljä säätyä, aatelisto, papisto, porvaristo ja talonpojat, olivat edustettuina, nimitettiin valtiopäiviksi.

Linnalääänit. Valtion tehtävät eivät näinä aikoina olleet niin monenlaiset kuin nykyisin. Kun maahan hyökkäävä vihollinen oli torjuttu takaisin ja pidetty huoli, että maassa vallitsi oikeus ja järjestys, oli tehty, mitä valtiovallalta suinkin voitiin toivoa. Huomattavimmat ja samalla vanhimmat hallinnolliset keskukset Suomessa olivat *Turun, Hämeen ja Viipurin linnat*, joiden lisäksi myöhemmin perustettiin eräitä uusia keskuksia. Näin syntyi kahdeksan linnalääniä, joista kehittyivät nykyiset maakuntamme: *Varsinais-Suomi, Ahvenanmaa, Satakunta, Häme, Uusimaa, Savo, Karjala* ja *Pohjanmaa*. Sotaväen ylijohto ja verojen kanto, vieläpä alkuaikoina ylin tuomiovaltakin kuuluivat linnanherroille. Erikoisen mahtava oli Viipurin rajalinnan päällikkö. Hän saattoi käydä sotiakin ja tehdä rauhansopimuksia omin päin.

Maan puolustus ja aatelisto. Puolustuksessa oli tärkein sija talonpoikaisnostoväellä, sillä keskieurooppalaiseen tapaan kii-

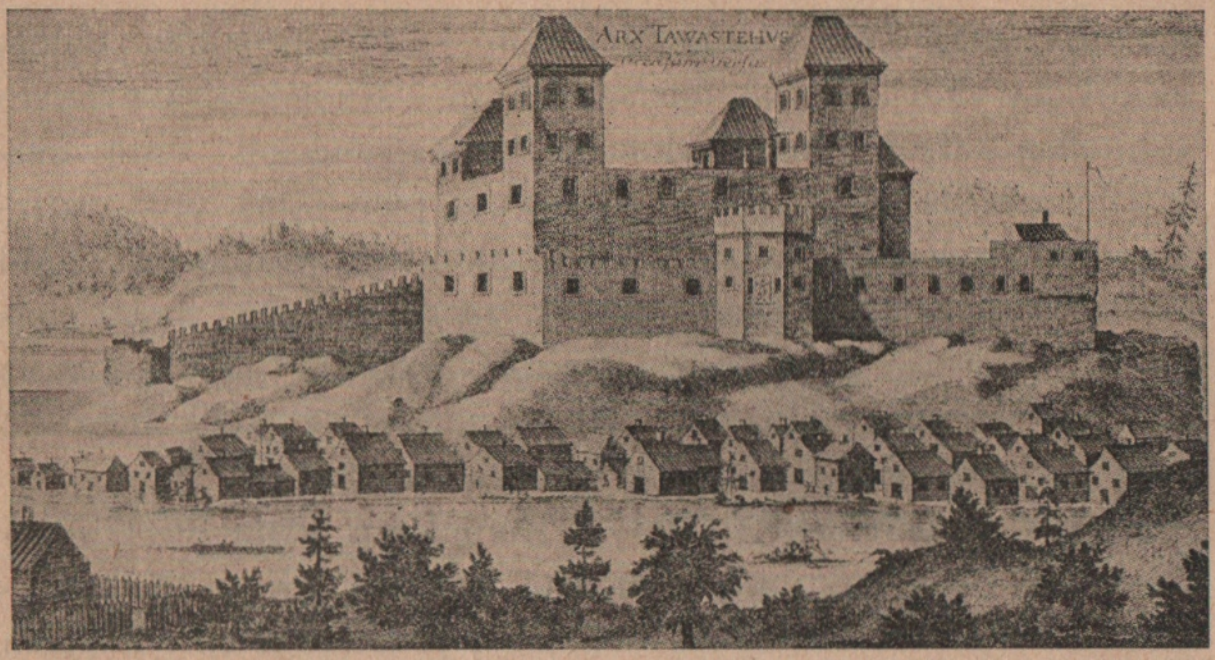

Hämeenlinna.

reestä kantapäähän rautaan puettua ritariratsuväkeä oli meillä vähän samoin kuin yleensäkin vakinaisia joukkoja, olivat ne sitten ratsu- tai jalkaväkeä. Kun rautavarusteiden ja hyvien sotaratsujen hankkiminen kävi perin kalliiksi — on muistettava, että näinä aikoina maatila, rautavarustus, sotaratsu ja kirja maksoivat kukin jotakuinkin yhtä paljon — oli kuninkaan pakko myöntää verovapaus kaikille, jotka sitoutuivat palvelemaan sodassa ratsain. Heitä sanottiin v a p a a m i e h i k s i. Verovapaus riippui aluksi kokonaan asepalveluksesta. Vuosittain toimeenpantiinkin asekatselmus, jossa tarkastettiin vapaamiesten varustukset. Myöhemmin verovapaus muuttui perinnölliseksi. Näin syntyi a a t e l i s s ä ä t y. Maamme ylimmät virkamiehet, linnanisännät, tuomarit, vieläpä myöhemmin piispatkin, kuuluivat kaikki siihen. Huomattavimpien linnalääänien johtoa ei uskottu maan omille miehille, vaan se annettiin aina Ruotsin korkeimmille herroille.

Elämäntavoiltansa Suomen aatelismiehet, Tavastit, Hornit (lue: Huurn), Flemingit, Kurjet ym., olivat paljon vaatimattomampia kuin säätyveljensä suuressa Euroopassa. Ylempikin aateliston eleli täällä yleensä vain puurakennuksissa, alempi nokisissa savupirteissä talonpoikien tavalla Keski- ja Etelä-Euroopan aateliston asustaessa pilviä piirtävissä ritarilinnoissaan. Mutta

Suomessa aateliston taloudelliset mahdollisuudet olivatkin aivan toisenlaiset kuin etelämaissa. Täällä talonpoika oli vapaa mies, etelässä turpeeseen sidottu maaorja, jolle isäntä sai vapaasti määrätä veroja ja päivätöitä.

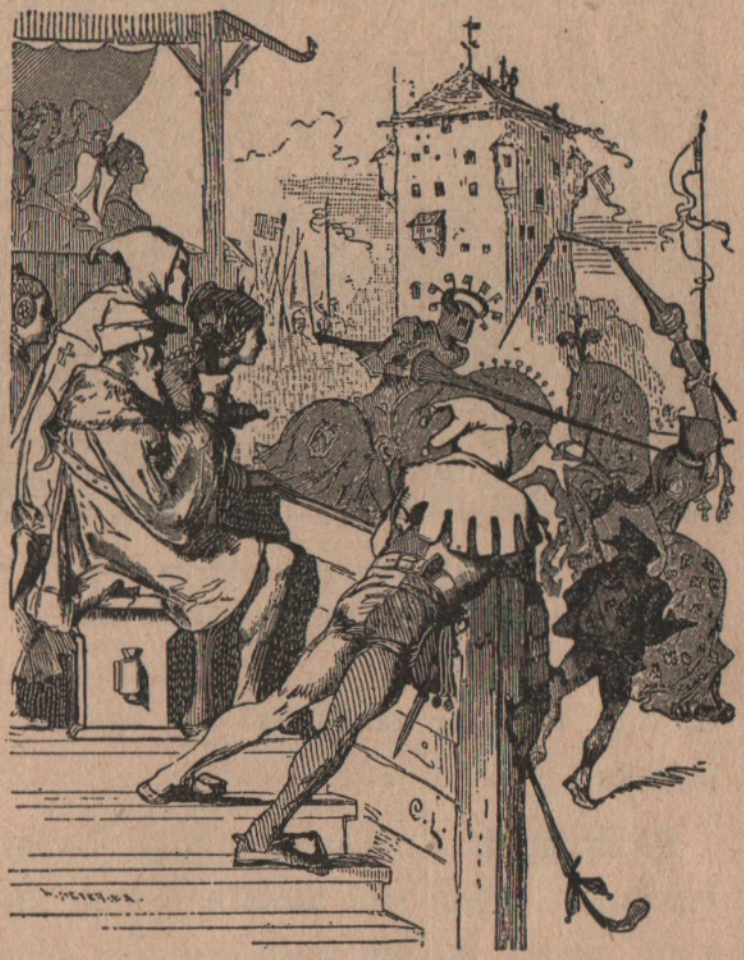

Turnajaiset.

Oikeuslaitos. Ensimmäiset kirjoitetut lait Ruotsin valtakunnassa laadittiin yksityisiä maakuntia varten. Mitään tämmöisiä lakeja ei Suomessa ollut, minkä vuoksi täällä ainakin toisin paikoin noudatettiin Ruotsin maakuntalakeja. Ensimmäiset koko valtakunnalle säädetyt yhteiset lait olivat Birger jaarlin rauhanlait, joissa kiellettiin väkivallan tekeminen naisille ja rauhoitettiin kodit, kirkot ja käräjäpaikat. Ken näitä lakeja rikkoi, menetti omaisuutensa ja joutui lainsuojattomaksi, joten hänet kuka hyvänsä sai rankaisematta tappaa. Ensimmäinen varsinainen valtakunnanlaki säädettiin vasta kuningas **Maunu Eerikinpojan** aikana vuonna 1347. Tuomion *1347.* langetti käräjillä tutkinnon ja lautamiesten lausunnon perusteella kihlakunnan tuomari. Hänen ratkaisustaan voitiin vedota laamanninoikeuteen, joita Suomessa Maunu Eerikinpojan aikana oli vain yksi, myöhemmin kaksi. Lopuksi voitiin vedota kuninkaan tuomioon.

Verot. Niinkuin kirkko niin valtiokin kantoi veronsa miltei yksinomaan luonnontuotteina, sillä rahaa oli vähän. Rannikkoseudulla, missä karjanhoito oli tärkein elinkeino, oli huomat-

Vouti veronkannossa.
Vanhan piirustuksen mukaan.

tavin veroesine voi, sisämaan kaskiviljelysseudulla vilja ja etäämpänä metsäeläinten nahat. Sen lisäksi oli suoritettava päivätöitä linnaan ja kestittävä talvikuukausina linnanherran ratsumiehiä heidän kiertomatkallaan läänissä. Veronkannosta pitivät huolen nimismiehet ja voudit. Verojen suoritus oli raskas rasitus Suomen talonpojille.

Pääkohdat. *Katolisena aikana Suomi oli yhtenä ainoana hiippakuntana. Pian sitä alettiin kutsua nimellä »Itämaat». Vuodesta 1362 se sai samoin kuin muutkin Ruotsin valtakunnan osat olla mukana valitsemassa valtakunnalle kuningasta.*

Tärkeimmistä asioista kuningas neuvotteli valtaneuvoston ja herrainpäivien kanssa. Myöhemmin kehittyivät valtiopäivät.

Hallinto oli Suomessa uskottuna linnanherroille. Maan puolustuksessa oli tärkein sija talonpoikaisnostoväellä. Sen rinnalla oli myöskin vapaamiehiä, joista kehittyi perinnöllinen aatelisto.

Ensimmäiset kirjoitetut lait Ruotsin valtakunnassa olivat maakuntalait. Birger jaarlin rauhanlakeja noudatettiin koko valtakunnassa. Ensimmäinen varsinainen valtakunnanlaki säädettiin Maunu Eerikinpojan aikana vuonna 1347.

Verot Suomessa suoritettiin luonnontuotteina ja työsuorituksina. Ne olivat hyvin raskaat.

23. Talonpojat ja elämä maaseudulla.

Asutus. Katolisena aikana miltei kaikki Suomen asukkaat ottivat sen, mitä elämiseensä tarvitsivat, suoraan luonnosta. Näin tekivät talonpojat, jotka silloin muodostivat vieläkin valtavamman osan Suomen kansasta kuin nyt, mutta myöskin ylimykset ja papit, vieläpä osa vaatimattomien pikku kaupunkiemme asukkaistakin. Suomen silloisessa pääkaupungissa Turussahan oli asukkaita katolisen ajan lopulla vain noin 2500, koko maassa noin 160,000 eli siis paljon vähemmän kuin Helsingin kaupungissa nykyisin. Mutta suuri osa maasta olikin silloin vielä asumatonta. Merenrantaseuduilla asutus kyllä oli kaikkialle levinnyt, mutta sisämaassa Etelä-Pohjanmaata lukuunottamatta sivistyksen äärimmäisinä etuvartioina olivat *Hämeenkyrö, Jämsä* ja *Savonlinnan seutu.* Niiden pohjoispuolella aukeni laaja asumaton erämaa *Lapinkorpi.*

Asutut seudut. Maanviljelys oli katolisena aikana Suomessa vielä pääasiassa kaskiviljelystä. Hämeessä, Savossa ja Karjalassa saatiin ravinto suurista huhdista. Vain tiheimmin asutuissa seuduissa, Varsinais-Suomessa, Ala-Satakunnassa ja Uudellamaalla, oli siirrytty vakinaiseen peltoviljelykseen. Maamies ei kuitenkaan silloin ollut samassa määrin peltonsa herra

Peltoviljelystä. Vanhan piirustuksen mukaan.

Tuulastusta. Vanhan piirustuksen mukaan.

kuin nykyjään. Meidän päivinämmehän jokaisella talollisella on peltonsa erikseen aidattuina, ja hän saa ne hoitaa, niinkuin tahtoo. Siihen aikaan talollisilla oli kylän yhteisissä, kahteen tai kolmeen aitaukseen erotetuissa peltovainioissa kullakin suuri määrä peltolohkoja eli sarkoja sekaisin, minkä vuoksi kukaan ei saanut suorittaa viljelystöitä oman päänsä, vaan kyläkunnan yhteisen päätöksen mukaan. Kaikki kävi vanhoja perinnäistapoja noudattaen, ja siihen oltiin täysin tyytyväisiä, sillä mitään tarvetta menetelmän muuttamiseen ei ollut. Kaksijakojärjestelmä eli peltojen jako kahteen aitaukseen, joista toinen aina vuorollaan oli kylvössä, toinen kesantona, oli Suomessa yleisin. Tavallisin viljelyskasvi peltoviljelysalueella oli ohra, kaskiviljelysalueella ruis. Sivuelinkeinoista oli peltoviljelysalueella huomattavin karjanhoito, kaskiviljelysalueella metsästys ja kalastus.

Erämaa. Pyyntiretket ulotettiin näinä aikoina uskomattoman kauas. Vastustamattomasti Lapinkorven oivalliset riistamaat ja kalavedet vetivät Hämeen rintamaiden miehiä puoleensa. Sinne keräytyi joka kesä erämiehiä parvittain. Ne tulivat säännöllisesti samoille paikoille ja alkoivat vähitellen pitää niitä ominaan. Näin erämaat vallattiin milloin pitäjien yhteis-, milloin talojen yksityisomaisuudeksi. Antoipa valtiokin tälle valtaukselle tunnustuksensa ottamalla veroa näistä erämaa-alueista.

Pirkkalaiset. Suurin merkitys tuli olemaan niillä erämiehillä, joita kutsuttiin pirkkalaisiksi. Suomalaisten tieltä väistyvien lappalaisten jäljissä he etenivät pohjoista kohti ottaen käsiinsä pohjanperän turkiskaupan ja kuninkaan luvalla Lapin verotuksen. Heidän osoittamaansa tietä suomalainen asutus levisi *Tornion* seuduille saakka. Näin saatiin rauhallisen asutuksen avulla huomattava kappale Pähkinäsaaren rauhassa karjalaisten takamaana Venäjälle jätetystä maasta liitetyksi Ruotsi-Suomen yhteyteen.

Pääkohdat. *Asutus Suomen sisämaassa ulottui katolisena aikana pohjoisessa linjalle Hämeenkyrö—Jämsä—Savonlinnanseutu. Siitä alkoi Lapinkorpi. Maa jakautui peltoviljelys- ja kaskiviljelysalueeseen. Kun talollisilla oli lukuisat pienet peltolohkonsa sekaisin kyläkunnan yhteisissä peltoaitauksissa, niin työt oli suoritettava yhteisen sopimuksen mukaan vanhoja perinnäistapoja noudattaen. Kaukaisilla erämailla käytiin joka kesä, ja ne muuttuivat pysyväksi omaisuudeksi. Pohjois-Pohjanmaan ja osan Lappia valtasivat pirkkalaiset.*

---

24. Suomen kauppa ja kaupungit.

Kaupunkien kohoava merkitys. Kun Länsi-Euroopassa ristiretkien aikana tutustuttiin itäroomalaisten ja arabialaisten korkeaan sivistykseen, heräsi siellä halu saada idän tuotteita. Se vaikutti elvyttävästi aina roomalaisajoilta lamassa olleeseen kauppaan ja avasi myöskin uusia mahdollisuuksia käsityöläisten toiminnalle. Kaupunkielinkeinojen merkityksen täten kasvaessa kohosi myöskin kaupunkien ja niiden asukkaiden arvo. Lujasti linnoitetuissa, korkeiden muurien ympäröimissä kaupungeissansa vaurastuneet porvarit saattoivat pian uhmata ketä hyvänsä. Monet Italian kaupungit muodostuivatkin itsenäisiksi valtioiksi, ja Pohjois-Saksassa syntyi *Lyypekin* johdolla mahtava kaupunkiliitto H a n s a, johon kuului lähes 100 kaupunkia ja joka voimiensa päivinä saattoi itsenäisesti käydä sotiakin.

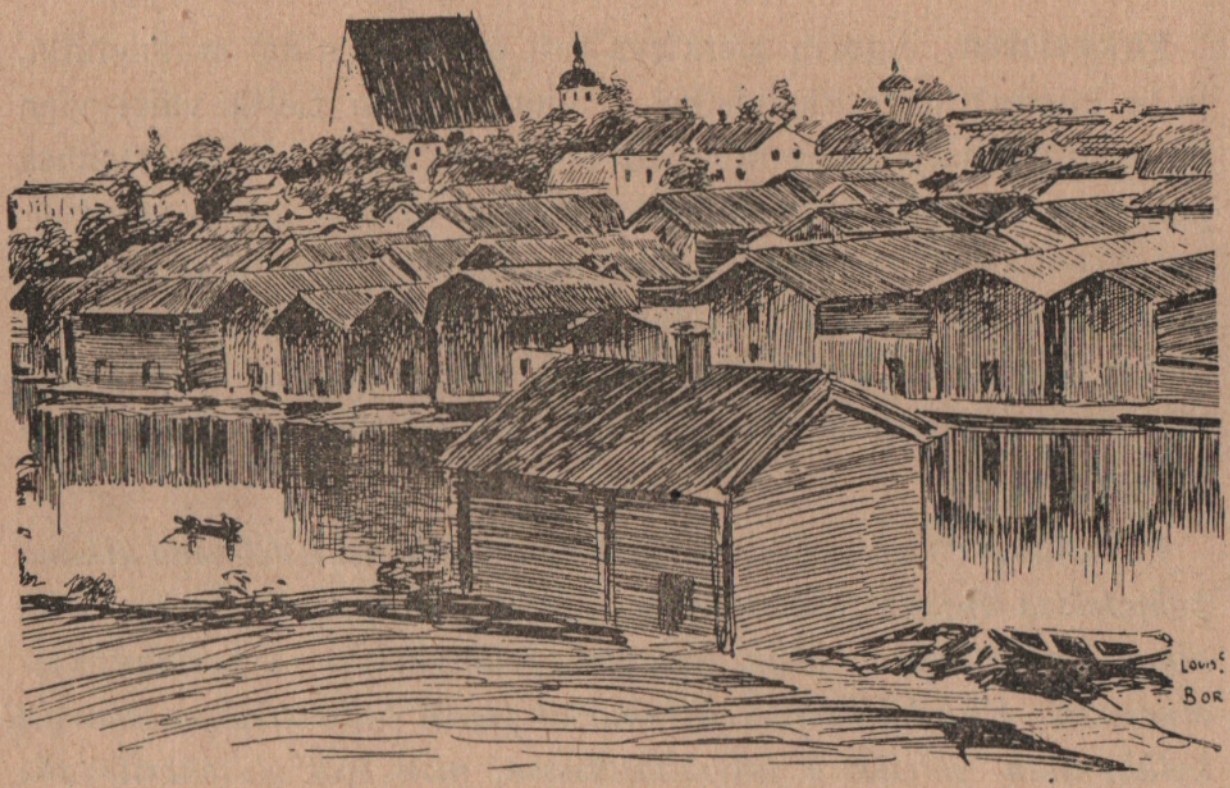

Porvoon ranta-aitat.

Suomen vanhimmat kaupungit. Myöskin Suomessa syntyi näinä aikoina kaupunkeja, jotka eivät kuitenkaan tulleet olemaan läheskään niin huomattavia kuin Italian ja Saksan kaupungit. Meidän maamme kehitykselle niillä kuitenkin oli suuri merkitys. Ne perustettiin kaikki tiheimmin asutuille merenrantaseuduille, useimmat vanhoille kauppapaikoille vilkasliikkeisten jokien suille linnan tai luostarin suojaisaan läheisyyteen. Kaikkiaan kaupunkeja oli Suomessa katolisena aikana kuusi: *Turku, Viipuri, Porvoo, Ulvila, Rauma* ja *Naantali.* Ainoastaan Viipuri, Suomen itäisin kaupunki, oli keskieurooppalaiseen tapaan muurien ympäröimä. Mutta se olikin Suomen suojamuuri venäläisten hyökätessä.

Suomen kauppa ja kauppiaat. Suomen vienti perustui katolisena aikana samoin kuin nykyisin ensi sijassa metsän ja karjan tuotteisiin. Tärkeimpänä vientitavarana olivat turkikset. Niiden ohella vietiin tervaa, puuastioita, kuivatuita haukia, voita ym. Tuontitavaroista tärkein oli suola, mutta myöskin kankaita, rautatavaroita, viinejä ja herkkuja tuotiin maahan. Liikesuhteissa oltiin miltei yksinomaan hansakaupunkien kanssa, joiden

asukkaita siirtyi suuri joukko liikemiehiksi Suomen kaupunkeihin. Täällä he taitavina kauppiaina saavuttivat semmoisen aseman, että heidän keskuudestaan lain mukaan eräinä aikoina oli valittava puolet kaupungin raadin eli neuvoskunnan jäsenistä. Kauppaa oli lupa harjoittaa vain kaupungeissa, ja sielläkin se oli kauppiaiden yksinoikeutena. Maalaisten oli myytävä tavaransa torilla. Merkillisiä tapauksia kaupungin elämässä olivat pari kertaa vuodessa toimeenpantavat markkinat, joille ostajia ja myyjiä keräytyi etäisiltäkin paikkakunnilta. Kuuluisimmat olivat ns. Heikinmessut, jotka pidettiin vuosittain Suomen suojeluspyhimyksen muistojuhlien aikana Turussa. Myöskin eräillä maaseutupaikoilla toimeenpantiin markkinoita.

Tornion markkinoilla.
Vanhan piirustuksen mukaan.

Käsityöläiset. Teollisuudenharjoittajat Suomen kaupungeissa olivat pelkkiä käsityöläisiä, suutareita, räätäleitä, nahkureita, tynnyrintekijöitä yms. Täällä ei ollut saanut sijaa ulkomailla jo silloin yleiseksi käynyt ammattikuntajärjestelmä. Siellä näet saman ammatin harjoittajat olivat liittyneet tiukasti yhteen. Oli tarkasti määrätty, mitä tavaroita missäkin ammatissa saatiin tehdä ja miten riittävä ammattitaito oli hankittava kehittymällä oppipojasta kisälliksi ja lopulta mestarinäytteen jälkeen oikeaksi mestariksi. Huonon työn suorittajaa, »hutilusta», syvästi halveksittiin, taidokkaasti suoritetusta työstä nautittiin.

Kaupungin kasvot. Katolisena aikana kaupungit Suomessa olivat hyvin erilaisia kuin nykyisin. Mutkikasten kiveämättömien katujen varrella kohosi pienoisia turve- tai tiilikattoisia puutaloja pääty katuun päin, vain kirkko ja raatihuone kaupungin keskustassa sijaitsevan torin laidalla sekä luostarirakennukset olivat

Suutarin työpaja.

kivestä. Kauppapuodit erosivat nykyisistä siinä, että ostokset oli suoritettava kadulta käsin kauppiaan seisoessa puodissaan tavaroita täynnä olevan laskuluukun takana. Katuvalaistusta ei ollut, ja puhtaudesta on parasta olla puhumatta.

Pääkohdat. *Ristiretkien aikana kaupunkien merkitys kohosi. Silloin Saksassa muodostui Lyypekin johtama Hansaliitto. Suomessa syntyi merenrannikolle kuusi kaupunkia: Turku, Viipuri, Porvoo, Ulvila, Rauma ja Naantali. Saksalaisten kauppiaiden merkitys Suomessa oli hyvin suuri. Kauppa oli kaupunkien yksinoikeutena. Eräillä maaseutupaikoilla pidettiin kuitenkin markkinoita. Käsityöläisten ammattitaitoon kiinnitettiin erikoista huomiota. Kaupunkitalot olivat pieniä, kadut mutkikkaita ja törkeänlikaisia.*

25. Suomen katolisen ajan melskeinen loppukausi.

Kalmarin unioni. Skandinaavian kansat, ruotsalaiset, tanskalaiset ja norjalaiset, ovat toisillensa siksi läheistä sukua, että ken osaa ruotsin kieltä, hän oppii helposti ymmärtämään ja puhumaan tanskan ja norjan kieltä. Eipä näin ollen ole kumma, että jo katolisena aikana heräsi ajatus näiden kolmen sukulaiskansan liittämisestä valtiollisestikin yhteen ja että tämä ajatus myös saavutti huomattavan kantavuuden. Sen etevin edustaja oli Tanskan ja Norjan tarmokas ja älykäs naiskuningas **Margareeta,** jonka Ruotsin ylimykset kutsuivat myös Ruotsi-Suomen hallitsijaksi. Hänen päämääränsä oli yhtynyt pohjola, joka kykenisi voimakkaasti pitämään puolensa valtojen välisissä etutaisteluissa. Siksi hän koetti saada kaikkien Skandinaavian maiden johtavat ylimykset sopimaan siitä, että Ruotsi, Norja ja Tanska yhtyisivät pysyväksi liittovaltakunnaksi, jossa aina olisi yhteinen kuningas, mutta kutakin maata hallittaisiin sen omien lakien mukaan kotimaisten virkamiesten avulla. Tämmöinen sopimus tehtiinkin vuonna 1397 *Kalmarin* kaupungissa, ja sitä kutsutaan *1397* Kalmarin liitoksi eli unioniksi.

Engelbrekt Engelbrektinpoika. Mutta kuningatar Margareetan kaunista ajatusta ei osattu oikein toteuttaa. Eerik Pommerilainen, joka Margareetan jäljestä tuli liittovaltakunnan kuninkaaksi, hoiti Ruotsin asiat Tanskasta käsin tanskalaisten neuvonantajien avulla syrjäyttäen Ruotsin omat miehet. Linnaläänit Ruotsissa uskottiin tanskalaisille ja saksalaisille ylimyksille, jotka kiskoivat suuria veroja Ruotsille täysin vieraisiin tarkoituksiin ja kohtelivat vapaudestaan arkoja talonpoikia, niinkuin olivat tottuneet maaorjia omassa maassaan kohtelemaan. Kun kuninkaalle esitetyistä valituksista ei ollut apua, niin Taalainmaan uljaat talonpojat nousivat jalon **Engelbrekt Engelbrektinpojan** johdolla kapinaan ja karkoittivat tanskalaiset maasta. Tämän jälkeen valittiin Engelbrekt valtionhoitajaksi vuonna 1435 *Arbogan* valtio- *1435.*
päivillä, minne aatelisten ja pappien lisäksi oli kutsuttu myös

porvariston ja talonpoikien edustajia. Engelbrektin hallituskausi tuli kuitenkin hyvin lyhyeksi, sillä hänet murhasi pian eräs ylimys.

Ruotsin puolueet. Seuraava noin 80 vuoden aika oli hyvin melskeinen. Vallasta taisteli kaksi puoluetta, unionipuolue ja kansallinen puolue, joista edellinen suosi yhteyttä Tanskan kanssa, koska ylimykset kuninkaan asuessa kaukana voisivat vapaammin hyötyä rahvaan kustannuksella, mutta jälkimmäinen tahtoi, että Ruotsin hallitsijana olisi kotimainen mies ja että maassa vallitsisi luja järjestys.

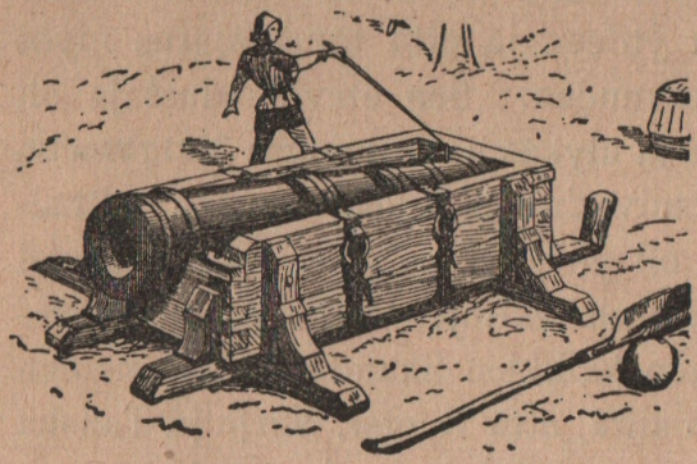

Keskiaikainen tykki.

Unioniaika Suomessa. Unionin ajan taistelut olivat suomalaisille melko vieraat. Eerik Pommerilaisen aika oli meidän maallemme suorastaan onnellista aikaa. Silloinhan täällä oli johdossa piispa Maunu Tavast. Mutta myöhemmin Suomikin joutui ajan melskeistä kärsimään. Tanskalaiset merirosvot tekivät merenkulun epävarmaksi, ryöstivätpä he kerran perin pohjin itse Turun kaupunginkin.

Venäjän sota. Suomen asioihin ei Ruotsi näinä aikoina voinut paljonkaan puuttua, sillä huomio oli tiukasti kohdistettava Tanskaan, jonka pääpyrkimyksenä yhä oli unionin uudistaminen, missä se eräitä kertoja onnistuikin. Siksi Suomi ei saanut Ruotsista tehokasta apua silloinkaan, kun *Moskovan* suuriruhtinaan **Iivana III:n** johdossa mongoolien 300-vuotisesta orjuudesta vapautunut Venäjä uudelleen voimistuneena aloitti hävittävän sodan saadakseen takaisin ne alueet, mitkä Suomi rauhallisen valloituksen tietä oli Pähkinäsaaren rauhansopimuksen vastaisesti anastanut. Tavattoman suuri venäläisarmeija saarsi vuonna
1495. 1495 Viipurin. Kaupunkia pommitettiin tykistöllä kolmisen kuukautta, minkä jälkeen venäläiset tekivät hurjan väkirynnäkön.

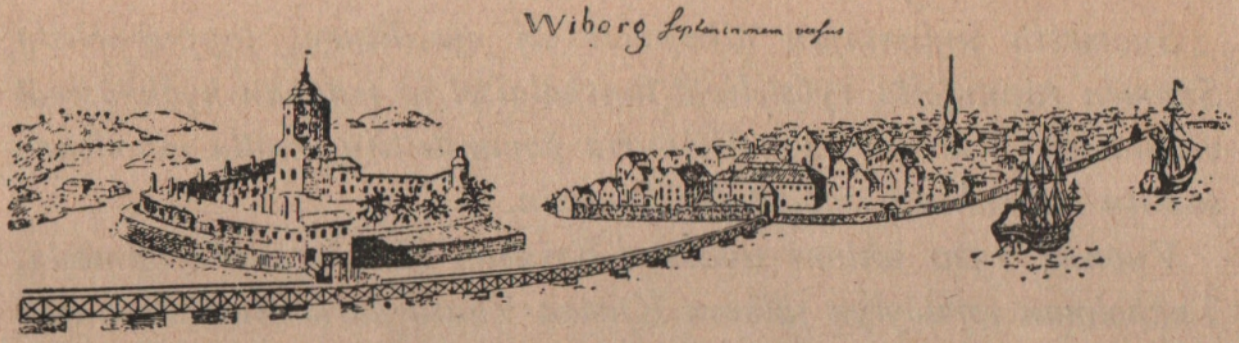

Viipurin kaupunki ja linna.

He olivat jo tunkeutuneet muureille ja saaneet valtaansa erään torninkin, mutta silloin suomalaiset vyöryttivät tervatynnyreitä muurin juurelle ja sytyttivät ne tuleen. Tulenliekit ja musta savu estivät vihollisen etenemästä. Pian loimusi tulessa tornin välikattokin, ja kauhuissaan venäläiset syöksyivät takaisin jättäen Viipurin rauhaan. Tätä tapausta kutsutaan historiassa Viipurin pamaukseksi. Mitään muutoksia sota ei valtakunnan rajoissa aiheuttanut.

Tukholman verilöyly ja unionikauden loppu. Kansallisen puolueen oltua Ruotsin valtakunnan johdossa kauan aikaa unioni uudistui vuonna 1520, ja Tanskan kuningas **Kristian II** astui myös- *1520.*
kin Ruotsin valtaistuimelle. Varmistaakseen valtansa hän turvautui hirvittävään keinoon mestauttaen kruunajaispäivänään lähes sata vastustajaansa. Tätä tapausta kutsutaan Tukholman verilöylyksi, ja siitä kuningas Kristian sai täydellä syyllä nimen tyranni. Jumalaton teko ei kuitenkaan ollut julmalle kuninkaalle miksikään hyödyksi. Nuori ruotsalainen ylimys **Kustaa Vaasa** nostatti taalalaiset kapinaan ja kukisti tanskalaisvallan lopullisesti Ruotsissa. Vuonna 1523 hänet valittiin Ruotsin kuninkaaksi. Näin päättyi unionin aika.

Pääkohdat. *Kalmarin unioni tehtiin naiskuningas Margareetan toimesta vuonna 1397. Se tuli Ruotsissa epämieluisaksi Eerik Pommerilaisen aikana, minkä johdosta tanskalaiset karkoitettiin Engelbrekt Engelbrektinpojan johdolla maasta. Arbogan valtiopäivillä vuonna 1435 valittiin Engelbrekt valtionhoitajaksi. Sen jälkeen Ruotsissa taistelivat vallasta kansallinen ja unionipuolue noin 80 vuoden ajan.*

Suomessa unioniajan alkupuoli oli onnellinen, loppupuolella Suomen rannikoita ryöstelivät tanskalaiset ja maahan hyökkäsivät venäläiset. Vuonna 1495 Viipuria pommitettiin, mutta vihollinen saatiin kuitenkin karkoitetuksi takaisin.

Vuonna 1520 unioni uudistui Kristian II:n tyrannin toimesta. Tukholman verilöylyn jälkeen Kustaa Vaasa karkoitti tanskalaiset maasta ja lopetti unionin ajan. Vuonna 1523 hänet valittiin Ruotsin kuninkaaksi.

26–27. Uuden ajan taitteen merkilliset tapaukset.

Michel Angelon Mooses.

Renesanssi. Katolisen ajan lopulla tapahtui sivistyselämän alalla huomattava nousu. Vanhojen kreikkalaisten ja roomalaisten mestarien veistämiä kuvapatsaita kaivettiin esiin maasta ja temppelien raunioista, ja aikoja sitten unhoon jääneitä käsikirjoituksia löytyi luostarien kätköistä, kaikki paljon jalompia, muotopuhtaampia kuin vastaavat katolisen ajan tuotteet. Tehdyt löydöt herättivätkin ihmetystä ja ihastusta. Ihmisten huomio kohdistui voimakkaasti taiteeseen ja tieteeseen. Voittamattomina esikuvina olivat vanhan ajan mestariteokset. Mutta niitä ei tyydytty vain katselemaan, pyrittiin luomaan jotakin yhtä kaunista ja täysipainoista itsekin. Sitä aikaa, joka nyt alkoi, kutsutaan r e n e s a n s s i k s i eli elpymisen ajaksi, sillä nyt muinaisuus tavallaan virkosi henkiin, uudistui. Italiassa, missä

Rafaelin Sikstiniläinen madonna.

liike sai alkunsa, huomio kiintyi ensi sijassa taiteeseen. Renesanssiajan etevimmät mestarit, ihanteellisen kauniista neitsyt Maarian kuvistaan kuuluisa **Rafael** ja väkevän voimakkaista kuvanveistoksistaan mainio **Michel Angelo** (lue: Mikelandshelo) ovat kaikkien aikojen suurimpia luovia neroja. Heidän veroilleen kohoaa runoilijamestari **Dante,** jonka laajasuuntainen kertomaruno »Jumalainen näytelmä» on maailman kirjallisuuden merkillisimpiä tuotteita. Italian eikä latinan kielellä kirjoitettuna se viittaa tietä uuteen aikaan, jolloin kirjallisuus ei enää ole vain oppineita, vaan kaikkia piirejä varten.

Kirjapainotaito. Vaikka kirjat näinä aikoina olisi kaikkikin kansan kielellä kirjoitettu, niin syvät rivit eivät sittenkään niiden kalleuden takia olisi voineet päästä niiden tarjoamista aarteista osallisiksi. Tässä suhteessa tapahtui nyt muutos, ja siitä meidän on kiittäminen saksalaista **Juhana Gutenbergiä** (lue: Guutnberk), joka keksi uuden käytännöllisen kirjojen monista-

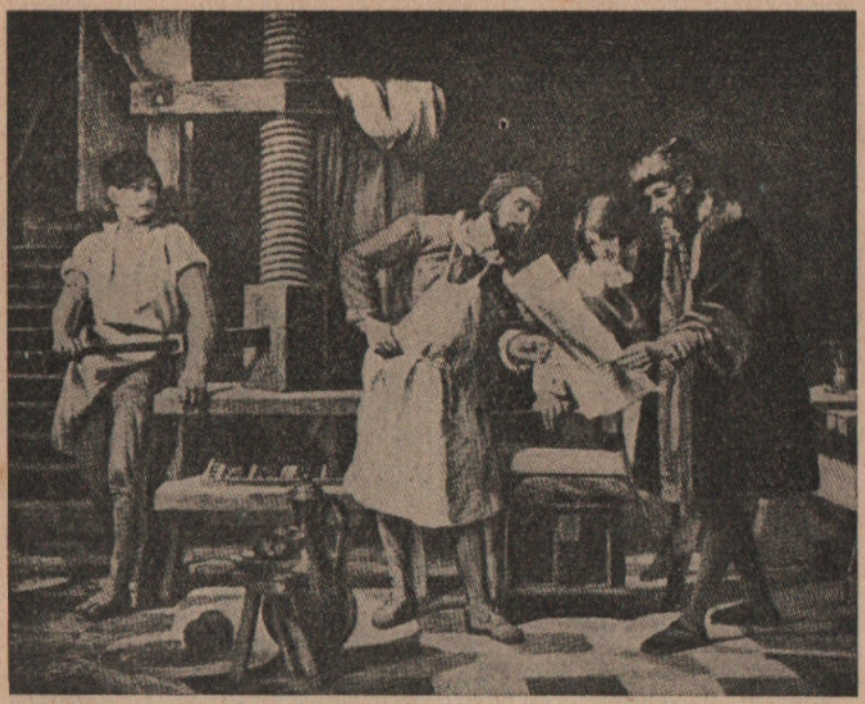

Gutenberg painossaan.

mistavan. Se menettelytapa, jota oli noudatettu yleisimmän jäljentämismenetelmän ohella, että näet veistettiin puulaatalle kuva ja sen alle kirjoitus tai kirjoitus ilman kuvaa, sille siveltiin mustetta ja jäljennös painettiin paperille, oli perin epäkäytännöllinen. Kirjainkuvien leikkaaminen puulle oli suuritöistä, ja puulaatalla voitiin painaa aina vain samaa. Siksipä näin painettiinkin vain vaatimattomia lehtisiä. Gutenberg irroitti tavallaan kirjainkuvat puulevystä. Hän alkoi valmistaa yksityisiä kirjainkuvia, kirjasimia, jotka voitiin järjestää toisiinsa nähden mihin asemaan hyvänsä ja käyttää aina uusiin ja uusiin kirjoihin. Jotta ne kestäisivät kauan, tehtiin ne metallista eikä puusta. Kirjoja voitiin nyt valmistaa vähässä ajassa tuhansittain, ja kun aikaisemmin oli opittu valmistamaan lumpuista halpaa paperia, niin kirjojen hinnat alenivat suunnattomasti. Gutenbergin keksintö onkin arvaamattoman voimakkaasti edistänyt ja yhä edistää inhimillistä sivistystä.

Intia. Katolisena aikana eurooppalaisen maailmankuva oli hyvin toisenlainen kuin nykyisin. Kauan luultiin, että maa on litteä kiekko, myöhemmin, että se on avaruuden keskipiste, jota aurinko kiertää. Myöskin maantieteelliset tiedot olivat hyvin puutteelliset. Euroopan ulkopuolella olevista maista ei ollut paljonkaan tietoja. Kauppayhteydessä oltiin kuitenkin sekä Kiinan että Intian kanssa, joiden tavaroita, silkkiä, norsunluuta, jalokiviä ja mausteita saatiin arabialaisten välityksellä. Itäisen Välimeren

Kolumbus saapuu Amerikkaan.

satamista italialaiset kauppiaat niitä toivat ja levittivät muualle Eurooppaan. Mutta Konstantinopolin ja itämaiden jouduttua turkkilaisten valtaan tämä kauppa vaikeutui ja tavaroiden hinnat nousivat. Siksi Euroopassa heräsi halu vapautua muhamettilaisista välikauppiaista ja päästä suoranaiseen yhteyteen Intian kanssa.

Kolumbus. Ensimmäiseksi uljaat portugalilaiset merenkyntäjät ryhtyivät toimeen purjehtien Afrikan länsirantaa yhä etelämmäksi ja etelämmäksi siinä toivossa, että manner lopulta kääntyisi itään ja he näin pääsisivät kaipauksensa maahan. Ratkaisuun yritti *Espanjan* palvelukseen antautunut italialainen merenkulkija **Kristoffer Kolumbus** päästä toista tietä. Vakuuttuneena siitä, että maa ei ole kiekon, vaan pallon muotoinen, hän arveli, että purjehtimalla lakkaamatta länttä kohti lopulta

tultaisiin Intiaan, sillä sinne voitaisiin päästä yhtä hyvin läntistä kuin itäistä tietä. Purjehtiminen aavaa, rannatonta valtamerta, mikä ennen oli merenkulkijoita kauhistuttanut, ei häntä peloittanut, sillä nyt tunnettiin jo kompassi, joten ilmansuuntien määräämisen ei ollut pakko perustua aurinkoon ja tähtiin kuten ennen.

Saatuansa johtoonsa kolme pientä laivaa Kolumbus vuonna
1492. 1492 lähti rohkealle retkellensä saapuen yli kaksi kuukautta kestäneen purjehdusmatkan jälkeen *Amerikkaan*, siihen saaristoon, jota myöhemmin alettiin kutsua nimellä *Länsi-Intian saaret*, koska sen löytäjä vielä kuolinpäivänään uskoi saapuneensa kaukaiseen itään, Japaniin, Kiinaan ja Taka-Intiaan. Vasta myöhemmin saatiin selville, että hän olikin löytänyt kokonaan uuden maanosan, josta Euroopassa ei ennen oltu mitään tiedetty.

Vasco da Gama. Portugalilaiset ponnistelivat omalla suunnallansa yhäti kohti Intiaa saavuttaen jo Afrikan etelänokan, joka
1498. sai nimekseen »*Hyvän toivon niemi*». Vihdoin vuonna 1498 heidän onnistui purjehtia Intiaan. Retkeläisten johtajana oli portugalilainen **Vasco da Gama** (lue: Vasko da Gaama).

Löytöretkien seuraukset. Amerikan ja Intian meritien löytö vaikutti monella tavoin mullistavasti Euroopan oloihin. Valtamerien tullessa kaupan valtaväyliksi Italian kaupunkien merkitys väheni taloudellisen ja osaksi myös valtiollisen painopisteen siirtyessä valtameren rantamaihin, *Espanjaan* ja *Portugaliin*, myöhemmin *Hollantiin* ja *Englantiin*. Eurooppalaisten näköpiiri avartui. Mitään epäilystä ei voinut enää olla siitä, että maa todella oli pallon muotoinen. Pian näet suoritettiin maapallon ympäripurjehdus. Saatiinpa nyt todistetuksi myös se, että avaruuden keskipiste ei ole maa, vaan aurinko, vaikkakin sellaista kirkon piirissä kauan pidettiin arveluttavana harhaoppina.

Muutokset yhteiskunnallisella alalla. Myöskin yhteiskunnallisella alalla tapahtui näinä aikoina huomattavia muutoksia. Rितariston merkitys heikkeni, ja hallitsijan valta kasvoi. Kehityksen suuntaa osoitti jo liike-elämän vilkastuminen ja porvariston vaurastuminen ristiretkien aikana. Vielä tärkeämmät seuraukset tuli olemaan ruudin ja tuliaseiden käy-

täntöön ottamisella. Kun tykit ja käsiaseet oli saatu kehitetyksi käyttökelpoisiksi sota-aseiksi, niin ratsuväki, rautapukuinen ritaristo, menetti merkityksensä, ja tärkeimmäksi aselajiksi tuli jalkaväki. Nojautuen vakinaiseen armeijaan ja ampuen niskuroivien ylimysten kivilinnat tarpeen mukaan maan tasalle hallitsijat kohosivat valtakunnissaan itsevaltiaiksi.

Uusi aika. Näiden tapausten vaikutus oli valtava. Siksipä onkin vuosi 1500, jonka tienoilla ne sattuivat, merkitty rajakohdaksi kahden suuren historiallisen aikakauden välille. Siihen päättyy keskiaika, joka alkoi noin vuonna 500 j. Kr. Siitä alkaa uusi aika. *1500.* *500 j.Kr.*

Pääkohdat. *Huomion kiintyminen kreikkalaisten ja roomalaisten vanhaan kirjallisuuteen ja taiteeseen aiheutti renesanssin. Ajan suurimmat mestarit olivat Rafael, Michel Angelo ja Dante. Kirjojen hinnat halpenivat, kun opittiin valmistamaan lumppupaperia ja Juhana Gutenbergin ansiosta painamaan kirjoja, mikä voimakkaasti edisti sivistystä.*

Itämaiden jouduttua turkkilaisten valtaan kohosivat Intian tavarain hinnat. Siksi halu päästä meritse Intiaan Euroopassa kiihtyi. Aavan meren purjehtimisen oli tehnyt mahdolliseksi kompassin keksiminen. Kolumbus pyrki Intiaan maapallon ympäri läntistä tietä ja löysi Amerikan vuonna 1492. Vasco da Gama pääsi Intiaan kiertämällä Afrikan vuonna 1498. Löytöretkien seurauksena Atlantin rantamaiden merkitys suuresti kasvoi.

Tuliaseiden tultua käytäntöön hallitsijat perustivat vakinaisia armeijoita ja kohosivat itsevaltiaiksi.

Historiallisen ajan aikakaudet ovat:

Vanha aika noin vuoteen 500 j. Kr.
Keskiaika noin vuodesta 500 noin vuoteen 1500.
Uusi aika noin vuodesta 1500 meidän päiviimme.

---

28. Martti Luther ja uskonpuhdistus.

Katolisen kirkon rappeutuminen. Keski- ja uuden ajan vaihteen suuria tapahtumia oli myöskin roomalaiskatolisen kirkon

hajoaminen. Kirkon oppi oli eksynyt kauaksi Raamatusta. Voipa sanoa, että esimerkiksi oppi pyhimyksistä ja niiden palvomisesta oli johtanut suorastaan monijumalaisuuteen. Kun renesanssin vaikutuksesta Saksan oppineet kreikan ja latinan kielen tutkijat alkoivat syventyä myös Raamattuun ja alkukristilliseen kirjallisuuteen, niin he ihmetellen totesivat, miten katolinen kirkko oli väärentänyt kristinoppia. Mutta ei tässä kyllin. Myöskin kirkonmiesten elämä oli usein hengenmiehille sopimatonta. Luostareissa lihavat munkit elivät rasvaisesti ja löivät laimin hartaudenharjoitukset. Olipa itse paavinistuimellakin miehiä, jotka elivät kuin kevytmielisimmät elostelijat käyttäen kirkon tuloja yksityisiin nautintoihinsa, vieläpä jokunen täysi pakanakin, joka saattoi tuttavallisessa keskustelussa lähimmille ystävillensä tunnustaa: »Satu Kristuksesta on tuottanut meille paljon hyötyä.» Tämmöiset epäkohdat aiheuttivat liikkeen, joka lopulta jakoi roomalaiskatolisen kirkon kahtia. Sitä liikettä kutsutaan uskonpuhdistukseksi.

Martti Lutherin herääminen. Uskonpuhdistus sai alkunsa Saksassa **Martti Lutherin** toimesta. Tämä tinkimättömän rehel-
1483. linen, tulisieluinen mies syntyi Keski-Saksassa vuonna 1483. Nuoruusvuosinaan hän oli kovin huolissaan siitä, miten voisi saavuttaa iankaikkisen autuuden, sillä Jumalan hän näki vain ankarana tuomarina. Ratkaiseva käänne hänen elämässään sattui ylioppilasaikana salaman iskettyä rajusäällä aivan hänen viereensä. Silloin keskellä kuoleman kauhuja hän teki lupauksen ruveta munkiksi, ja pian hän keskeyttikin lakitieteelliset opinnot, jotka oli isänsä tahdosta aloittanut, vetäytyen yksinäiseen luostarikammioon. Täällä hän ankarien taisteluiden jälkeen löysi Raamatusta lohdutuksen. Hän oppi ymmärtämään, että autuaaksi ihminen ei voi omin voimin päästä, ainoastaan nöyrä usko Jumalan armoon voi häntä auttaa.

Kapinallinen munkki. Taistelun Rooman kirkkoa vastaan hän aloitti *Wittenbergissä,* missä hän seuraavina vuosina toimi yliopiston opettajana ja suosittuna saarnamiehenä. Sinne saapui
1517. vuonna 1517 paavin lähettinä dominikaanimunkki **Tetzel** aloit-

taen julkean kaupan myymällä anekirjoja eli paavin synninpäästöjä kaikista mahdollisista rikoksista. Tämmöinen kauppa oli aloitettu kaikissa katolisissa maissa varojen hankkimiseksi Rooman uljaimman kirkon, Pietarinkirkon, rakennuttamiseksi. Tetzel olikin todellinen liikemies ja kauppa kävi hyvin.

Luther Wormsin valtiopäivillä.

Mutta Luther katsoi velvollisuudeksensa asettua häntä vastaan. Vaatiessaan sielunhoitajana ripitettäviltä todellista katumusta hän oli saanut nähdä anekirjoja, jotka muka tekivät sen aivan tarpeettomaksi. Hän kauhistui ja naulasi Wittenbergin linnankirkon ovelle 95 latinankielistä väitettä anekauppaa vastaan todeten, että Jumala antaa armonsa vain katuvalle syntiselle. Tästä tapauksesta uskonpuhdistus sai alkunsa.

Lutherin esittämät ajatukset olivat tuota pikaa koko Saksan tiedossa, ja monilla tahoilla niitä tervehdittiin vapauttavana sanana. Paavi koetti kyllä häntä taivuttaa peruuttamaan väitteensä, mutta turhaan. Kiistan jatkuessa Luther vähitellen etäytyi yhä kauemmaksi katolisesta kirkosta, ja säälimättö-

mästi hän paljasti sen heikkoudet kirjoituksissaan. Siitä seurasi lopulta pannajulistus. Mutta Luther ei pelästynyt. Julkisesti
1520. hän poltti vuonna 1520 Wittenbergin kaupunginportin ulkopuolella paavin pannakirjan. Ero katolisesta kirkosta oli nyt lopullinen.

Seuraavana vuonna innokas katolilainen keisari **Kaarle V** teki vielä viimeisen yrityksen katsoen Lutherin opin valtakunnassa hajaannusta aiheuttavana arveluttavaksi. Luther kutsuttiin Saksan valtiopäivien eteen *Wormsin* kaupunkiin ja hänet vaadittiin peruuttamaan oppinsa. Mutta pelottomana hän vastasi: »Ellei minua kumota pyhän Raamatun todistuksilla tai selvillä ja ilmeisillä syillä, niin en voi enkä tahdo mitään peruuttaa, sillä omaatuntoaan vastaan ei ole hyvä tehdä.» Tämän johdosta Luther julistettiin valtakunnankirouksen, joten hänet kuka hyvänsä sai rankaisematta surmata. Sen vuoksi Luther vetäytyi salaiseen turvapaikkaan *Wartburgin* linnaan, missä hän käänsi Uuden Testamentin saksan kielelle.

Lutherin oppi. Vajaan vuoden kuluttua Luther palasi Wittenbergiin, missä hän yhdessä oppineen ystävänsä **Filip Melanktonin** kanssa toimeenpani kirkon uudistuksen. Niissä valtioissa, missä Lutherin oppi omaksuttiin, tuli kirkon ylimmäksi päämieheksi hallitsija ja opin korkeimmaksi ohjeeksi Raamattu. Latinankielinen messu lakkautettiin. Jumalanpalveluksen keskukseksi tuli kansankielinen saarna, jonka rinnalla virsilaululla tuli olemaan tärkeä sija. Papiston velvollisuutena oli tutustuttaa kansa kristinopin päätotuuksiin. Sitä varten Luther kirjoitti katkismuksensa. Ennen kaikkea oli kuitenkin pyrittävä siihen, että Raamattua ahkerasti viljeltäisiin. Lutherin opin Melankton kiteytti lyhyeen, ytimekkääseen muotoon Augsburgin uskontunnustuksessa.

Protestanttinen maailma. Seuraukset Lutherin toiminnasta tulivat olemaan erittäin laajakantoiset. Hänen oppinsa levisi *Pohjois-Saksaan, Skandinaavian maihin, Suomeen* ja *Viroon.* Samaan aikaan toimeenpantiin uskonpuhdistus jonkin verran eriävässä muodossa *Sveitsissä, Hollannissa* ja *Englannissa.* Us-

konpuhdistuksen kannattajiin, ns. protestantteihin, kuului näin ollen miltei koko germaaninen maailma.

Pääkohdat. *Keskiajan lopulla katolinen kirkko oli rappiolla. Sen oppi ei ollut puhdasta kristinoppia, ja turmelus oli levinnyt kirkon miehiin paavia myöten.*

Saksan uskonpuhdistaja Martti Luther syntyi vuonna 1483. Vuonna 1517 hän asettui anekauppaa vastaan ja erosi paavin kirkosta polttamalla pannakirjan vuonna 1520. Wormsissa hänet vuonna 1521 julistettiin valtakunnankirroukseen. Wartburgissa hän kääsi Uuden Testamentin saksaksi, minkä jälkeen hän yhdessä Filip Melanktonin kanssa toimeenpani kirkon uudistuksen. Luterilaisessa kirkossa hallitsijat saivat ylivallan. Uskonpuhdistukseen liittyi melkein koko germaaninen maailma, Suomi ja Viro.

---

29. Suomen uskonpuhdistus ja Mikael Agricola.

Ruotsin uskonpuhdistus. Uskonpuhdistus Ruotsissa toimeen pantiin Kustaa Vaasan aikana. *Västeråsin* (lue: Vesteroos) valtiopäivillä päätettiin vuonna 1527, että Jumalan sanaa oli valtakun- *1527.*
nassa puhtaasti saarnattava ja että kirkon liika omaisuus oli peruutettava valtiolle. Nämä päätökset tehtiin kuninkaan vaatimuksesta, joka uhkasi luopua hallituksesta, jos siihen ei suostuttaisi. Hänen jyrkkyytensä syynä oli se, että levottoman unioniajan jälkeen valtakunnan talous oli täysin rappiolla, joten tulot eivät riittäneet menoihin, mutta kirkko oli rikas. Liittymällä Lutheriin päästiin irti paavin vallasta. Ruotsin kirkon päämieheksi tuli kuningas, ja huomattava osa kirkon omaisuudesta sekä tuloista voitiin käyttää valtakunnan hyväksi. Samalla saatiin lopetetuksi kirkon miesten maallinen valta, joka unioniaikana oli ollut arveluttava. Nämä näkökohdat, niin painavia kuin ne olivatkin, eivät kuitenkaan olleet ainoat. Voidaan pitää varmana, että Kustaa Vaasan päätökseen vaikuttivat myöskin uskonnolliset syyt, että Lutherin yksinkertaisen jalo oppi oli koskettanut hänenkin sydämensä kieliä.

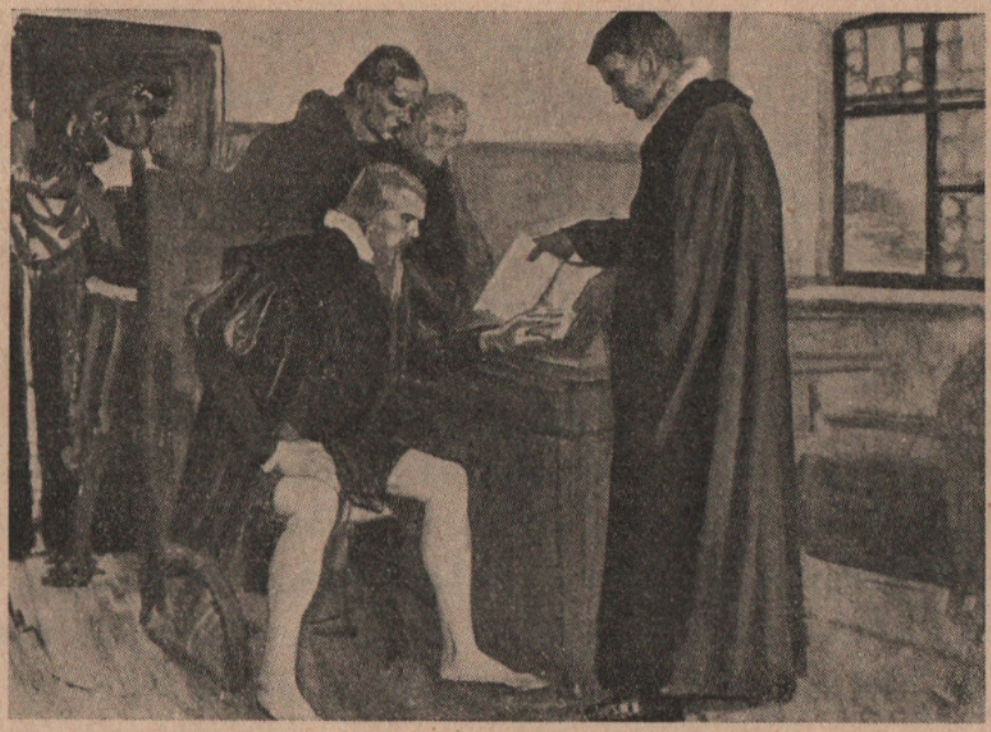

Agricola antaa Kustaa Vaasalle suomalaisen Uuden Testamentin.

Uskonpuhdistus pannaan alulle Suomessa. Ensimmäiseksi Suomessa levitti uskonpuhdistuksen aatteita Turun tuomiokirkkokoulun johtaja ja etevä saarnamies maisteri **Pietari Särkilahti,**
1523. joka vuonna 1523 palasi Saksasta Turkuun. Vaikka hänen vaikutuksensa jatkui vain kuusi vuotta, kylvettiin silloin ensimmäiset herätyksen siemenet Suomessa.

Turun piispana Kustaa Vaasan aikana toimi hurskas ja hiljainen mustaveli **Martti Skytte** (lue: Shytte). Hän oli jo 70-vuotias, kun kuningas hänet vuonna 1528 tähän toimeen nimitti. Martti Skytten aikana toteutettiin Västeråsin päätökset Suomessa, peruutettiin valtiolle huomattava osa kirkon maaomaisuudesta, hajoitettiin Kuusiston piispanlinna, lakkautettiin luostarit ja riistettiin kirkolta hurskaiden ihmisten eri aikoina sille lahjoittamat kalleudet: ehtoollisastiat, messupuvut ja kirkonkellot, mikäli ne eivät seurakunnille olleet ehdottomasti välttämättömiä. Itsessään täysin oikeutettu toimenpide sai näin kuninkaan ahneuden takia suorastaan kirkonryöstön leiman. Siitä huolimatta kuninkaan tahtoon alistuttiin Suomessa, sillä piispa Skytte oli vanha ja sävyisä mies. Mutta Ruotsissa noustiin eräillä paikkakunnilla

suorastaan kapinaan, kun rakkkaista kirkonkelloista oli luovuttava. Myöskin varsinainen uskonpuhdistus toteutettiin täällä Martti Skytten aikana, mutta toisten toimesta, sillä katoliseen ajatustapaan kiinni kasvaneena ja sydämeltään katolilaisena hän ei voinut tuntea erikoista innostusta siihen. Hetken vaatimukset tajuten hän joka tapauksessa kasvatti joukon nuoria miehiä tähän tehtävään. Etevin heistä oli **Mikael Agricola** (lue: Agrikola).

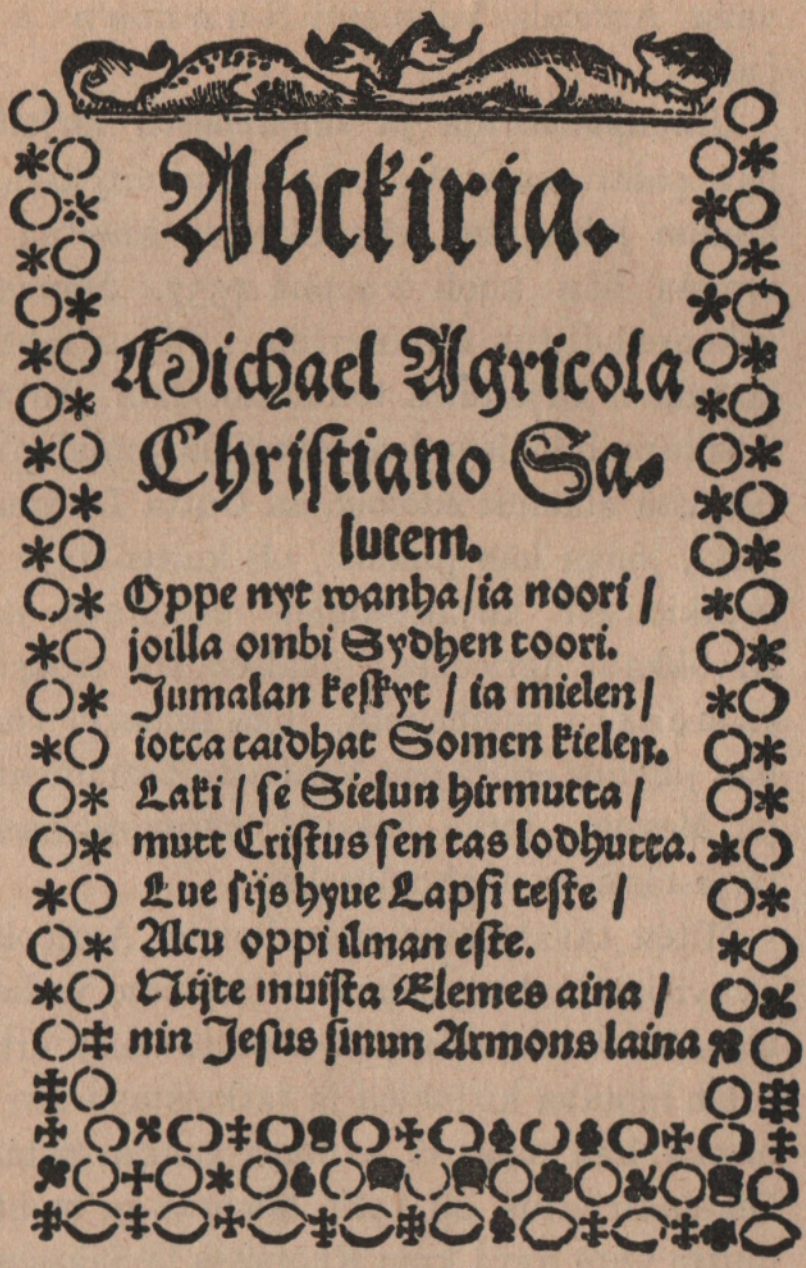
Abckiria.

Michael Agricola
Chriſtiano Sa-
lutem.

Oppe nyt wanha/ia noori/
joilla ombi Sydhen toori.
Jumalan keſkyt/ia mielen/
iotca taidhat Somen kielen.
Laki/ſe Sielun hirmutta/
mutt Criſtus ſen tas lodhutta.
Lue ſijs hyue Lapſi teſte/
Alcu oppi ilman eſte.
Näite muiſta Elemes aina/
nin Jeſus ſinun Armons laina

Agricolan aapisen alkusivu.

Mikael Agricola valmistuu tehtäväänsä. Mikael Agricola oli köyhän kalastajan poika Pernajasta itäiseltä Uudeltamaalta. Opiskeltuaan Viipurin koulussa hän muutti Turkuun piispa Skytten palvelukseen. Uskonpuhdistuksen aatteisiin hänet tutustutti Pietari Särkilahti, ja papiksi tultuaan hän alkoi itsekin saarnoissa niitä levittää. Piispa Skytten toimesta Agricola pääsi samoin kuin eräät muutkin lahjakkaat nuoret miehet opintomatkalle Saksaan uskonpuhdistuksen varsinaiseen ahjoon Wittenbergin yliopistoon. Täällä Lutherin ja Melanktonin oppilaana ja henkilökohtaisena tutta-

vana Agricola valmistui Suomen uskonpuhdistajaksi.

Uskonpuhdistaja ja suomalaisen kirjallisuuden isä. Kotimaahan palattuansa Agricola sai nimityksen Turun tuomiokirkkokoulun johtajaksi sekä Skytten kuoltua Turun piispaksi, missä
1557. virassa hän kuoli vuonna 1557. Hänen toimestaan Suomessa uskonpuhdistus toteutettiin. Siihen tähtäsi hänen perustavanlaatuinen kirjallinen toimintansakin. Antaakseen kaikille suomalaisille mahdollisuuden itse tutkia Jumalan sanaa hän oli jo Wittenbergissä alkanut suomentaa Uutta Testamenttia. Ensimmäinen kirja, jonka hän julkaisi, oli kuitenkin aapinen. Tämä suo-
1542. menkielisen kirjallisuuden esikoinen ilmestyi vuonna 1542. Arvokkain Agricolan julkaisemista teoksista oli Uuden Tes-
1548. tamentin suomennos, joka ilmestyi vuonna 1548. Sen ohella hän julkaisi eräitä osia Vanhasta Testamentista sekä Rukouskirjan ja Messun, jotka tekivät kansankielisen jumalanpalveluksen järjestämisen mahdolliseksi.

Miten tavattoman vaivalloinen Agricolan työ oli, on meidän nykyisissä kehittyneissä oloissamme vaikea arvioida. Kun suomenkielistä kirjallisuutta ei ennestään juuri lainkaan ollut, oli Agricolan luotava kirjakieli ja ratkaistava sen oikeinkirjoituspulmat, minkä hän suoritti kaikkea tunnustusta ansaitsevalla tavalla. Oikeinkirjoitus oli kyllä horjuva ja meidän mielestämme outo, mutta yhtä hyvä kuin Ruotsissa ja Saksassa siihen aikaan. Agricolan kieli,joka pohjautui pääasiallisesti Lounais-Suomen, mutta jossain määrin myöskin Itä-Suomen murteeseen, on hyvää suomen kieltä, jota ymmärrettiin kaikkialla Suomessa. Agricolan laskemalla pohjalla Suomen kirjakieli on yhä vieläkin. Täydellä syyllä onkin Agricolalle annettu nimi »Suomalaisen kirjallisuuden isä».

Uskonpuhdistajana Agricola oli varovainen säilyttäen kaiken, mikä ei ollut suorastaan vastoin Raamattua. Niinpä kirkkoihin saivat kaunistuksiksi jäädä keskiaikaiset seinämaalaukset ja pyhimysten kuvat. Siksipä puhdistettu oppi kaikkialla omaksuttiin ilman varsinaista vastarintaa.

Kustaa Vaasa ja Suomen sivistyselämä. Agricolan työn arvoa kohottaa huomattavasti, että se suoritettiin eräissä suhteissa varsin epäedullisissa oloissa. Takavarikoidessaan suurimman osan kirkon omaisuudesta Kustaa Vaasa oli riistänyt kirkolta mahdollisuudet vanhaan tapaan toimia Suomen sivistyselämän hyväksi. Kun valtio ei katsonut velvollisuudekseen astua tässä kohden kirkon tilalle, oli seurauksena rappeutuminen. Koulut alkoivat viettää kituvaa elämää tai lakkasivat. Samoin lakkasivat kirkon aikaisemmin ylläpitämät sairaalat ja armeliaisuuslaitokset. Eipä valtiovallan tukea riittänyt myöskään Agricolalle hänen kirjallisessa työssään. Hän sai toimia samalla kertaa kirjailijana ja kirjankustantajana raskaita tappioita kärsien.

Pääkohdat. *Ruotsissa päätettiin toimeenpanna uskonpuhdistus ja peruuttaa valtiolle kirkon liika omaisuus Västeråsin valtiopäivillä vuonna 1527. Suomessa uskonpuhdistuksen aatteita levitti ensimmäisenä Pietari Särkilahti. Vuonna 1528 Suomen piispaksi nimitetyn Martti Skytten aikana peruutettiin suuri osa kirkon omaisuudesta valtiolle. Myöskin uskonpuhdistus toteutettiin silloin, kuitenkin muiden toimesta.*

Mikael Agricola syntyi Pernajassa, tutustui uskonpuhdistukseen Turussa ja Wittenbergissä sekä toimi koulumiehenä ja piispana kuollen 1557. Toteuttaessaan uskonpuhdistusta hän julkaisi suomen kielellä aapisen, Uuden Testamentin, Rukouskirjan ja Messun tullen suomalaisen kirjallisuuden isäksi. Uskonpuhdistajana hän oli varovainen. Kirjansa hän sai kustantaa itse.

---

30. Kustaa Vaasan aika Suomessa.

Kustaa Vaasa talousmiehenä. Kustaa Vaasa oli voimakas hallitsija, joka tiesi, mitä tahtoi. Tarkkana talousmiehenä hän järjesti valtakunnan talouden oivalliselle kannalle. Maanviljelijäin verot määrättiin entistä tarkemmin ja merkittiin erikoisiin luetteloihin, ns. maakirjoihin. Voutien oli tehtävä yksityiskohtainen tili kuninkaan henkilökohtaisesti toimiessa tarkastus-

miehenä. Jos petosta ilmeni, seurasi ankara rangaistus. Eräitä kruununvarkaita hirtettiin muille varoitukseksi. Tulokset Kustaa Vaasan taloudenpidosta olivat oivalliset. Huolimatta siitä, että valtakunnan puolustuslaitos hänen aikanaan järjestettiin uudenaikaiselle kannalle perustamalla vakinainen armeija ja voimakas laivasto, oli valtakunnan taloudellinen asema hänen kuollessaan erinomaisen vankka.

Kuninkaankartanot. Taitavana maanviljelijänä kuningas antoi ohjeita siitä, miten talonpoikien oli tilojansa hoidettava uhaten ottaa talot pois niiltä, jotka eivät kyenneet niitä oikein asumaan. Muodostipa hän parhaista kruununtiloista eräänlaisia mallitiloja, kuninkaankartanoita, maatalouden kohottamiseksi valtakunnassa.

Erämaan asutus. Kustaa Vaasan tärkeimpiä aloitteita Suomessa oli laajojen pohjoisella ja koillisella suunnalla avautuvien erämaiden valtaaminen ja lopullinen liittäminen Ruotsi-Suomen valtakunnan piiriin. Tämän suurtyön suorittivat rajaerämaita lähinnä asuvat uudisasukkaan yksinäiseen elämään tottuneet savolaiset. Heidän vanhaa pyrkimystänsä uusille kaski- ja metsästysmaille kuningas voimakkaasti tuki. Entiset uudisasutukselle haitalliset erämaanomistukset tehtiin mitättömiksi julistamalla kaikki asumattomat suuret metsät kruunun ja kuninkaan omaisuudeksi. Vanhoille omistajille myönnettiin oikeus itse asettua erämaillensa. Mutta jos he eivät sitä tahtoneet tehdä, oli ne luovutettava toisille.

Oravan ampuja.
Vanhan piirustuksen mukaan.

Asutusvirta kävi aluksi vesistöjä myöten pohjoiseen. Uudisasukkaiden turvaksi venäläisiä vastaan rakennettiin kuninkaan-

kartano *Kuopion* läheisyyteen ja sijoitettiin sinne sotaväkeä. Uusi pitäjä, jonka kirkko kohosi Kuopionniemelle, sai nimekseen *Tavisalmi*. Siihen kuului koko Pohjois-Savo. Yhä pohjoisemmaksi savolaiset etenivät asuttaen Oulunjärven seudut, *Paltamon* pitäjän, johon tuli kuulumaan koko Kajaanin nykyinen kihlakunta. Tämän jälkeen tuli Pohjois-Hämeen vuoro. Kun hämäläiset varsin vastenmielisesti siirtyivät suurista kylistään asumattomiin korpiin, niin heidän vanhat erämaansa miltei järjestään joutuivat savolaisten käsiin. Näin syntyi *Rautalammin* pitäjä, johon kuului koko Pohjois-Häme eli Keski-Suomi. Olipa savolaisten osuus myöhemmin tärkeä myös Pohjois-Satakunnan, *Keuruun* ja *Ruoveden* seutujen, asutustyössä. Kustaa Vaasan oikea käsi näissä toimissa oli Savonlinnan päällikkö **Kustaa Fincke.**

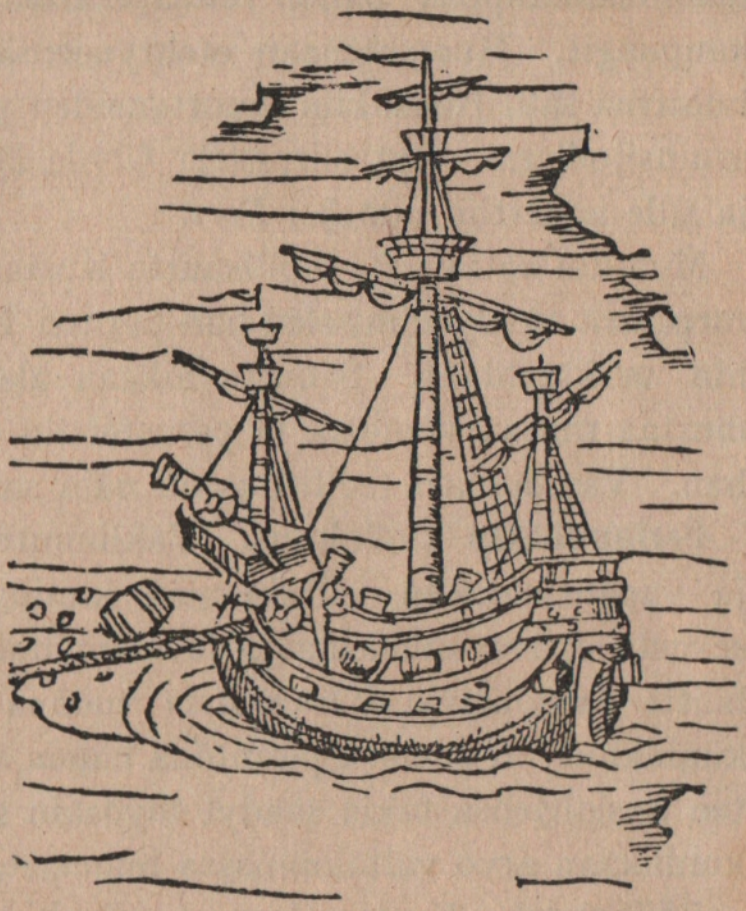

Pohjoismainen laiva 1500-luvun alkupuolelta.

Kauppa ja teollisuus. Etevänä liikemiehenä Kustaa Vaasa koetti kaikin tavoin edistää myöskin kauppaa ja teollisuutta valtakunnassansa. Hansaliiton yksinvalta kaupan alalla murrettiin. Sitä ennen oli kuitenkin käytävä ankara sota, sillä vähemmällä Lyypekki ja muut Hansa-kaupungit eivät vanhoista oikeuksistansa luopuneet. Ruotsi-Suomen ulkomaankauppa suuntautui nyt etupäässä *Hollantiin* ja *Englantiin*, vieläpä Portugaliinkin asti. Mahdolliseksi Hansa-liiton vallan murtamisen tekivät löytöretket. Kuninkaan henkilökohtainen vaikutus tässä oli suuri.

Hän älysi, että kaupan siirryttyä Välimereltä valtamerille oli edullisempaa käydä kauppaa valtamerimaiden kuin Hansa-kaupunkien kanssa, sillä saksalaiset kauppiaat ostivat tavaransa parhaasta päästä valtamerimaista toimien välikauppiaina ja ottaen siitä voiton. Lähinnä ulkomaankaupan edistämiseksi Kustaa Vaasa perusti Suomeen uuden kaupungin, *Helsingin*, määräten, että Ulvilan, Rauman, Porvoon ja Tammisaaren asukkaiden oli muutettava sinne. Hän kuvitteli, että Helsingistä pian kehittyisi suuri kaupunki, joka kykenisi harjoittamaan ulkomaankauppaa paljon voimaperäisemmin kuin vanhat pikkukaupungit. Huomattuaan erehtyneensä hän muutaman vuoden kuluttua salli Helsinkiin muuttaneiden porvarien palata entisille asuinsijoilleen. Nyt siirrettiin Ulvila lähemmäksi merenrantaa, ja sille annettiin nimeksi *Pori*.

Myöskin kotimaista teollisuutta Kustaa Vaasa suosi. Kruunun tarpeiden tyydyttämiseksi hän perusti Turun ja Hämeen linnoihin verkatehtaat. Samaan aikaan alettiin Lohjalla *Ojamossa* murtaa rautaa vuoresta ja perustettiin ensimmäiset sahat maahan. Varsinainen teollisuus oli näin saanut Suomessa alkunsa.

Perinnöllinen kuninkuus. Vakiinnuttaakseen sukunsa vallan ja vapauttaakseen valtakunnan kuningasvaalin aikana vallitsevasta epävarmuudesta ja levottomuudesta Kustaa Vaasa ke-
1544. hoitti valtiopäiviä *Västeråsissa* vuonna 1544 päättämään, että kuninkuus oli menevä perintönä hänen suvussaan. Hänen suurten ansioittensa takia säädyt myöskin siihen suostuivat. Siten kuninkaan arvo valtakunnassa huomattavasti kasvoi.

Pääkohdat. *Kustaa Vaasa pani valtakunnan raha-asiat hyvään kuntoon ja perusti vakinaisen armeijan. Maatalouden kohottamiseksi hän muodosti kruununtaloista mallitiloja, kuninkaankartanoita. Kustaa Fincken ja savolaisten avulla hän asutti laajat erämaat, joihin syntyivät Tavisalmen, Paltamon ja Rautalammin pitäjät sekä myöhemmin Keuru ja Ruovesi. Hansan valta murrettiin ja asetuttiin liikeyhteyteen Hollannin ja Englannin kanssa. Suomeen perustettiin Helsingin kaupunki ja Ulvila siirrettiin lähemmäksi merta, missä se sai nimen Pori. Ensimmäiset varsinaiset*

teollisuuslaitokset perustettiin maahan. Ruotsi-Suomen kuninkuudesta päätettiin Västeråsin valtiopäivillä vuonna 1544, että se oli menevä perintönä Kustaa Vaasan suvussa.

---

31. Suomen herttuakunta.

Suomen herttuakunta. Isänrakkaus ja valtiolliset laskelmat — käsitys, että hänen sukunsa valta siitä vahvistuisi — saivat Kustaa Vaasan luovuttamaan osia valtakunnasta perinnöllisinä ruhtinaskuntina nuoremmille pojillensa. Näin hänen rakkain poikansa **Juhana** sai vuonna 1556 Suomen väkirikkaimman ja *1556.* vauraimman osan, Ahvenanmaan ja Varsinais-Suomen sekä tähän rajoittuvat osat Satakuntaa, Hämettä ja Uuttamaata, erikoisena herttuakuntana hoitoonsa. Sitä hän hallitsi melkein kuin itsenäinen ruhtinas nimittäen toimiinsa virkamiehet ja kooten verot, mutta hänen yläpuolellaan oli kuitenkin kuningas.

Kreivi- ja vapaaherrakunnat. Kohta Kustaa Vaasan kuoltua vuonna 1560 selvisi, että herttuakuntien perustamisesta ei ollut- *1560.* kaan hänen kuvittelemiansa hyviä seurauksia. Uusi kuningas **Eerik XIV** ei ollut tyytyväinen siihen, että osa valtakuntaa oli melkeinpä häneltä riistetty. Siksi hän ryhtyi pienentämään herttuoiden valtaa, missä pyrkimyksessä hän sai tukea aatelistosta hyvitellen sitä perustamalla kreivin ja vapaaherran arvot, joihin mahtavimmat ylimyssuvut koroitettiin, sekä vapauttamalla kaikki aatelismiehet suorittamasta ratsupalvelusta asumatiloistansa. Suomessa vapaaherran arvoon koroitettiin ensimmäisinä Flemingit ja Hornit (lue: Huurn). Juhana veljensä toimintaa kuningas tarkoin seurasi epäillen, ja luultavasti täydellä syyllä, tämän suunnittelevan itsenäisen Ruotsista täysin riippumattoman valtakunnan perustamista Suomeen.

Kuninkaan ja herttuan erimielisyys. Veljesten välinen epäluulo ja erimielisyys yltyivät vähitellen, ja tilanne muuttui uhkaavaksi. Tapausten kulku oli seuraava. Näinä aikoina oli kalpaveljesten ritarikunta hajonnut ja suurin osa sen vanhoista alueista, Liivin-

ja Kuurinmaa sekä osa Viroa, oli joutunut Puolan valtaan, vain Tallinnan kaupungin ja sen ympäristön liittyessä Ruotsi-Suomeen. Molemmat valtakunnat, Puola ja Ruotsi, pyrkivät laajentamaan valtapiiriänsä. Niin syttyi sota. Mutta siitä huolimatta Suomen herttua Juhana ryhtyi neuvotteluihin Puolan kuninkaan kanssa ja matkusti vastoin Eerikin nimenomaista kieltoa Puolaan, missä hän vietti häänsä Puolan kuninkaan kauniin ja jalon sisaren **Katariina Jagellottaren** kanssa. Lainasipa hän vielä, vallitsevaa sotatilannetta huomioon ottamatta, suuren rahasumman
1562. langollensa. Vähän ennen joulua vuonna 1562 hän saapui nuoren puolisonsa kanssa Turkuun.

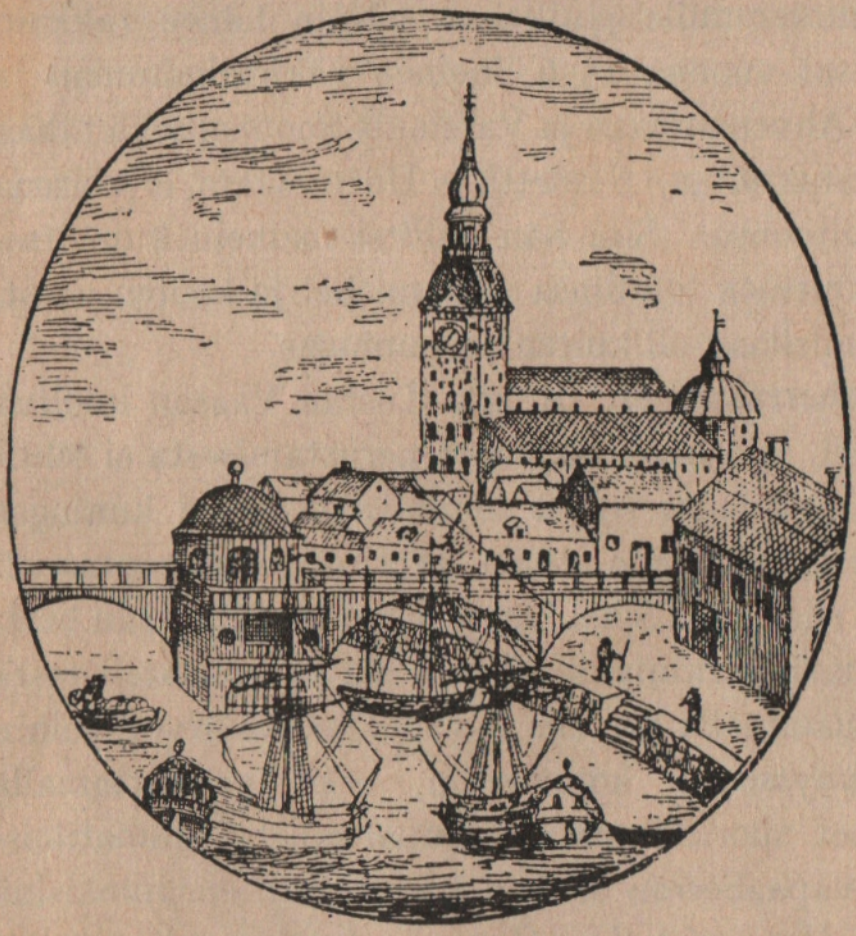

Aurajoen ranta ja silta.

Juhana herttuan hovi Turun linnassa. Vastaanotto Turussa oli komea. Kokonaista kahdeksan päivää vietettiin tuliaisjuhlia, ja iloinen, loistelias elämä jatkui herttuan hovissa. Sitä varten vanha linna oli perusteellisesti korjattu. Kiviseinät oli verhottu kallisarvoisilla kuvakankailla ja maalauksilla, jotka esittivät kohtauksia Vanhasta Testamentista tai muinaiskreikkalaisesta tarustosta. Ruokakalusto oli valmistettu hopeasta ja kullasta. Veitsiä ei kuitenkaan ollut varattuna talon puolesta, ne oli itsekunkin tuotava mukanaan. Haarukoita ei lainkaan käytetty. Silkki, sametti ja turkikset helottivat, kullat ja jalokivet välkkyivät. Tanssittiin ja pelattiin kort-

tia. Laskiaisen aikaan katseltiin Turun teinien esittämiä näytelmäkappaleita. Tehtiin ratsastus-, metsästys- ja purjehdusretkiä. Iloa ja juhlia riitti. Elettiin, kuin huolia ei olisi olemassakaan.

Suomen herttuakunnan loppu. Mutta pitkin kevättä oli tilanne yhä kärjistynyt. Täysin tietoisena siitä, mitä Puolassa oli tapahtunut, Eerik XIV vaati veljensä tilille teoistaan. Lopulta herttua julistettiin maankavaltajaksi ja Suomeen lähetettiin voimakas armeija. Vaaran lähetessä Juhana etsi tukea Suomen aateliston, vieläpä rahvaankin taholta mm. puhuen markkinaväelle Heikin kesämessuilla ja koettaen saada sitä yhtenä miehenä liittymään häneen. Hetkellinen innostus valtasi mielet, mutta kovan päivän tullessa jäi apu saamatta. Juhana puolustautui ase kädessä, mutta kun ylivoimainen vihollinen oli saartanut hänen pienen joukkonsa ja Turun linnan muurit jo alkoivat hajota, niin hän antautui vuonna 1563. Suomen herttuakunnan lyhyt satu oli lopussa. 1563

Pääkohdat. *Tukeakseen sukunsa valtaa Kustaa Vaasa teki nuoremmista pojistansa herttuoita. Suomen herttuakunnan hän vuonna 1556 antoi rakkaimmalle pojallensa Juhanalle. Siihen kuului Suomen lounainen osa. Vähentääksensä herttuoiden arvoa koroitti hallitsijaksi vuonna 1560 tullut Eerik XIV eräitä ylimyksiä kreiveiksi ja vapaaherroiksi, mitä arvoja ei siihen saakka Ruotsi-Suomessa ollut käytetty. Lisäksi hän pienensi herttuoiden valtaa epäillen, eikä ehkä syyttä, Juhanan pyrkivän muodostamaan herttuakuntansa itsenäiseksi ruhtinaskunnaksi. Saadakseen aatelistosta pyrkimyksilleen tukea hän vapautti sen asumatilat ratsupalveluksesta.*

Kun Juhana Virossa Puolan ja Ruotsin välillä syttyneen sodan aikana Eerikin kiellosta välittämättä solmi vuonna 1562 avioliiton Puolan kuninkaan sisaren Katariina Jagellottaren kanssa ja antoi langollensa vielä rahalainan, julistettiin hänet maankavaltajaksi ja vangittiin vuonna 1563. Juhana herttuan hovielämä Turussa oli loisteliainta, mitä Suomessa milloinkaan on vietetty.

32. Katolisuuden uhka Ruotsi-Suomessa.

Vallankumous. Eerik XIV oli erittäin lahjakas mies, mutta omituinen, kelvottomien neuvonantajien vaikutuksille altis luonne. Hänen epäluuloisuutensa kasvoi vuosi vuodelta. Sen seurauksena oli, että eräitä maan ylhäisimpiä ja jaloimpia miehiä kuninkaan käskystä surmattiin. Omantunnon tuskissa Eerik sitten vapautti veljensä Juhanan vankeudesta. Tyytymättömyys hänen hallitukseensa oli näinä aikoina maassa yleinen. Erittäinkin oli ylimyksille vastenmielistä, että kuningas oli nainut kauniin **Kaarina Maununtyttären,** jonka isä oli vain alhainen korpraali. Kun kuninkaan mielialan tasaannuttua huonot neuvonantajat saivat hänet uudelleen valtaansa, niin hänen veljensä Juhana ja **Kaarle** kohottivat kapinalipun. Eerik XIV syöstiin valtaistui-
1568 melta, ja kuninkaaksi tuli Suomen herttua Juhana vuonna 1568.

Juhana III. Kiitollisena vallankumouksessa ylimyksiltä saamastansa avusta kuningas määräsi, että aatelismies, joka ei voinut pitää hevosta ja miestä ratsupalveluksessa, ei silti menettänyt aatelisarvoaan. Suomelle Juhanan hallituskausi ei ollut onnellinen. Venäjän kanssa syttyi sota, jota jatkui 25 vuotta. Sitä käytiin tosin yleensä onnekkaasti — juuri tässä sodassa saavu-
1581. tettujen voittojen johdosta Juhana vuonna 1581 teki Suomesta suuriruhtinaskunnan — mutta suurten kärsimysten aikaa se sittenkin oli. Juhana III:n hallituskautena verot maassa olivat hyvin raskaat. Silloin pyrki myöskin katolisuus täällä entiseen valta-asemaansa.

Katolinen kirkko kokoaa voimansa hyökkäykseen. Uskonpuhdistuksen alkuaikoina uusi oppi oli nopeasti levinnyt uhaten jo tukahduttaa koko paavikunnan. Katolinen kirkko kokosi kuitenkin voimansa lujaan vastarintaan. Pahimmat kirkolliset väärinkäytökset poistettiin ja ankara taistelu aloitettiin uutta suuntaa vastaan. Kerettiläisrovioiden roihutessa saatiin *Italia, Espanja, Itävalta* ja *Puola* kokonaisuudessaan palautetuksi katolisen kirkon helmaan. Myöskin *Ranskassa* ja *Etelä-Saksassa* katolinen usko tuli vallitsevaksi. Voitiinpa kohdakkoin siirtyä

puolustussodasta hyökkäyssotaan. Kirkon varsinaisen armeijan tässä kamppailussa muodostivat jesuiitat.

Juhana III.

Jeesuksen seura. Tämän munkiston, jonka pyrintöjen päämääränä oli katolisen kirkon vallan vahvistaminen, perusti espanjalainen ritari **Ignatius Loyola** (lue: Lojoola) saatuansa taistelussa niin vakavan vamman, että hänestä ei enää ollut sotilaaksi. Jeesuksen seura eli jesuiittain veljeskunta oli järjestetty ankaran sotilaallisesti. Sen päämiehenä oli Roomassa asuva kenraali, jota oli sokeasti toteltava. »Tarkoitus pyhittää keinot», sanoivat jesuiitat käyttäen arvelematta mm. petosta, myrkkyä ja tikaria päämäärään päästäkseen. Jeesuksen seura oli peloittava ase katolisuuden palveluksessa.

Katolisuuden uhka Ruotsi-Suomessa. Juhana III, jonka rakas puoliso Katariina Jagellotar oli harras katolilainen, oli tarkoin perehtynyt jumaluusoppiin ja kuvitteli voivansa saada uskonpuhdistuksen hajoittaman kirkon uudelleen yhtymään alkukristillisten käsitysten pohjalla. Sitä varten hän aloitti neuvottelut paavin kanssa. Viehättyneenä katolisen kirkon juhlalliseen jumalanpalvelukseen hän samalla yritti uudistaa jumalanpalveluksen Ruotsi-Suomessa. Siinä mielessä hän julkaisi liturgian, jota kansiensa värin vuoksi alettiin kutsua »punaiseksi kirjaksi», määräten useita katolisia menoja noudatettavaksi jumalanpalveluksessa. Kun paavi ei kuitenkaan ollut halukas sovitteluihin, vaan vaati ehdotonta alistumista, ja Katariina kuoli, niin

Juhanan uudistusinto laimeni. Liturgiaa hän kuitenkin ankarasta vastustuksesta huolimatta yhä yritti toteuttaa, ja Suomessa oppinut piispa **Eerik Sorolainen** alistui hänen tahtoonsa. Mutta
1592. heti kuninkaan kuoltua vuonna 1592 siitä yleisesti luovuttiin.

Uskonpuhdistus vakiintuu Ruotsi-Suomessa. Paljon suurempi vaara uhkasi kuitenkin kuninkaan kuoltua puhdistettua oppia pohjolassa. Juhanan poika **Sigismund** oli kiivas katolilainen, jesuiittain oppilas. Lisäksi hän oli Jagello-suvun jäsenenä valittu kiihkokatolisen Puolan kuninkaaksi. Pahinta peläten hänen setänsä **Kaarle herttua** kutsui Juhanan kuoltua kiireesti kirkolliskokouksen *Upsalaan* vuonna 1593, missä Lutherin oppi julistettiin Ruotsi-Suomen kirkon opiksi ja »punaisen kirjan» menojen noudattaminen kiellettiin. Nämä päätökset Sigismundin oli pakko hyväksyä, muutoin häntä ei olisi Ruotsi-Suomen kuninkaaksi tunnustettu. Mutta paavin lähettiläs selitti, että vääräuskoisille annettua valaa ei tarvinnut pitää pyhänä. Kuningas toimikin, niinkuin mitään lupauksia ei koskaan olisi annettukaan. Eri puolille valtakuntaa hän asetti käskynhaltijoita, joiden oli määrä totella vain häntä. Mutta Kaarle herttua asettui jyrkästi hänen suunnitelmiansa vastaan. Kun Sigismund oli palannut
1595. Puolaan, valittiin herttua vuonna 1595 valtionhoitajana johtamaan maata kuninkaan poissa ollessa. Kaarlen ja Sigismundin välit kiristyivät tämän jälkeen. Oli turvauduttava aseisiin.
1598. Vuonna 1598 kuningas purjehti Ruotsiin mahtava sotajoukko muassaan, mutta joutui tappiolle *Stång-joen* (lue: Stong) luona. Seuraavana vuonna hänet erotettiin Ruotsin hallituksesta ja kuninkaaksi asetettiin hänen setänsä **Kaarle IX.** Uskonpuhdistus oli Ruotsi-Suomessa lopullisesti voittanut.

Pääkohdat. *Suuttuneena siitä, että Eerik XIV murhautti eräitä jaloja ylimyksiä ja meni naimisiin Kaarina Maununtyttären kanssa, aatelisto vankeudesta vapautuneen Juhanan ja herttua Kaarlen johdolla toimeenpani vallankumouksen vuonna 1568.*

Juhana III määräsi aatelisarvot periytyviksi. Suomesta hän 25-vuotisen sodan aikana vuonna 1581 teki suuriruhtinaskunnan.

Katolinen kirkko oli poistettuaan pahimmat väärinkäytökset asettunut Ignatius Loyolan perustaman jesuiittain veljeskunnan johdossa taisteluun uskonpuhdistusta vastaan. Yritys palauttaa katolisuus Ruotsi-Suomeen tehtiin Juhana III:n ja Sigismundin aikana.

Juhana halusi saada sovinnon katolisen ja protestanttisen maailman välille ja yritti »punaisen kirjan» avulla palauttaa eräitä katolisia menoja jumalanpalvelukseen. Suomessa hänen tahtonsa mukaan toimi piispa Eerik Sorolainen. Yrityksessään onnistumatta Juhana kuoli 1592.

Upsalan kirkolliskokous 1593 asettui jyrkästi Lutherin opin kannalle. Kokouksen päätökset Sigismundkin hyväksyi päästäkseen kuninkaaksi. Hänen sekä vuonna 1595 valtakunnanhoitajaksi valitun Kaarlen välille kehittyi aseellinen taistelu, jossa Sigismund joutui häviölle Stång-joen luona 1598. Seuraavana vuonna Kaarle IX nousi Ruotsi-Suomen valtaistuimelle.

---

33. Nuijasota.

»Rautamarski.» Tänä ristiriitojen aikana, jolloin Kaarle herttua ja hänen johtamansa Ruotsi joutuivat vakavien erimielisyyksien jälkeen julki sotaan maan laillisen kuninkaan Sigismundin kanssa, oli Suomen ylimpänä käskynhaltijana **Klaus Fleming.** Tämä kyvykäs ja lujatahtoinen mies, »rautamarski», kuten häntä kutsuttiin, oli samalla Suomen ja Viron käskynhaltija sekä valtakunnan marski ja amiraali, ts. maa- ja merivoimien ylin päällikkö. Hänen johtamanansa Suomi kulki omaa tietään seuraamatta Ruotsia ja sen valtionhoitajaa Kaarle herttuata, jota Fleming ei pitänyt suuressakaan arvossa. »Jos minun vertaiseni tulevat ja jotain käskevät, lyön heitä päähän», kirjoitti hän kerrankin juuri Kaarle herttuata tarkoittaen. Vain kuningas Sigismundia hän oli valmis tottelemaan. Tässä Suomen johtavan miehen itsetietoisuudessa kuvastui samalla Suomen aateliston yleinen kanta.

Turun linna 1500-luvulla.

Suomen miehet olivat 25-vuotisen sodan aikana olleet johdossa. He tunsivat oman arvonsa eivätkä halunneet alistua ruotsalaisten käskettäviksi.

Linnaleiri. Suurin osa Suomen aatelistoa liittyi lujasti Flemingiin. Mutta talonpojat asettuivat vastaan. Kuninkaan asuessa kaukana oli maassa kehittynyt arveluttavia epäkohtia. Aatelisvallan kasvu merkitsi täällä talonpoikien sortoa. Saattoi sattua, että suomalainen aatelismies keinotteli tai väkivaltaisesti riisti naapurinsa, rahvaan miehen, maat ja mannut. Matkoilla ylimykset julkeasti vaativat kansalta vapaata kyyditystä ja kestitystä, mihin heillä ei ollut oikeuden varjoakaan. Kelvottomat voudit nylkivät kansaa pistäen voiton taskuunsa. Eipä tuomareihinkaan voitu luottaa, sillä ylimystuomarit jättivät usein tehtäviensä hoidon sivistymättömille ja huonopalkkaisille lainlukijoille, jotka katsoivat, että oikeassa oli, ken heille parhaiten maksoi. Kaiken kruunuksi tuli linnaleiri.

Jo vanhoista ajoista oli ollut tapana, että rauhan aikana sotilaita majoitettiin talonpoikien luo ns. linnaleiriin, sillä kasarmeja ei ollut. Niin meneteltiin nytkin 25-vuotisen sodan päättyessä
1595. vuonna 1595. Fleming tiesi Kaarle herttuan ja kuninkaan välisen kiistan pian johtavan aseelliseen taisteluun. Siksi hän ei voi-

nut laskea sotavoimia hajalle, vaan sijoitti joukot, minne taisi, osan Pohjanmaalle, vaikkakin tämä seutu Juhana III:n aikana oli nimenomaisesti linnaleiristä vapautettu sikäläisen rahvaan sitoutuessa itse rajansa suojaamaan. Pitkäaikainen sota oli kovasti rasittanut maata. Puute ja hätä vallitsi kaikkialla. Siksipä erittäinkin Pohjanmaalta kävi lähetystöjä Flemingin puheilla pyytämässä, että linnaleiri lopetettaisiin. Mutta ankaran töykeä Fleming ei ottanut anomuksia kuuleviin korviinsa. Kun apua ei lähtenyt Turusta ja ylimieliset huovit tekivät monenlaista väkivaltaa ja vääryyttä, käännyttiin lopulta Kaarle herttuan puoleen, joka kuuluu äkäpäissään nyrkkiä puiden eräälle lähetystölle tokaisseen: »Enpä todellakaan tiedä muuta neuvoa, kuin että itse hankitte itsellenne oikeutta. Onhan teillä nuijia ja seipäitä. Tarttukaa niihin ja ajakaa huovit maakunnasta pois.»

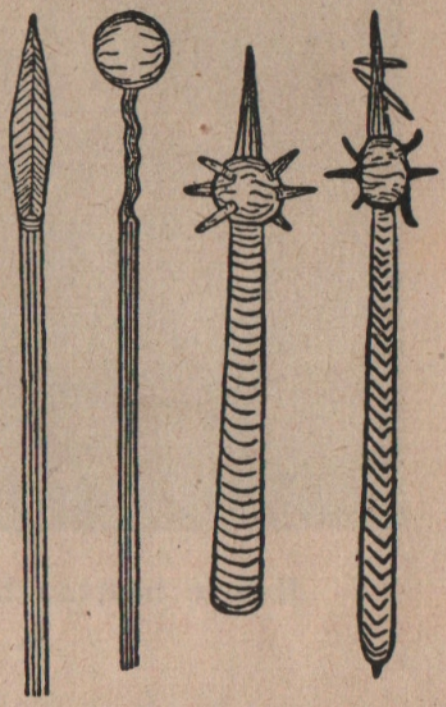

Nuijia ja keihäs nuijasodan ajoilta.

Nuijasota. Kotimaakuntaansa palattuaan miehet eivät enää jaksaneet sietää huovien häpeämättömyyttä. Isossakyrössä ne ensiksi kuritettiin, ja pian oli koko Etelä-Pohjanmaa aseissa. Miesten aseistus oli kehnoa, monella todellakin vain aidanseipäitä, ja siksi tätä sotaa sanotaan nuijasodaksi. Johtajat saatiin omasta keskuudesta, ja niin lähdettiin aateliskartanoita ryöstäen ja polttaen kohti etelää, missä uhattiin vaikka hampain hajoittaa Turun linna. Läntinen joukko samosi pitkin Pohjanlahden rannikkoa, toinen eteni Satakuntaan. Myöskin Häme ja Savo nostatettiin taisteluun Flemingiä ja aateliston valtaa vastaan. Mutta nuijamiesten järjestymättömät ja kuriin tottumattomat laumat eivät kestäneet epätasaisessa taistelussa vakinaista armeijaa vastaan. Satakunnassa *Nokian* virran luona lähellä nykyistä Tamperetta kohtasivat joukot toisensa vuoden viimeisenä päivänä

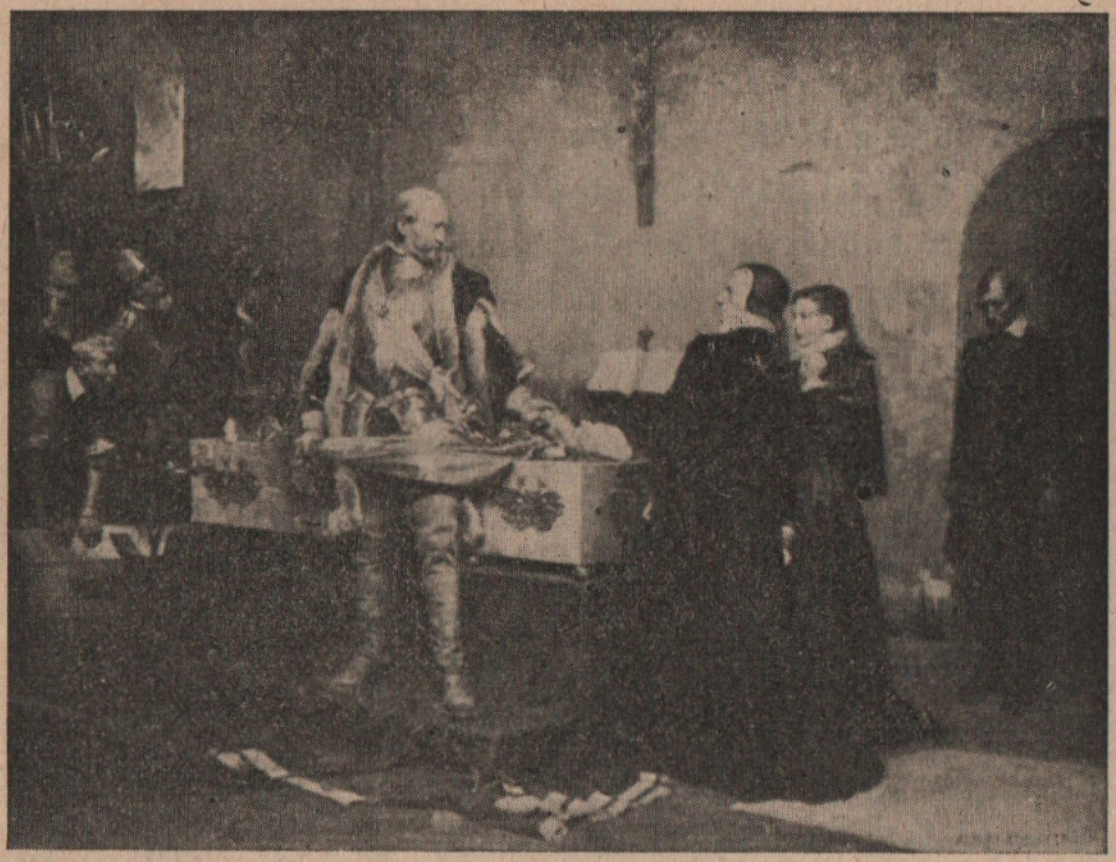

Kaarle herttua herjaa Klaus Flemingin ruumista.
A. Edelfeltin maalaus.

1596. vuonna 1596. Nuijamiehiä johti ilmajokelainen ratsumies **Jaakko Ilkka,** sotaväkeä Fleming itse. Varsinaiseen taisteluun ryhtymättä aloitti ovela Fleming Jaakko Ilkan tietämättä neuvottelut nuijamiesten kanssa luvaten toistaiseksi lopettaa linnaleirin, jos Ilkka ja muut päälliköt luovutettaisiin hänelle. Hän saikin miehet taivutetuksi häpeällisesti myymään johtajansa. Mutta kun Ilkka sai siitä vihiä, niin hän kiireesti pakeni yön selkään. Seurasi yleinen pako, jonka aikana takaa ajavat huovit hakkasivat osan nuijamiehistä maahan. Flemingin voitto oli täydellinen. Lähiaikoina nuijapäälliköt vangittiin kotiseudullaan ja mestattiin. Myöskin muut nuijamiesarmeijat nujerrettiin. Viimeinen taistelu oli *Santavuoren* luona nykyisessä Kuri-

1597. kan pitäjässä vuonna 1597. Kun täällä P e r ä-P o h j a n miehet oli voitettu, oli nuijasota lopussa. Noin 3000 miestä eli kymmenes osa maan talonpojista oli jäänyt nuijasodan verikentille. Fleming oli voittanut, mutta suunnitelmiansa hän ei

voinut toteuttaa, sillä aivan pian tämän jälkeen hän äkillisesti kuoli.

Lopputili. Suuren johtajan poistuttua ei Suomen aatelisto kyennyt vastustamaan Kaarle herttuata, kun hän, loppuratkaisun tapahduttua Ruotsissa, syksyllä vuonna 1599 saapui vahva sotajoukko muassaan Suomeen. Verisesti kiivas herttua kosti Suomen aatelistolle, joka tämän jälkeen vähitellen menetti vanhan kansallisen leimansa. *1599*

Kaarle IX. Kuninkaana vuodesta 1599 Kaarle piti ankaran järjestyksen valtakunnassaan. Aatelismiesten ei ollut hänen aikanansa hyvä kansaa sortaa. Veroherrat kuritettiin. Saivatpa monet heistä päättää päivänsä hirsipuussa. Suomen kauppaa edistääkseen Kaarle IX perusti Pohjanmaalle kaksi kaupunkia, *Oulun* ja *Vaasan*. Maakunnan turvaksi rakennettiin *Kajaanin linna*. *1599.*

Pääkohdat. *Kaarle herttuan ja Sigismundin välisessä taistelussa Suomen käskynhaltija Klaus Fleming ja Suomen aatelisto olivat jyrkästi laillisen kuninkaan puolella. Mutta kärsimänsä pitkäaikaisen sorron ja erittäinkin linnaleirin kiihoittamana Pohjanmaan kansa nousi häntä vastaan vuonna 1596.*

Nuijasota alkoi Isossakyrössä. Kahtena joukkona eteläpohjalaiset marssivat kohti etelää, läntinen joukko Pohjanlahden rannikkoa pitkin ja toinen Satakuntaan. Flemingiä ja aatelistoa vastaan nostatettiin myöskin Häme ja Savo. Joukot kohtasivat toisensa Nokian virran luona Tampereen lähellä. Loppuratkaisu tapahtui Santavuoren luona nykyisessä Kurikassa vuonna 1597. Nuijasodassa kuoli noin kymmenes osa Suomen talollisista.

Flemingin kuoltua ja loppuratkaisun tapahduttua Ruotsissa Kaarle herttua kukisti Suomen aateliston vastarinnan vuonna 1599.

Kuninkaana vuodesta 1599 Kaarle IX piti tiukasti talonpoikien puolta. Suomeen hän perusti Oulun ja Vaasan kaupungit sekä Kajaanin linnan.

34. Ruotsi-Suomi kohoaa suurvallaksi.

Kustaa II Aadolf. Kaarle IX:n poika **Kustaa Aadolf** oli vain
1611. 16-vuotias isänsä kuollessa vuonna 1611. Siitä huolimatta säädyt julistivat hänet heti täysi-ikäiseksi. Kasvaneena kodissa, jossa isäntä määräsi, että silakat oli syötävä ruotimatta, ja emäntä omin käsin mittasi ompelulangan hovinaisillensa, nuorukainen oli tottunut yksinkertaisiin tapoihin ja ankaraan kuriin. Oivallisten opettajien johdolla hän oli koonnut ne tiedot, mitkä katsottiin hallitsijalle tarpeellisiksi; ja vaikka hän oli erittäin lahjakas, oli hänen pakko työskennellä ankarasti opettajiansa tyydyttääkseen. Olipa kuningas perehdyttänyt hänet nuoresta pitäen myöskin hallitustoimiin antaen hänen mm. jo 15-vuotiaana pitää tervehdyspuheen valtiopäiville. Näin ollen Kustaa Aadolf nuoresta iästään huolimatta oli hyvin valmistunut tehtäväänsä.

Stolbovan rauha. Mutta häneltä vaadittiinkin suuria, sillä Ruotsi-Suomi oli sodassa kaikkia naapureitaan, Tanskaa, Venäjää ja Puolaa, vastaan. Maksamalla huikea rahasumma tehtiin Tanskan kanssa viipymättä rauha, jotta muita sotia voitaisiin käydä riittävän tarmokkaasti. Mitä kunniakkaimmaksi muodostuikin Venäjän sota. Se oli syttynyt siten, että muuan vallantavoittelija oli Venäjällä puhjenneiden vaikeiden valtaistuinriitojen aikana pyytänyt apua Kaarle IX:ltä, joka oli sitä myöskin luvannut. Syvälle Venäjän valtakunnan sydämeen meidän armeijamme **Jaakko de la Gardien** (lue: döla Gardii), kansanomaisen »Laiskan Jaakon», johdossa tunkeutui aina *Moskovaan* saakka. Sieltä oli tosin peräydyttävä, mutta paluumatkalla vallattiin lujasti linnoitettu *Novgorodin* kaupunki, jota vuosikausia sitkeästi puolustettiin kaikkia hyökkäyksiä vastaan. Tällä kannalla olivat asiat Kustaa Aadolfin tullessa hallitsijaksi.

Hänen aikanansa sota jatkui, ja kuningas kouliutui siinä mainion suomalaisen **Eevert Hornin** johdolla Euroopan etevimmäksi sota-
1617. päälliköksi. Rauha tehtiin vuonna 1617 *Stolbovan* kylässä Laatokan eteläpuolella. Siellä Venäjä luovutti Ruotsi-Suomelle Käkisalmen läänin ja Inkerinmaan. Täten Suo-

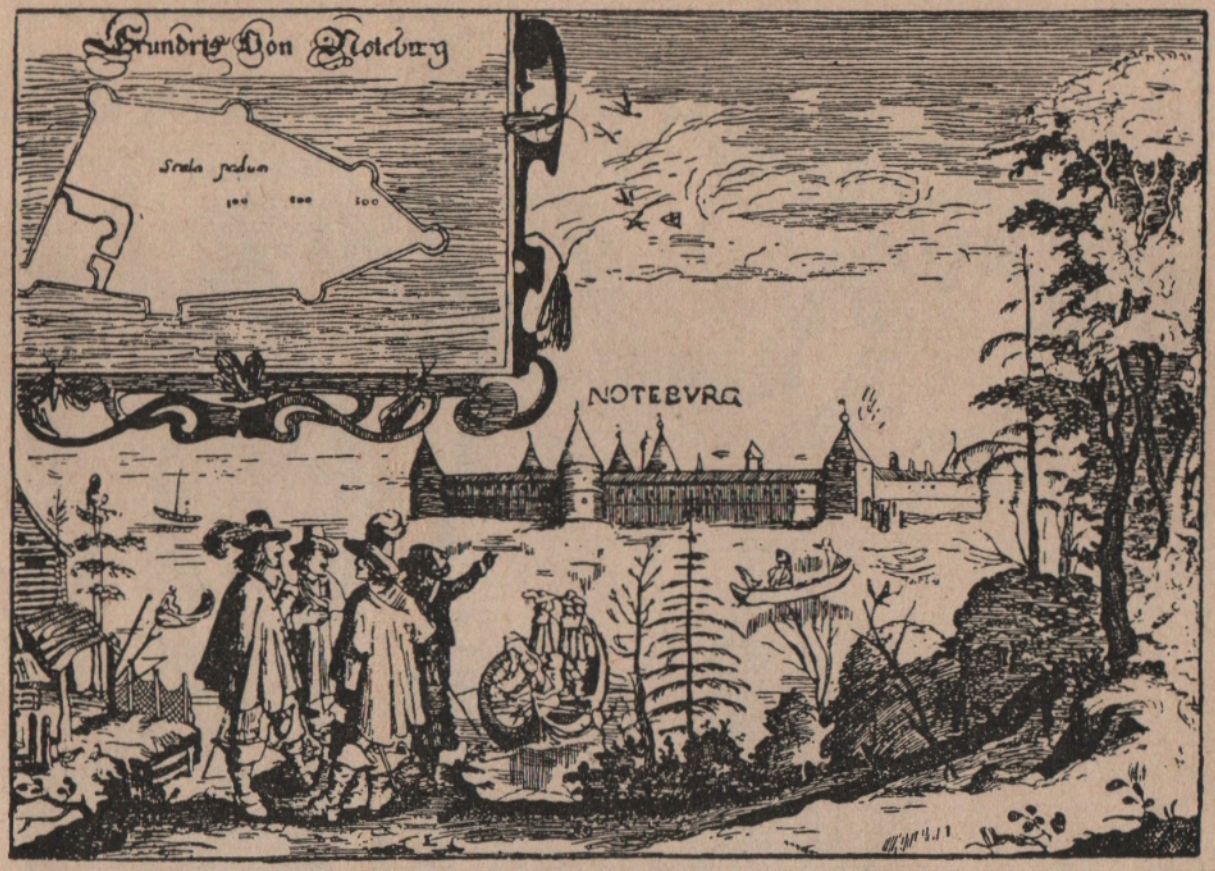

Pähkinälinna, jonka suomalaiset valloittivat v. 1612.

menlahden kaikki rannat joutuivat Ruotsi-Suomen valtaan Venäjän menettäessä kaikki Itämeren satamansa. Kun Suomi näin kaakkoisella suunnalla sai ne rajat, mitkä sillä vielä itsenäisyyden aikana viimeiseen rauhantekoon saakka oli, ja sen yhteyteen liitettiin puhtaasti suomenkielinen Inkerinmaa, on Stolbovan rauha meidän maamme kannalta merkittävä tärkeimmäksi kaikista niistä rauhoista, mitä Ruotsi-Suomen historia tuntee.

Puolan sota. Myöskin Puolassa käytiin sotaa onnekkaasti. Lujasti linnoitettu *Riika* ja koko *Liivinmaa* valloitettiin, ja saatiin myöskin pitää.

Miksi Kustaa Aadolf sekaantui 30-vuotiseen sotaan. Kustaa Aadolfin taistellessa Puolassa riehui Saksassa ankara uskonsota. Se oli alkanut *Böömissä* vuonna 1618 ja vetänyt kuin pyörre vähitellen mukaansa useimmat Saksan pikkuruhtinaskunnat. Valtakunnan ylimmän päämiehen, keisarin, johtamat kiihkokatoliset olivat päättäneet tyyten nujertaa protestantit ja tuhota heidän uskonsa. Heidät olikin jo voitettu lukuisissa taisteluissa. Olipa *1618.*

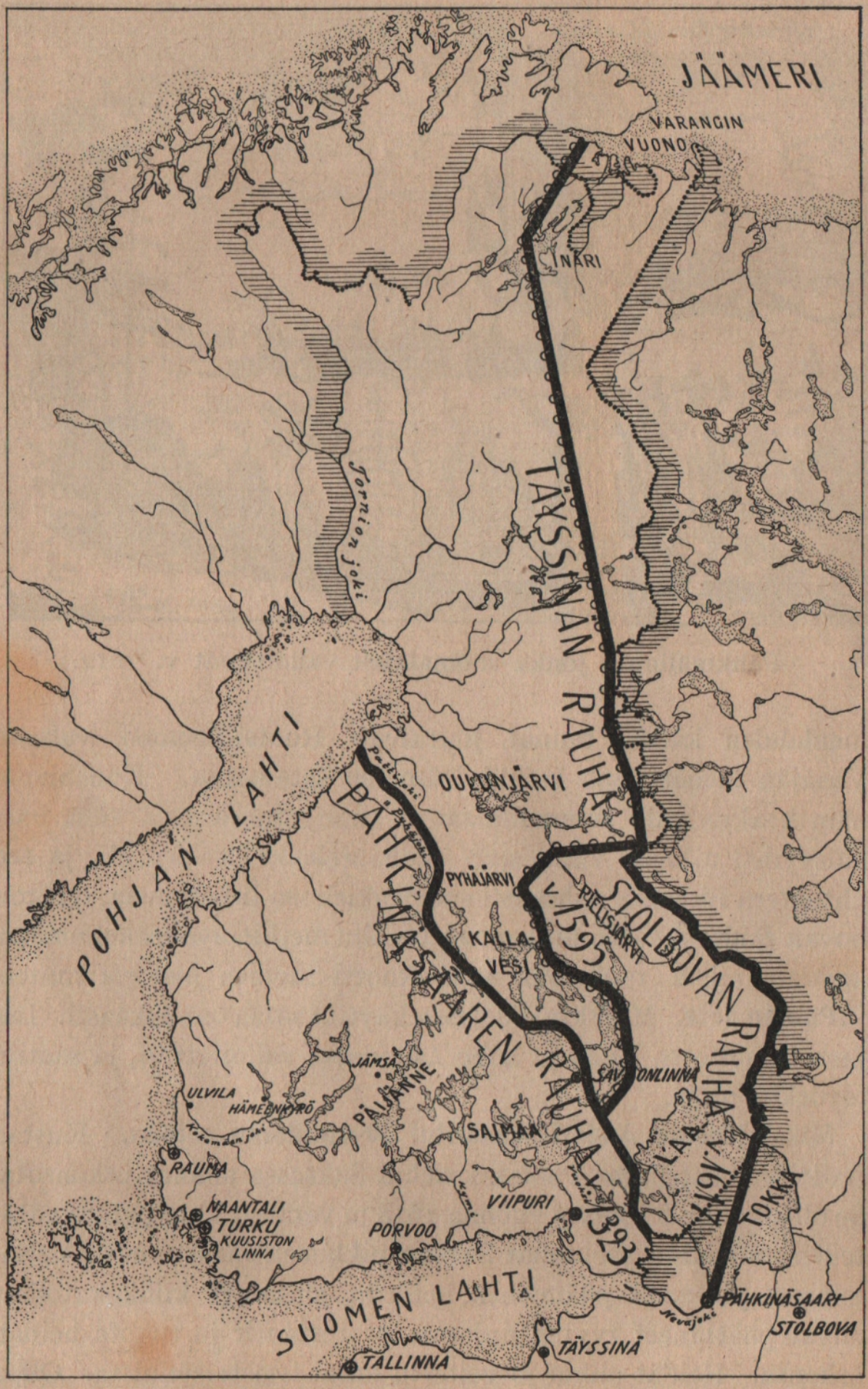

Kolmen varhaisimman rauhanteon rajat.

protestanttien avuksi rientänyt Tanskan kuningaskin ajettu takaisin omaan maahansa ja Jyllanti valloitettu. Miltei koko Pohjois-Saksa oli nöyryytetty, ja keisarin etevä sotapäällikkö **Wallenstein** (lue: Valenshtain) suunnitteli jo laivaston rakentamista yliherruuden saavuttamiseksi Itämerellä. Silloin Kustaa Aadolf huomasi, että hänen oli pakko puuttua asiaan. Hän ei voinut kylmästi sivusta katsoa, miten keisari lopullisesti tuhoaisi protestanttisen uskon Saksassa, ja odotella hetkeä, jolloin Itävallan ja Puolan yhdistyneet joukot hyökkäisivät Ruotsiin. Kun kerran oli taisteltava, oli parasta taistella vieraalla maalla eikä jättää omaa maata vihollisarmeijoiden tallattavaksi.

Kustaa Aadolf protestanttien pelastajana. Kun Kustaa Aadolf vuonna 1630 joukkoineen astui Saksassa maihin, ei hänestä suuria *1630.* uskottu. Protestantit eivät uskaltaneet, keisarin kostoa peläten, häneen liittyä, ja katoliset puhuivat halveksivasti tuosta pohjolan lumikuninkaasta, joka etelän auringon paisteessa piankin sulaisi. Ei kuitenkaan kestänyt kauan, ennen kuin käsitys pohjanmiehistä muuttui. Jo seuraavana vuonna Kustaa Aadolf sai katolisista loistavan voiton *Breitenfeldin* (lue: Braitnfelt) kentällä lähellä Leipzigiä (lue: Laiptsik). Tässä taistelussa suomalaiset ratsumiehet, joita sotahuutonsa »hakkaa päälle!» mukaan sanottiin »hakkapeliitoiksi», taistelivat voitokkaasti vihollisratsuväkeä vastaan ja äkillisesti yllättäen valtasivat katolisten tykistön, joka tuota pikaa sylki tulta kohti entisten omistajiensa rivejä. Breitenfeldin taistelun jälkeen Kustaa Aadolfista tuli Saksan protestanttien tunnustettu johtaja, jonka lippujen ympärille miehissä kokoonnuttiin.

Hänen retkensä johti edelleen R e i n-virralle, missä Lounais-Saksan protestantit vapautettiin katolisten sorrosta. Sieltä edettiin T o n a v a n laaksoa myöten itään, valloitettiin katolisuuden sydänseutu, B a i j e r i n vaaliruhtinaskunta, ja jatkettiin matkaa kohti keisarin pääkaupunkia W i è n i ä (lue: Viin). Alppien juurelle saavuttaessa oli kuitenkin käännyttävä pohjoiseen, missä Wallensteinin armeija ryösti protestanttista Saksia. *Lützenin* (lue: Lytsen) luona kohtasivat nämä kaksi etevää sotapääl-

Kustaa Aadolf rukoilee ennen Lützenin taistelua.

1632. likköä toisensa vuonna 1632. Voiton saavuttivat protestantit, mutta heidän ajamallensa asialle korvaamattomaksi tappioksi heidän suuri johtajansa Kustaa Aadolf kaatui.

Westfaalin rauha. Sota jatkui vielä 16 vuotta päättyen vuonna *1648.* 1648 *Westfaalin rauhaan.* Saksan protestanteille myönnettiin täällä uskonvapaus, ja Ruotsi-Suomi sai laajoja maa-alueita, mm. *Pommerin* Pohjois-Saksassa, kohoten Pohjois-Euroopan mahtavimmaksi valtakunnaksi.

Pääkohdat. *Kustaa Aadolf hallitsi vv. 1611—32. Yksinkertaisiin tapoihin tottuneena ja oivallisen kasvatuksen saaneena hän oli 16-vuotiaana hallitsijaksi tullessaan hyvin valmistunut tehtäväänsä.*

Perinnöksi isältään hän sai Tanskan, Venäjän ja Puolan sodat. Rauhasta Tanskan kanssa saatiin maksaa suuri rahasumma. Valtaistuinriitojen heikentämän Venäjän kanssa käytiin kunniakas sota, jonka jälkeen rauha solmittiin Stolbovassa vuonna 1617. Ruotsi-Suomen yhteyteen liitettiin Käkisalmen lääni ja Inkerinmaa, joten Venäjä menetti kaikki Itämeren satamansa. Puolalta saatiin vuonna 1629 Liivinmaa.

Vuodesta 1618 Saksassa riehuneeseen 30-vuotiseen sotaan Kustaa Aadolf sekaantui toiselta puolen turvatakseen Saksan protestanteille uskonvapauden, minkä katoliset heiltä yrittivät riistää, toiselta puolen suojatakseen omaa valtakuntaansa katolisuuden uhkalta.

Vuonna 1630 hän joukkoineen astui Saksassa maihin. Breitenfeldin voitto vuonna 1631 teki hänestä protestanttien tunnustetun johtajan. Hänen voittokulkunsa jatkui Reinille ja Tonavan laaksoa myöten itään päättyen Lützenissä vuonna 1632.

Westfaalin rauhassa vuonna 1648 Saksan protestantit saivat uskonvapauden ja Ruotsi-Suomi Pommerin samalla kohoten Pohjois-Euroopan mahtavimmaksi valtakunnaksi.

---

35. Kustaa Aadolfin hallitus.

Aksel Oxenstjerna. Valtakunnan hallinnon uudistamistyötä, minkä Kustaa Vaasa oli pannut alulle, Kustaa Aadolf jatkoi tukenaan uskottu ystävänsä **Aksel Oxenstjerna** (lue: Uksenshäärna), suurin valtiomies, minkä Ruotsi on synnyttänyt.

Valtiopäivien toiminnan järjestäminen. Vaikka valtiosäädyt tuon tuostakin kokoontuivat valtiopäiville, tapahtui niillä kaikki vain vanhojen perinnäistapojen mukaan. Vasta Kustaa Aadolfin aikana määrättiin erikoisessa valtiopäiväjärjestyksessä, että valtiopäiville oli nimenomaisesti juuri aateliston, papiston, porvariston ja talonpoikien edustajien saavuttava ja että kunkin säädyn oli erikseen käsiteltävä kuninkaan esittämät asiat. Säätyjen päätösten mennessä eri suuntiin oikeutettiin kuningas hyväksymään se, minkä hän katsoi parhaimmaksi. Myöskin kuninkaan ratkaistaviin kuului, milloin säädyt oli koolle kutsuttava.

Valtaneuvosto ja keskusvirastot. Ennen Kustaa Aadolfin aikoja oli valtakunnan hallitus melkein yksinomaan kuninkaan käsissä. Hänen lähimmät neuvonantajansa, valtaneuvokset, olivat asuneet maatiloillansa useinkin kaukana pääkaupungista ja tulleet kokoon vain, milloin kuningas oli halunnut heidän kanssansa neuvotella.

Mitään varsinaisia keskusvirastoja ei Tukholmassa ollut. Siksi ei alempien virkamiesten toimintaa ollut voitu riittävän tarkoin seurata ja monenlaiset väärinkäytökset, mm. talonpoikien sorto ja verokavallukset, olivat olleet mahdollisia.

Kustaa Aadolfin viipyessä Puolan sodan aikana pitkät ajat sotanäyttämöllä valtakunnan rajojen ulkopuolella oli valtaneuvoston pakko asettua pääkaupunkiin ja ottaa maan asiat hoitoonsa. Näin valtaneuvosto muodostui pysyväksi hallitukseksi. Eri hallintohaarojen, ulkoasioiden, verotuksen, oikeuslaitoksen ja sotalaitoksen, johtoon asetettiin erityiset keskushallitukset, kollegiot, kussakin esimiehenä valtaneuvos. Pääministeriä, jonka johtoon ulkoasiat oli uskottu, kutsuttiin kansleriksi. Juuri tässä toimessa oli Kustaa Aadolfin oikea käsi Aksel Oxenstjerna. Pääkaupungin keskushallitusten alaisia olivat maaherrat, näiden alaisia kruununvoudit ja nimismiehet. Jokaisella virkamiehellä oli näin ollen ylempänsä, jolle tili oli tehtävä. Siksi ei väärinkäytöksiä sattunut enää niin usein kuin aikaisemmin.

Turun hovioikeus. Lisätäksensä oikeusturvaa maassa Kustaa Aadolf perusti uuden ylioikeuden, jota kutsuttiin hovioikeudeksi. Tämmöinen tuomioistuin saatiin vuonna 1623 myös Turkuun. Alioikeutena maaseudulla oli kihlakunnanoikeus, jonka päätöksestä voitiin vanhaan tapaan vedota laamanninoikeuteen. Tästä ja kaupungin raastuvanoikeudesta kävi vetoaminen hovioikeuteen ja edelleen kuninkaan tuomioon.

1623.

Uusia veroja. Kaikki nämä uudistukset ja Kustaa Aadolfin monet sodat kysyivät hyvin paljon varoja. Siksi aika olikin raskas. Tuon tuostakin oli valtiopäivien pakko määrätä uusia veroja, joista useat jäivät pysyväisiksi. Näinä aikoina alettiin mm. suorittaa kaikista kaupunkiin tuotavista maalaistavaroista ns. pikkutullia. Sitä varten kaikki kaupungit ympäröitiin korkealla lauta-aidalla ja portin kohdalle rakennettiin tullihuone, jossa tavarat tarkastettiin ja verotettiin. Tämä järjestelmä oli voimassa noin 200 vuotta.

Merkantiilijärjestelmä. Mutta Kustaa Aadolf ei tyytynyt vain vaatimaan kansalta varoja; hän teki myös minkä voi, että maa

jaksaisi raskaan verotuksen kantaa. Näinä aikoina luultiin yleisesti, että valtakunnan mahtavuus ja voima riippui siitä, miten paljon rahaa, kultaa ja hopeaa, siellä oli. Siksi suosittiin erittäinkin käsityötä, teollisuutta ja kauppaa. Tavaranvaihto ulkomaiden kanssa pyrittiin kehittämään vientivoittoiseksi, ts. semmoiseksi, että ulkomaille vietiin enemmän tavaraa, kuin sieltä tuotiin. Näin oli kauppatase saatava valtakunnalle edulliseksi. Siinä valtiotalouden korkein päämäärä. Näiden periaatteiden pohjalle kehitettyä järjestelmää kutsutaan merkantiilijärjestelmäksi eli kauppasuunnaksi.

Tervahauta.

Työnjako. Koska suurin ammattitaito saavutetaan erikoistumalla määrättyyn alaan ja yksityiskohtaisesti perehtymällä siihen, toimeenpantiin tarkka työnjako. Niinpä kaupungit jaettiin tapuli- ja maakaupunkeihin, joista edellisillä oli yksinoikeus kauppaan ulkomaiden kanssa, jälkimmäisten myydessä talonpojille tapulikaupungeista ostamiansa tavaroita ja tapulikaupungin kauppiaille vientitavaroiksi soveltuvia maaseudun tuotteita. Avoimia kauppoja ei maaseudulla suvaittu. Siksi maa-

laisten oli suoritettava ostoksensa kaupunkimatkoillaan. Tapulikaupunkeja Suomessa oli kolme: Turku, Viipuri ja Helsinki. Ulkomaantuontia koetettiin estää korkeilla suojelustulleilla. — Käsityöläiset oli jaettu ammattikuntiin, jotka jyrkästi estivät ammattitaidottomat yksinomaan niille uskottuja tavaralajeja valmistamasta. Mestariksi pääsy muodostui niin vaikeaksi, että leikillä lausuttu väite: »Ruotsin valtakunnassa saattaa kyllä tulla kuninkaaksi, mutta ei säämiskäntekijäksi», ei ollut aivan perusteeton.

Pääkohdat. *Kustaa Aadolf uudisti valtakunnan hallinnon. Valtiopäiväjärjestyksessä annettiin määräykset siitä, ketkä valtiopäiville saivat tulla ja miten asiat oli käsiteltävä. Valtaneuvosto muodostui pysyväksi hallitukseksi ja Tukholmaan asetettiin eri hallinnonhaarojen johtoon keskushallitukset, kollegiot, joiden alaisina paikallisvirastot olivat. Valtakunnan kanslerina oli Aksel Oxenstjerna. Oikeusturvan lisäämiseksi perustettiin Turun hovioikeus vuonna 1623.*

Maan talouselämää järjestäessään Kustaa Aadolf noudatti merkantiilijärjestelmän periaatteita pyrkien edulliseen kauppataseeseen. Kaupungit jaettiin tapuli- ja maakaupunkeihin. Kauppa maaseudulla kiellettiin. Ulkomaantuontia rajoitettiin suojelustulleilla. Ammattikuntarajoitukset olivat jyrkät.

---

36. »Kreivin aika» Suomessa.

Pietari Brahe. Kustaa Aadolfin kuollessa hänen ainoa lapsensa **Kristiina** oli vain kuusivuotias. Siksi asetettiin maan asioita hänen täysi-ikäiseksi tuloonsa saakka hoitamaan Aksel Oxenstjernan johtama holhoojahallitus, jonka aikana maata johdettiin suuren kuninkaan hengessä. Suomen historiassa tämä aika on muistettava siksi, että silloin täällä ylimpänä käskynhaltijana eli kenraalikuvernöörinä, joita maamme syrjäisen aseman takia tänne toisinaan asetettiin, oli mies, joka ymmärsi, mitä Suomi ennen muuta kaipasi, ja myöskin kykeni pitämään huolen siitä, että sen tarpeet tyydytettiin. Tämä mies oli kreivi **Pietari Brahe** (lue: Braahe).

Turun akatemian avajaisjuhlasta. Keskellä Pietari Brahe.

Ruotsin kaikkein korkeimpien piirien jäsenenä, hienosti sivistyneenä ja laajalti matkustaneena Suomen uudella kenraalikuvernöörillä oli aivan erikoiset edellytykset saada toteutetuksi ne uudistukset, jotka hän täällä välttämättömiksi huomasi. Heti Suomeen tultuaan hän pyrki vaivojansa säästämättä perehtymään maahan ja sen tarpeisiin. Sitä varten hän teki useita laajoja matkoja käyden kaukaisessa Kajaanissa saakka, mistä hän Oulunjoen kosket laskettuansa palasi Pohjanmaan ja Kyrönkankaan kautta takaisin Turkuun. Suomi oli hänen käsityksensä mukaan suurien mahdollisuuksien maa, joka helposti pääsisi useiden Euroopan kuningaskuntien vertaiseksi, jos sen vaurastumisesta vain pidettäisiin huolta. Pahimpana esteenä edistyksen tiellä oli kansan velttous ja virkamiesten kehnous. Siksi maan sivistystaso ennen kaikkea oli saatava kohoamaan.

Koululaitos. Semmoisessa alennustilassa, mihin koululaitos Kustaa Vaasan aikana oli vaipunut, ei se Pietari Brahen Suomeen tullessa enää ollut. Kustaa Aadolfin aikana oli määrätty pienimpiinkin kaupunkeihin järjestettäväksi kaksiluokkaiset lastenkoulut, joissa äidinkielellä opetettiin lukemista ja kirjoittamista. Papiston ja muun virkamieskunnan valmistus tapahtui suuremmissa kaupungeissa toimivissa neliluokkaisissa triviaalikouluissa, joissa opetettiin uskontoa, latinaa ja kreikkaa, sekä Turun kymnaasissa eli lukiossa, joksi vanha katedraalikoulu vuonna 1630 oli muodostettu. Opetuskielenä *1630.* sekä triviaalikoulussa että lukiossa oli latina. Vain harvat

suomalaiset siirtyivät ulkomaiden yliopistoihin opintojansa jatkamaan.

Yliopiston perustaminen. Tässä kohden Pietari Brahe katsoi muutoksen ehdottomasti välttämättömäksi. Suomeen oli perustettava yliopisto, sillä ilman sitä maa ei ikinä tulisi saamaan kunnollista virkamieskuntaa, hyviä pappeja ja lahjomattomia tuomareita. Yhä uudelleen ja uudelleen Brahe palasi tähän asiaan. Hän piti sitä maalle niin tärkeänä, että uhkasi perustaa yliopiston itse, jos sitä ei muutoin saataisi. Taloudellisesti ahtaasta ajasta huolimatta otettiinkin hänen esityksensä huomioon. Viro oli saanut Kustaa Aadolfin aikana yliopistonsa Tarttoon. Suomi sai omansa Kristiina kuningattaren aikana. Samalla lakkautettiin Turun lukio, jonka perilliseksi yliopisto tuli. Sen sijaan
1640. laajennettiin Viipurin triviaalikoulu lukioksi. Vuonna 1640 olivat Turun akatemian eli yliopiston juhlalliset avajaiset. Sitä iloa, minkä tämä tapaus maassa herätti, kuvastavat Turun piispan **Rothoviuksen** (lue: Rotoovius) sanat: »Kristinuskon maahan tuonnista asti ei Suomen kansa ole saanut nauttia sellaista hyvyyttä, kuin yliopiston perustaminen on.»

Suomenkielinen kirjallisuus. Kaksi vuotta yliopiston perustamisen jälkeen Suomi sai ensimmäisen kirjapainonsa, jossa ensi sijassa painettiin yliopiston professorien tutkielmia, mutta myöskin kansalle tarkoitettuja kirjasia. Samana vuonna ilmestyi pitkien valmistelujen jälkeen koko Raamattu suomeksi käännettynä, uljas side nahkapäällyksisissä kansissa, niin raskas, että sillä olisi voinut — väitettiin — lyödä vaikka härän kuoliaaksi. Aikaisemmin ilmestyneistä uusia uria aukovista suomenkielisistä teok-
1580. sista mainittakoon tässä **Jaakko Finnon** vuonna 1580 ilmestynyt suomenkielinen virsikirja ja piispa Eerik Sorolaisen vuosina
1621—25. 1621—25 ilmestynyt laaja kaksiosainen saarnakirja, molemmat laatuaan ensimmäisiä. Niin rakas Suomen kansalle oli Sorolaisen saarnakirja, että sitä meidän maassamme käytettiin kotihartauskirjana noin 200 vuotta.

Suomenkielinen kirjallisuus oli ollut miltei yksinomaisesti uskonnollista, ja sellaista se tuli olemaan vielä kauan. Pietari

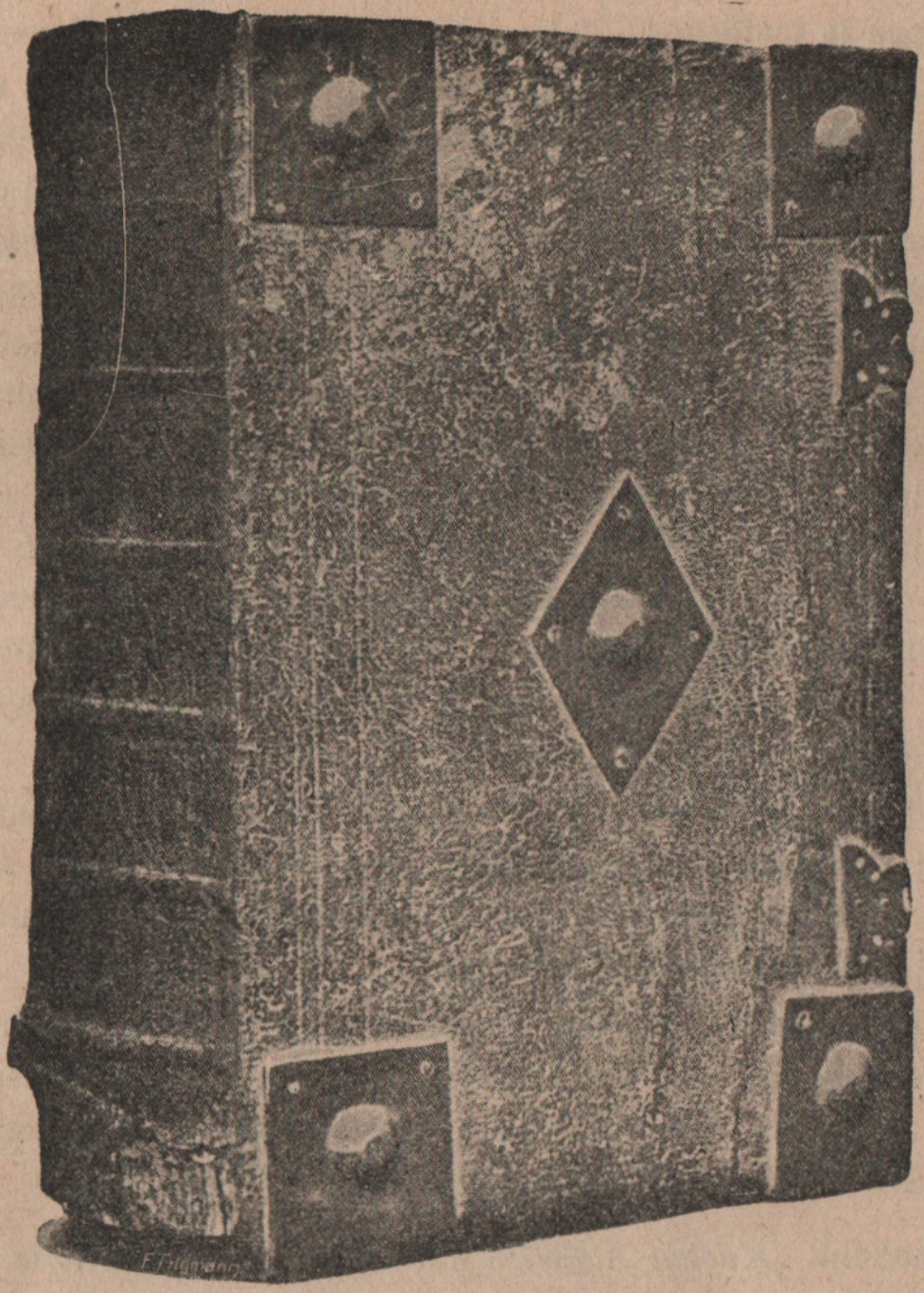

Ensimmäinen suomenkielinen Raamattu.

Brahe tosin ilmaisi ihastuksensa suomen kieleen ja oli sitä mieltä, että Suomessa oli tätä kieltä osattava, mutta sittenkin juuri näinä aikoina Ruotsi-Suomen kohotessa suurvallaksi suomalaisuus alkoi taantua. Kun Kristiina kuningattaren aikana uskontoa alettiin opettaa äidinkielellä, käsitettiin Suomessa äidinkieleksi ruotsi. Myöskin yliopisto oli omiansa kohottamaan ruotsalaisuuden valtaa, sillä useimmat sekä sen opettajista että oppilaista alkuaikoina tulivat Ruotsista.

Kauppa ja teollisuus. Taloudellisen elämän alalla toimeenpantiin näinä aikoina eräitä merkantiilijärjestelmän mukaisia uudistuksia. Uskoen kaupunkien suuresti vilkastuttavan liike-elämää Pietari Brahe perusti kokonaista kymmenen uutta kaupunkia, mm. Suomen ensimmäiset sisämaankaupungit *Hämeenlinnan* ja *Savonlinnan*, joiden tarkoitus nimenomaisesti oli huojentaa kaukana merenrantakaupungeista olevan maaseudun tilaa. Sataman madaltumisen vuoksi muutettiin Helsinki Vanhastakaupungista nykyiselle paikallensa Vironniemelle. Työnjakoa pyrittiin toteuttamaan myöntämällä tervanmyynti yksinoikeudeksi erikoiselle yhtiölle, ns. tervakomppanialle, mistä kuitenkin talonpojille oli vain vahinkoa, sillä komppania maksoi heille tervasta huonosti. Rautateollisuutta, joka Ruotsissa Kustaa Aadolfin aikana oli kohonnut huomattavan korkealle tasolle, oli myöskin Suomessa alettu harjoittaa. Brahekin koetti sitä edistää.

Kyyti- ja postilaitos. Brahen aikana järjestettiin maanteiden varsille kestikievarit eli majatalot, joista määrämaksusta saatiin kyyti. Nyt järjestettiin myöskin säännöllinen postinkuljetus, aluksi jalka-, myöhemmin ratsuposti.

»Kreivin aika.» Suomen ajoistaan Pietari Brahe on muistikirjaansa merkinnyt: »Olin maahan ja maa minuun mieltynyt.» Hänen aikaansa, »kreivin aikaa», muisteltiin todella kauan Suomessa esikuvallisen onnellisena aikana.

Pääkohdat. *Kustaa Aadolfin kuoltua hoiti maan asioita Kristiina kuningattaren täysi-ikäiseksi tuloon Aksel Oxenstjernan johtama holhoojahallitus. Silloin Suomessa oli kenraalikuvernöörinä Pietari Brahe. Laajoja matkoja tehden hän perehtyi maan tarpeisiin. Tärkeimpänä hän piti maan sivistystason kohottamista.*

Kustaa Aadolfin aikana oli koululaitos uudistettu. Pienimpiinkin kaupunkeihin määrättiin perustettavaksi kaksiluokkainen lastenkoulu. Virkamiesten valmistus tapahtui neliluokkaisissa triviaalikouluissa ja lukiossa. Brahe piti välttämättömänä yliopiston perustamista. Hän pääsikin päämääräänsä. Vuonna 1640 aloitti toimintansa Turun yliopisto. Kaksi vuotta myöhemmin, vuonna 1642,

saatiin Suomeen kirjapaino, ja samana vuonna ilmestyi Raamattu suomenkielisenä. Ruotsin suuruuden aikana suomalaisuus alkoi taantua. Siihen vaikutti osaltaan myöskin yliopisto.

Taloudellisella alalla toimeenpantiin uudistuksia merkantiilijärjestelmän hengessä. Ensimmäiset sisämaankaupungit, Hämeenlinna ja Savonlinna, perustettiin. Helsinki muutettiin nykyiselle paikalleen. Yksinoikeus tervakauppaan annettiin tervakomppanialle. Kyyti- ja postilaitos saivat alkunsa.

37—38. Aateliston vallan nousu ja sitä seuraava romahdus.

Aateliston vallan nousu. 30-vuotisen sodan aikana aateliston merkitys Ruotsi-Suomessa oli huomattavasti noussut. Kustaa Aadolf oli jo säädyn asemaa monella tavalla kohottanut. Mutta hän oli myöskin vaatinut, että sen oli uhrattava parhaat voimansa maan palvelukseen. Arveluttavaksi muodostui kehitys taloudellista kykyä vailla olevan Kristiina kuningattaren aikana.

Läänitykset. Se loistava suurvalta-asema, mihin Ruotsi-Suomi menestyksellisten sotien kautta oli kohonnut, ylitti valtakunnan taloudelliset mahdollisuudet. Vaikeudet olivat jo 30-vuotisen sodan aikana olleet hyvin suuret. Kun varoja välttämättömiin menoihin ei muuten ollut saatu, oli valtion tiloja myyty rikkaille aatelismiehille tai annettu heille taloja, kyliä, vieläpä kokonaisia pitäjiäkin läänityksiksi, joista he saivat koota miltei kaikki valtiolle tulevat verot. Eipä ollut harvinaista, että tämmöisiä läänityksiä annettiin myöskin palkintoina valtion palveluksessa erikoisesti ansioituneille miehille. Suorastaan järjettömäksi tuhlailuksi tämä muodostui Kristiina kuningattaren aikana, jolloin läänityksiä jaeltiin kuningattaren aivan vähäpätöisille suosikeillekin. Hänen hallituskautensa lopulla tilanne Suomessa oli semmoinen, että 3/5 maasta oli läänitetty tai muutoin luovutettu aatelistolle. Suurin lääni oli Pietari Brahelle uskottu Kajaanin vapaaherrakunta, johon kuului Kajaanin lääni, pohjoi-

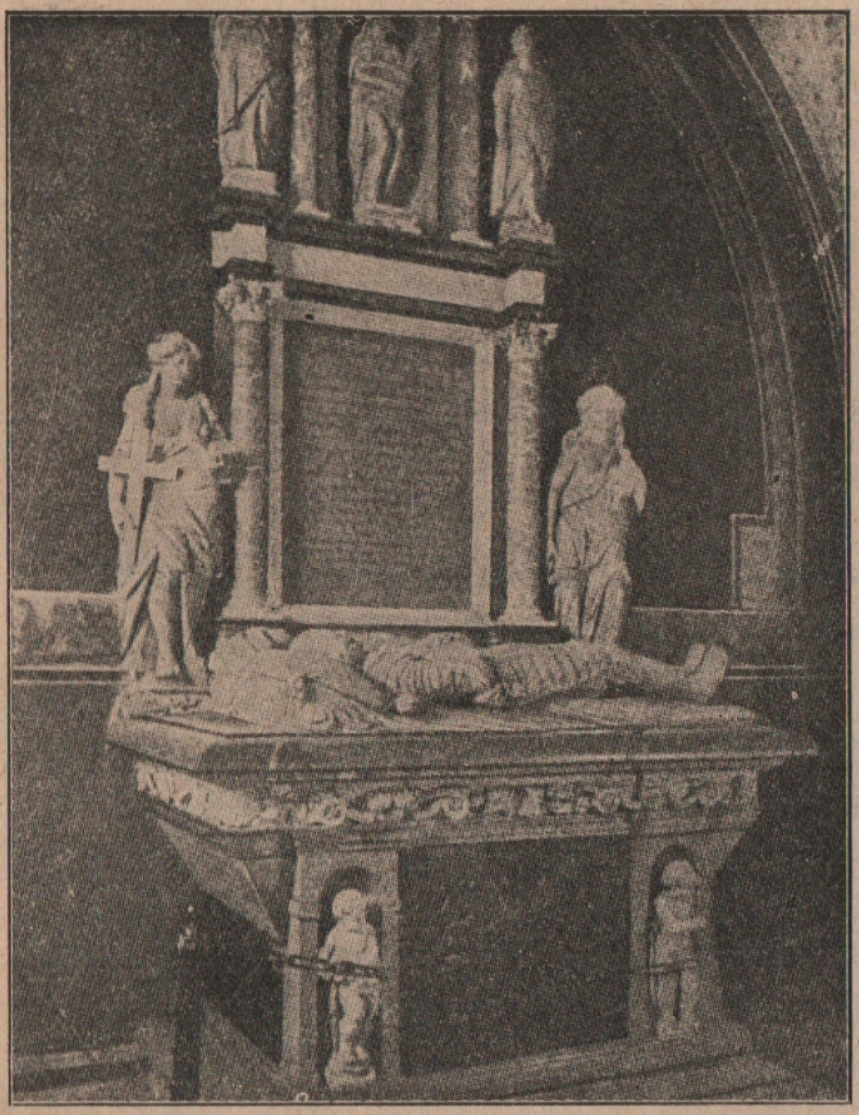

Stålhandsken, suomalaisen ratsuväenkenraalin ja 30-vuotisen sodan sankarin, komea hautakuori Turun tuomiokirkossa.

nen Savo ja Karjala ynnä eräitä pienempiä alueita muualla. Pinta-alaltaan se oli avarampi kuin Tanskan kuningaskunta nykyisin.

Alkava suurviljelys ja päivätyöt kartanoon. Sotien aikana aateliset olivat tutustuneet säätyveljiensä mahtiasemaan Virossa, Liivinmaalla ja Saksassa. Se herätti heissä pyrkimystä toiselta puolen kohottaa omaa asemaansa ja alistaa läänitystalonpojat miltei maaorjan asemaan, toiselta puolen kehittää viljelys myöskin Suomen kartanoissa suurviljelyn asteelle. Erittäinkin Virosta ja Liivinmaalta tänne siirtyneet aatelismiehet olivat pahoja talonpoikien sortajia. Monin paikoin liitettiinkin nyt joko hyvällä tai pahalla kartanoihin niitä lähellä olevien talonpoikaistalojen ja kylien viljelykset sekä alettiin etäisiltä taloilta vaatia entistä enemmän päivätöitä kartanoon.

Aateliston etuoikeudet. Aatelisto oli maan varakkain sääty. Se ilmeni jo ylimysten elämäntavoissa. Näinä aikoina alkoi Suomenkin maaseudulla kohota aateliston uljaita kivilinnoja. Siitä huolimatta tämä sääty oli veroista vapaa ja sillä oli muitakin

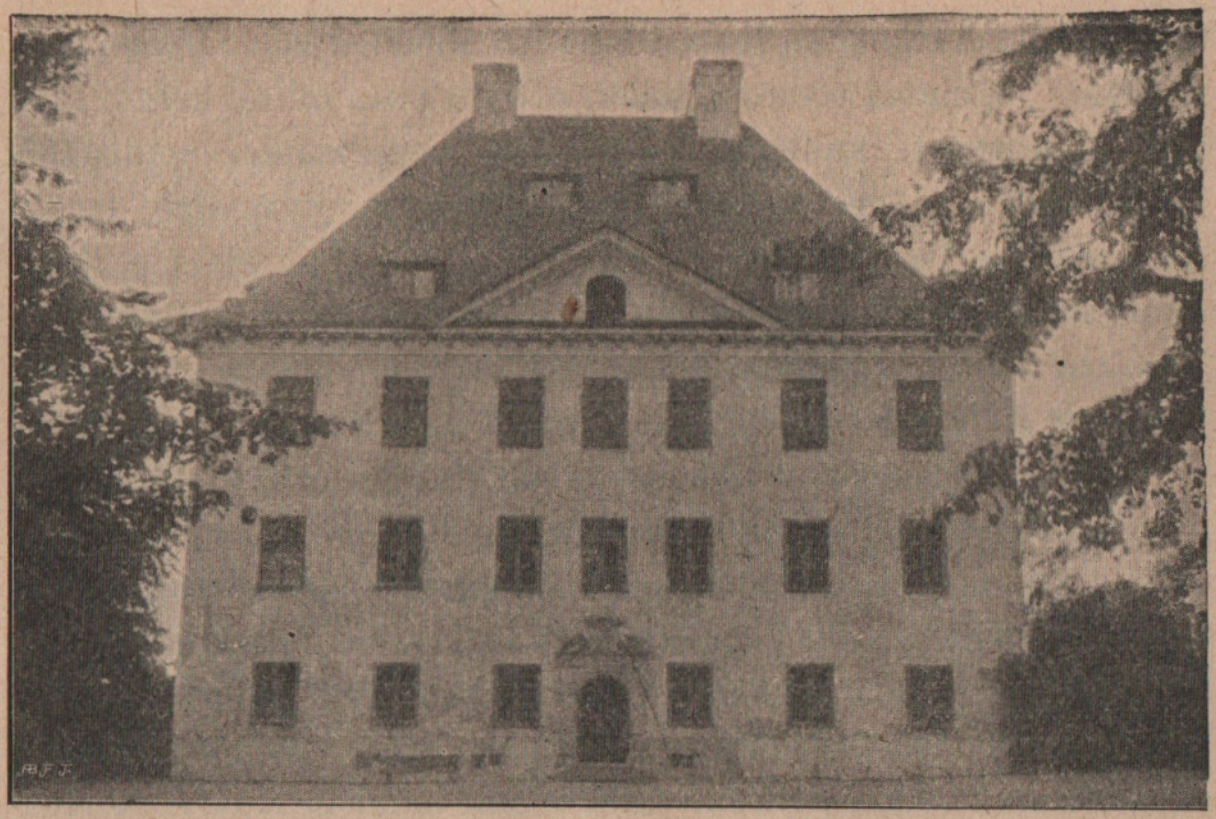

Louhisaaren kartano, Flemingien sukulinna.

suuria etuoikeuksia, mm. yksinoikeus ylempiin valtion virkoihin, joten kyvykäs aateliton oli koroitettava aatelissäätyyn, ennen kuin hänet voitiin nimittää korkeaan valtionvirkaan

Kristiina luopuu vallasta. Oppinut ja älykäs Kristiina kuningatar tajusi, että muutos oli välttämätön, mutta sen toimeenpano tuntui vastenmieliseltä. Kun hänessä sen lisäksi oli herännyt halu kääntyä roomalaiskatoliseen uskoon, niin hän luopui vuonna 1654 kruunusta. Kuninkaaksi tuli hänen Pfalzin *1654.* sukuinen serkkunsa **Kaarle X Kustaa.**

Kaarle X Kustaa. Aatelin maaomaisuuden suunnaton kasvu ja talonpojilta tulevien verojen luovutus huomattavalta osalta tälle säädylle oli pakottanut valtion panemaan aatelittomien säätyjen kannettavaksi uusia veroja, mistä aiheutui paljon tyytymättömyyttä. Siksi alettiin yhä yleisemmin vaatia, että läänitykset oli peruutettava valtiolle. Kaarle X Kustaa ymmärsikin, että se oli välttämätöntä, ja valtiopäivillä päätettiin jo ryhtyä peruutukseen. Kun kuningas kuitenkin kohta tämän jälkeen joutui suuriin sotiin, niin peruutus keskeytyi.

Kaarle X Kustaa hautoi suurisuuntaisia suunnitelmia. Hän

aikoi muuttaa Itämeren Ruotsi-Suomen alueiden saartamaksi sisämereksi. Tuimassa sodassa, johon ottivat osaa miltei kaikki naapurivaltakunnat, kuningas osoittautui nerokkaaksi sotapäälliköksi, mutta päämääräänsä hän ei päässyt. Pysyvänä tuloksena sodasta Tanskan kanssa oli että *Skåne* (lue: Skoone) ynnä eräitä muita maakuntia liitettiin Ruotsiin, joka nyt sai merirajan
1660. Tanskaa vastaan. Kesken sotiensa Kaarle X Kustaa kuoli 1660.

Kaarle XI:n nuoruuden aika. Koska uusi kuningas **Kaarle XI** oli vain neljän vuoden vanha, asetettiin valtakunnan johtoon holhoojahallitus, joka solmi rauhan vihollisvaltojen kanssa. Maan asioita sen aikana hoidettiin niin huonosti, että sotalaitos rappeutui ja virkamiehille ei enää kyetty maksamaan palkkoja. Tuntematta asiain tilaa Kaarle XI antoi kuitenkin hallituksen jatkaa toimintaansa täysi-ikäiseksi tultuansakin. Vasta kun Tanska oli aloittanut sodan pyrkien valtaamaan takaisin Kaarle X Kustaan siltä riistämät alueet, kuningas huomasi, miten kurjassa kunnossa maan puolustuslaitos ja talous olivat. Silloin hän heräsi ja otti johdon omiin käsiinsä. Päättäen voittaa tai kuolla hän saavutti ratkaisevan voiton *Lundin* luona, missä lähes toinen puoli taistelevista jäi tappotanterelle.

Kuninkaan vallan nousu. Vihollinen oli nyt karkoitettu maasta. Mutta edessä oli vielä valtakunnan kohottaminen siitä alennustilasta, mihin se oli vaipunut. Sitä varten oli läänitykset lopultakin peruutettava. Se oli kuninkaan horjumaton tahto. Siksi hän aatelittomien säätyjen avulla hankki itsellensä rajattoman vallan. Valtiopäivät näet päättivät, että kuningas oli »kaikkivaltias hallitsija, joka ei ole vastuunalainen teoistaan kenellekään maan päällä».

Suuri peruutus. Ankara tutkimus toimeenpantiin nyt siitä, miten holhoojahallitus oli maan asioita hoitanut, ja niin suuri korvaus vaadittiin hallituksen jäseniltä siitä vahingosta, minkä he olivat valtakunnalle tuottaneet, että ennen upporikkaista miehistä tuli miltei keppikerjäläisiä. Itse peruutus pantiin toimeen niin jyrkässä muodossa, että valtion omaisuudeksi julistettiin myöskin semmoiset tilat, jotka oli eittämättömästi yksityisille myyty, mikä oli

vastoin oikeutta ja kohtuutta. Aateliston mahtiasema oli nyt lopussa. Rikas maa-aateli muuttui tämän jälkeen virka-aateliksi. Ruotsi-Suomen vanha talonpoikaisvapaus oli lopullisesti turvattu ja valtakunnan taloudellinen asema varmennettu.

Ruotujakolaitos. Myöskin sotalaitoksen uudelleen-järjestelyyn avautui nyt uusia mahdollisuuksia. Kaarle XI rakasti kyllä rauhaa, mutta hän tajusi myöskin, että maan oli kyettävä puolustautumaan vihollista vastaan. Pitäjittäin jaettiin hänen aikanansa talot ruotuihin, joihin jokaiseen kuului 2—6 taloa. Nämä asettivat yhdessä sotamiehen ja luovuttivat hänelle asunnoksi mökin tarpeellisine viljelysmaineen. Vauraampien, ns. ratsutilojen, oli varustettava mies ja ratsu. Päällystölle ei maksettu lainkaan rahapalkkaa, vaan jokaiselle upseerille annettiin nautittavaksi hänen sotilasarvonsa mukainen virkatalo. Kaikki ruotujakoisen armeijan jäsenet alimmasta rivimiehestä ylimpään upseeriin saakka olivat näin rauhan aikana pääasiallisesti maanviljelijöitä, jotka vuosittain kokoontuivat aseharjoituksiin.

Nälkävuodet. Kaarle XI:n viime vuosina (1695—97) kohtasi *1695—97.* maata suuri onnettomuus, hirvittävät katovuodet. Silloin Suomessa kuoli nälkään ja tauteihin neljäs tai viides osa kaikista maan asukkaista. Kun maanviljelys täällä silloin oli miltei yksinomaisena elinkeinona, ei hallan viedessä viljan muuta turvaa ollut. Kulkuneuvot olivat vielä niin kehittymättömät, että avun tuonti hädässä oleville ei ollut helppoa, ja sitäpaitsi hallituksella oli vain vähän mahdollisuuksia avunantoon. Siksi tuho oli näin suuri.

Pääkohdat. *Suurien sotien aikana aateliston mahti Ruotsi-Suomessa oli suuresti noussut. Valtio oli myynyt rikkaille aatelismiehille tiloja tai korvauksesta, vieläpä korvauksettakin, luovuttanut heille suuria maa-alueita läänityksiksi, joista suurin Suomessa, Kajaanin vapaaherrakunta, oli Brahella. Näinä aikoina muodostui täällä samoin kuin aikaisemmin ulkomailla suurtiloja aatelisten liittäessä kartanoihinsa niiden läheisiä talonpoikaistaloja. Seurauksena siitä oli talonpoikien päivätyövelvollisuuden kasvaminen. Aateliston etuoikeuksia olivat mm. verovapaus ja yksinoikeus valtion korkeimpiin virkoihin.*

Kristiina kuningatar ei tahtonut toimeenpanna läänitysten peruutusta ja luopui kruunusta vuonna 1654. Hänen serkkunsa Pfalzin sukuisen Kaarle X Kustaan aikana päätettiin uusien verojen rasittamien aatelittomien vaatimuksesta toimeenpanna peruutus, mutta sodat keskeyttivät sen. Pysyvänä tuloksena kuninkaan sodista oli, että Tanskaa vastaan saatiin luonnollinen raja. Kaarle X Kustaa kuoli vuonna 1660.

Kaarle XI:n alaikäisyyden aikana maan asioita johti holhoojahallitus, joka päästi puolustuslaitoksen ja valtion talouden rappeutumaan. Torjuttuansa tanskalaiset maasta kuningas hankki aatelittomien säätyjen avulla itselleen rajattoman vallan, rankaisi holhoojia ja paransi valtakunnan raha-asiat toimeenpanemalla suuren peruutuksen liiankin jyrkässä muodossa.

Sotalaitos järjestettiin ruotujaon pohjalle. Jalkaväkisoturin asetti 2—6 talon ruotu ja ratsumiehen ratsuineen ns. ratsutila. Päällystön palkkaus järjestettiin perustamalla upseerinvirkatalot. Sotilashenkilöt olivat kaikki maanviljelijöitä.

Vuosien 1695—97 suurina katovuosina kuoli neljäs tai viides osa Suomen kansasta nälkään ja tauteihin.

---

39. Kirkko ja kansanopetus Suomessa.

Puhdasoppisuus ja varhaisempi herännäisyys. Ankarien uskontaistelujen aikana oli protestanttisen maailman sielun syvimpään iskeytynyt vakaumus oman opin ehdottomasta oikeudesta. Siitä pidettiin horjumatta kiinni ja pieninkin poikkeaminen leimattiin harhaopiksi riippumatta siitä, kuka ajatuksen esitti. Suvaitsemattomuudessa mentiin niin pitkälle, että itse Turun piispa, oppinut ja tarmokas **Juhana Terserus,** muka harhaoppisena erotettiin virasta. Mutta puhdasoppisuuden kaavoihin kangistunut kylmä uskonnollisuus ei kaikkia tyydyttänyt. Kaivattiin tunteeseen pohjautuvaa, elävää sydämen uskoa. Sitä edusti Saksassa alkunsa saanut p i e t i s m i eli h e r ä n n ä i s y y s, joka Kaarle XI:n aikoina alkoi tehdä tuloansa Suomeen päästen merkitse-

väksi liikkeeksi kuitenkin vasta seuraavalla vuosisadalla. Kaikkea uutta vierova oikeaoppisuus ei suvainnut myöskään tätä suuntaa. Eräitä sitä edustavia pappeja erotettiin virasta ja heränneille luonteenomaiset yksityiset hartaushetket, »seurat», joissa maallikotkin saivat vapaasti esiintyä sananjulistajina, kiellettiin rangaistuksen uhalla. Siitä huolimatta heränneiden luku maassa lisääntyi.

Kirkkokuri. Oikeaoppisuuden varsinaisena loistokautena, 1600-luvulla, oli Turun piispanistuimella kokonainen sarja lujaotteisia miehiä, jotka hellittämättömän ankarina kasvattivat Suomen jukuripäistä kansaa. Epäkristillinen elämä, kansan keskuudessa yhä rehoittava taikuus ja monet katoliselle ajalle periytyvät käsitykset oli saatava juuritetuksi ja kansa totutetuksi ennen kaikkea ahkeraan kirkossakäyntiin sekä lepopäivän pyhittämiseen. Siksipä oli jokaisen, joka ilman laillista syytä jäi jumalanpalveluksesta pois, suoritettava sakko. Ennen kirkkoonmenoa pyhäaamuna ei sopinut mitään syödä. Ken niin teki, hän noudatti »sikain menoa ja koirain elämää». Paitsi sakottamista käytettiin häpeärangaistuksia; rikollinen pantiin kirkon eteiseen sijoitettuun jalkapuuhun, jossa oli kaksi jykevää hirttä päällekkäin ja niissä jalkoja varten lovet, tai jumalanpalveluksen ajaksi kirkon keskikäytävällä olevaan »mustaan penkkiin». Vasta puhdasoppisuuden aikakaudella evankelisluterilainen oppi lopullisesti täällä juurtui.

Noitavainot. Taikuus oli yhä edelleen maassa yleinen. Noituutta nähtiin joka puolella. Mistään muusta kuin noituudesta ei saattanut muka johtua äkillinen onnettomuus, paha taudinkohtaus, talon palo tai hevosen odottamaton kuolema. Vuorenvarmasti uskottiin, että ihminen voi myydä sielunsa paholaiselle, joka vastalahjaksi antoi hänelle yliluonnollisia kykyjä. Luonnontieteellinen sivistys olikin vielä hyvin alhainen. Tähtitieteilijät uskoivat osaavansa tähdistä ennustaa tulevia tapahtumia. Vielä merkillisempää on, että eräs Turun yliopiston professori kerrankin joutui syytteeseen noituudesta vain siksi, että hän polttolasilla oli sytyttänyt paperin tuleen. Uskoivatpa monet itsekin käy-

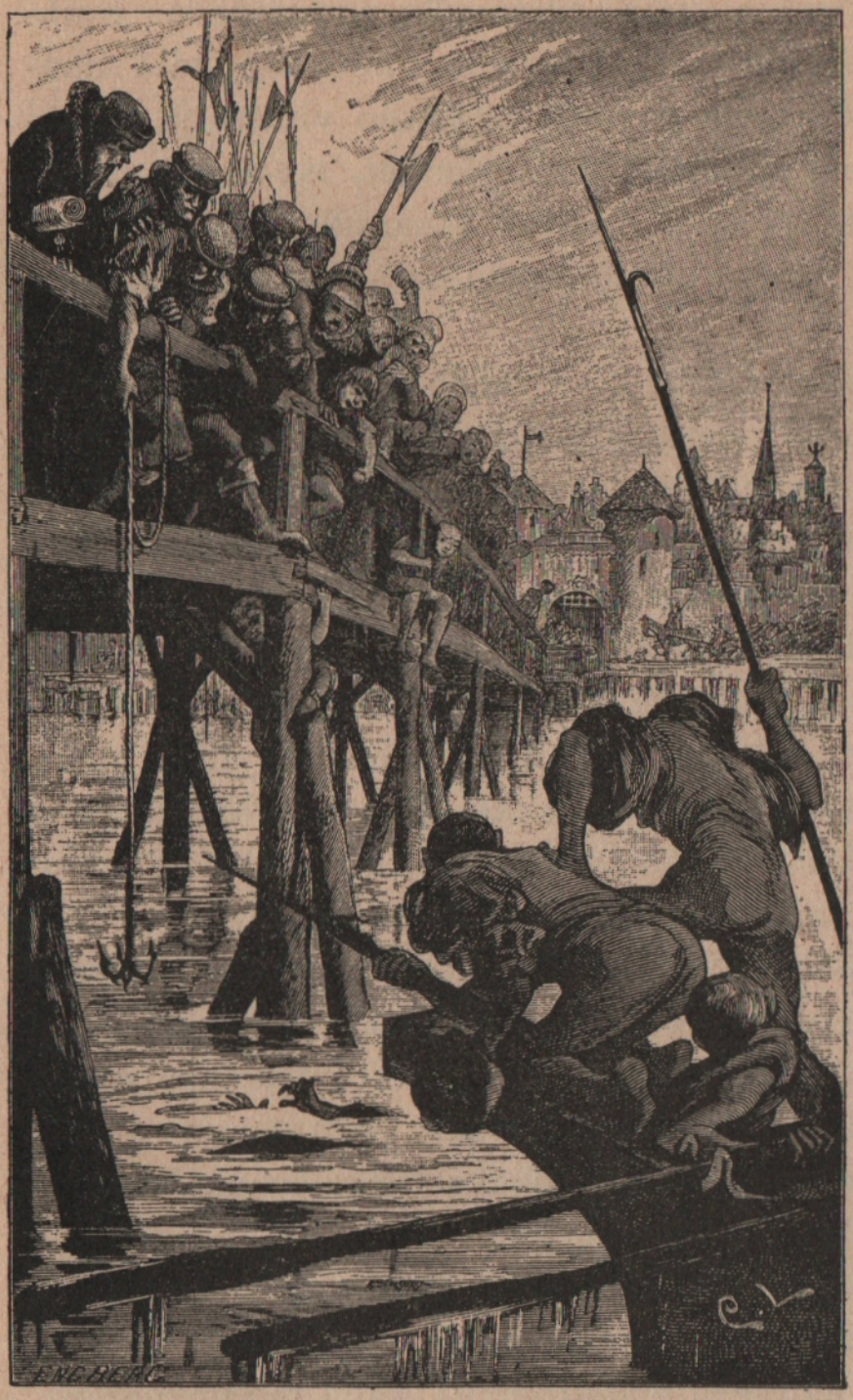

Vesikoe. — Onneton noidaksi-epäilty heitettiin veteen; jos hän pysyi pinnalla, katsottiin paholaisen auttavan häntä.

neensä paholaisen luona Hornassa. Noidan osa oli kuolema, sillä Raamatussa sanotaan: »Sinun ei pidä antaman noitavaimon elää.» Suomessa tuomittiin näinä aikoina 50—60 noitaa kuolemaan.

Kansanopetus. Mutta Suomen papisto koetti vakavasti kristinopin totuuksia kansaan juurruttaa. Turun piispan, tarmokkaan ja käytännöllisen **Juhana Gezelius vanhemman** (v:sta 1664) aikana oli päämääränä, että jokainen seurakunnan jäsen oli tehtävä kykeneväksi itse ottamaan selvää siitä, mitä Jumala sanassaan sanoo. Suomen kansa oli opetettava lukemaan. Halua tämän taidon saavuttamiseen lisäsi seurakunnassa vuoden

1664.

1686. 1686 kirkkolain määräys, että herranehtoolliselle ja avioliittoon ei yleensä saanut päästää henkilöitä, jotka eivät osan-

neet lukea kirjaa. Siksi papisto alkoi toimeenpanna ennen ehtoolliselle-laskemista kuulusteluja. Näin syntyi vähitellen rippikoulu. Varsinainen lukemisen opetus jäi vanhempien ja lukkarin tehtäväksi. Lukkarin oli kerättävä ympärillensä hyväpäisiä poikia ja opetettava heidät lukemaan, jotta he sitten itsekukin kulmakunnallansa opettaisivat muita. Kun niskoittelevat vanhemmat eivät kuitenkaan halunneet lähettää lapsiansa kouluun pitäjän keskukseen, järjestyi asia vähitellen siten, että lukkari tai erikoisesti asetettu koulumestari tuli lapsien luo pitäjän laiteille. Koulu alkoi näin kiertää, ja se sai nimekseen kiertokoulu. Tavaksi tuli, että papisto vuosittain lukukinkereillä tarkasti seurakuntalaistensa kristinopintaitoa. Juhana Gezeliuksen samannimisen pojan piispana ollessa 1600-luvun lopulla lukutaito alkoi Turun hiippakunnassa jo olla yleinen. Mutta Viipurin hiippakunnassa oltiin vielä kaukana siitä.

Pääkohdat. *1600-luku oli jyrkän suvaitsemattoman puhdasoppisuuden aikaa. Vastavaikutuksena sille oli vuosisadan lopulla esiintyvä pietismi eli herännäisyys. Ahkeraan kirkossakäyntiin ja lepopäivän pyhittämiseen kirkko koetti kasvattaa kansaa sakottamista, jalkapuurangaistusta ja »mustaa penkkiä» käyttäen. Luonnontieteellinen sivistys oli myöskin yliopistollisen koulutuksen saaneiden keskuudessa hyvin alhainen. Siksi nähtiin noituutta kaikkialla. Noitia tuomittiin kuolemaan Suomessa useita kymmeniä. Gezeliusten aikana aloitettiin kansanopetus Suomessa. Niille ajoille periytyvät rippikoulu, kiertokoulu ja kinkerit.*

40—41. Kaarle XII:n aika.

Suuri pohjan sota alkaa. Kaarle XI:n kuollessa vuonna 1697 *1697.* oli hänen ainoa poikansa **Kaarle** vain 15-vuotias. Siitä huolimatta säädyt julistivat hänet heti täysi-ikäiseksi. Rajaton valta oli näin jätetty kokemattoman nuorukaisen käsiin, joka lisäksi oli sekä itsepäinen että itsetietoinen. Tilaisuutta halusivat käyttää hyväksensä naapurivaltakunnat, Venäjä, Puola ja Tanska, joiden

Kaarle XII.

kaikkien kustannuksella Ruotsi-Suomi oli kohonnut suurvallaksi. Vuonna 1700 aloitettiin ilman sodanjulistusta yhteisen sopimuksen mukaan kolmelta eri suunnalta vihollisuudet. Vaarallisin hyökkäävistä valloista oli Venäjä, jonka voimakas keisari **Pietari suuri** oli päättänyt uudistaa takapajulle jääneen valtakuntansa ja anastaa kappaleen Itämeren rantaa päästäksensä välittömään yhteyteen Länsi-Euroopan kanssa. Muuta satamapaikkaa ei Venäjällä näet siihen aikaan ollut kuin jäinen *Arkangeli*. Vaikka olot Pietari suuren valtakunnassa vielä olivat hyvin kehittymättömät, oli sota tämän valtakunnan kanssa arveluttava siksi, että sen tarmokas yksinvaltias oli päättänyt käyttää rikkaan maansa suunnattomat voimavarat päämääräänsä päästäkseen ja että Ruotsi-Suomen mahtiasema ylitti sen luonnolliset edellytykset.

Narva. Kaarle XII oli tähän asti kuluttanut aikansa pääasiallisesti hurjissa leikeissä taistellen lähimpine ystävineen metsän kuninkaan karhun kanssa vain heinähangot ja kanget aseinaan vakaviin hallitustoimiin suurestikaan puuttumatta. Salakavalat naapurinsa, jotka viimeiseen saakka olivat hänelle uskotelleet mitä suurinta ystävyyttä, hän päätti nujertaa. Tanskasta hän suoriutui helposti. Äkillinen hyökkäys yli salmen *Seelantiin* ratkaisi asian. Tuli Venäjän vuoro. Hetkeäkään tuhlaamatta Kaarle purjehti Viroon ja riensi 40,000 miehen vahvuisen venäläisarmeijan piirittämän *Narvan* avuksi. Siekailematta hän hyökkäsi huonosti harjoitetun ja johdetun vihollisen linnoitettua leiriä vastaan, vaikka hänellä oli muassaan vain 8000 miestä. Liittolaisenansa ankara tuisku, joka tuprutti lunta venäläisten silmille,

Ruotsi-Suomi mahtavimmillaan.

Norjan keskiosa, Trondjemin lääni, kuului Ruotsiin vain aivan lyhyen aikaa (1658—60).

Narva Kaarle XII:n aikana.

hän yllätti heidät täydellisesti. Kauhistuneina he hajautuivat. Niin suuri oli vankien määrä, että vain päälliköt pidätettiin ja miehistön annettiin vapaasti poistua. Tästä loistavasta voitosta oli se ikävä seuraus, että Kaarle aliarvioi Venäjän voimat. Hän kääntyi Puolaa vastaan rientäen kuuden vuoden aikana voitosta voittoon, ilman että siitä kuitenkaan oli vastaavaa hyötyä hänen valtakunnallensa, jonka voimat oli sodan vuoksi jännitettävä äärimmilleen. Yhä uusia sotamiehiä oli lähetettävä Puolaan, yhä uusia veroja otettava. Samalla oli pakko laiminlyödä Itämerenmaakuntain ja Suomen puolustus. Siksipä menestys täällä alkoikin seurata venäläisten aseita. Pian joutui Inkeri Venäjän valtaan, ja rohkeasti keisari keskellä riehuvaa sotaa
1703. alkoi vuonna 1703 rakentaa Nevajoen suulle uutta kaupunkia, jolle annettiin nimeksi *Pietari*. Siihen muistorahaan, joka kaupungin perustamisen johdosta lyötiin, hän panetti ennustavat sanat: »Suomi, katso hallitsijaasi.»

Pultava. Piittaamatta valtaneuvoston varoituksista Kaarle oli antanut Pietari suuren vapaasti toimia Suomen suunnalla. Hän piti venäläisten voittoja toisarvoisina ja aikoi marssia suoraan Moskovaan sanellaksensa siellä rauhanehdot. Laskelmat osoittautuivat kuitenkin vääriksi. Vakavaan vastarintaan ryhtymättä venäläiset peräytyivät ruotsalais-suomalaisen armeijan tieltä polttaen ja tuhoten omaa maatansa, joten Kaarle joutui etenemään läpi asumattomien erämaiden. Toivo saada apua

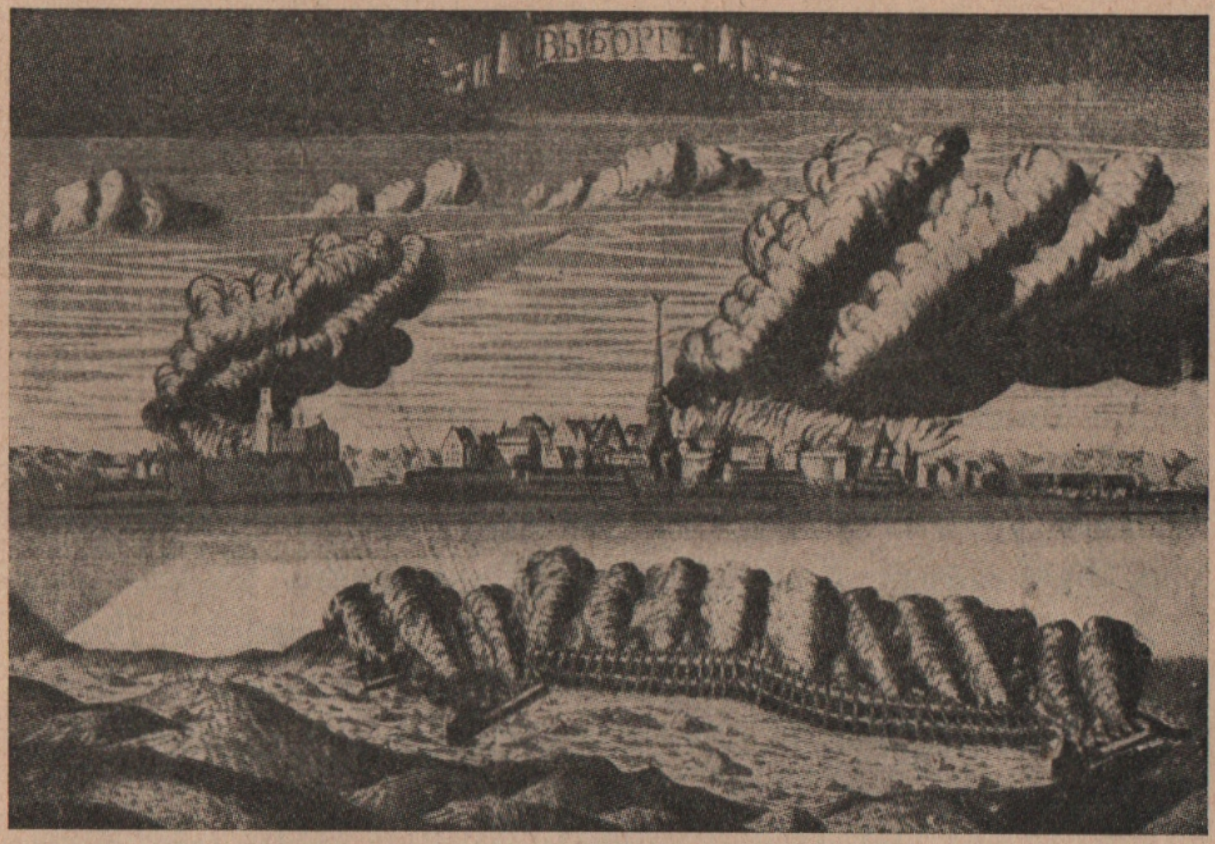

Viipurin piiritys v. 1710. Venäläisen piirustuksen mukaan.

Ukrainan kapinoivilta kasakoilta houkutteli hänet kääntymään etelään, missä häneen kuitenkin liittyi vain jokunen tuhat miestä hirvittävän pakkasen harventaessa arveluttavassa määrässä hänen omia joukkojansa. Talvi oli niin kylmä, että joskus sai nähdä vahdissa ratsumiehen mies ja ratsu jääksi jähmettyneinä. Ratkaisevassa taistelussa *Pultavan* luona vuonna 1709 oli venä- *1709.*
läisillä kolminkertainen ylivoima. Sitäpaitsi Kaarlen armeijalla oli ampumatarvikkeita liian vähän, ja kuningas itse eräässä kahakassa haavoittuneena oli kykenemätön taistelua johtamaan. Seurauksena oli täydellinen häviö. Vain muutama sata miestä mukanaan kuningas pakeni Turkin alueelle koko armeijan antautuessa. Ruotsi-Suomen suuruuden aika oli lopussa.

Suomen valloitus. Nyt oli Suomen kohtalon hetki lyönyt. Venäjän päävoimien rynnistyksen sai kestää uuvutettu maa, jonka puolustus oli 30-vuotisesta sodasta saakka laiminlyöty Ruotsin huomion suuntauduttua vain etelään. Miehuullisen puolustuksen jälkeen Viipuri antautui vuonna 1710. Suomen arka ylipääl- *1710.*

likkö **Lybecker** (lue: Lyybekker) ei ollut rohjennut tehdä mitään tämän rajalinnan auttamiseksi. Kolme vuotta myöhemmin venäläiset valloittivat Helsingin ja Turun. Uuden ylipäällikön **Kaarle Armfeltin** johdolla yritettiin kyllä vakavasti maata puolustaa, mutta ylivoima oli liian suuri. *Napuen* taistelun jälkeen vuonna
1714. 1714 oli armeijan rippeiden peräydyttävä Ruotsin puolelle. Kaksi vuotta myöhemmin antautui Suomen viimeinen varustus, Kajaanin linna.

Iso viha. Sitä aikaa, joka nyt alkoi, kutsutaan Suomen historiassa i s o k s i v i h a k s i. Se oli surullista aikaa. Raa'at venäläiset soturit ryöstivät ja polttivat maata tehden eräitä seutuja, mm. pohjoisimman Pohjanmaan, aivan autioksi. Ihmisiä kidutettiin ja surmattiin, eivät edes naiset ja lapset olleet turvassa. Paljon ihmisiä vietiin sotavankeina Venäjälle. Toisia myytiin orjiksi aina Persiaan saakka. Venäläisten raivoa lisäsivät heitä yhä ahdistelevat suomalaiset sissit, joiden toiminnasta ei vakinaisen armeijan poistuttua maasta ollut sanottavaa hyötyä. Eipä kumma, että rauhalliset ihmiset usein julmien venäläisten tieltä pakenivat piilopirtteihin erämaan yksinäisyyteen.

Kun maan ylimmät virkamiehet, maaherrat, piispat, tuomarit, ja suuri osa alempaakin virkamieskuntaa venäläisten tullessa pakenivat Ruotsiin, ei ollut ketään pitämässä huolta siitä, että järjestys säilyi ja oikeutta noudatettiin. Lakkasipa jumalanpalveluskin monissa seurakunnissa kokonaan. Osa papistoa yritti kuitenkin vaikeissa oloissa tehdä minkä voi seurakuntalaistensa hyväksi. Viimein järjestettiin väliaikaisesti maan hallitus ja olot tasautuivat, mutta hirvittävän raskaat olivat yhä vieläkin verot ja muut rasitukset. Synkin kausi kansamme historiassa on ison vihan aika.

Kaarle XII:n kuolema. Yhä yleisemmäksi tuli rauhan kaipuu, mutta siitä Kaarle XII ei piitannut palatessaan viisi vuotta Turkissa viivyttyään kotimaahan. Hän tahtoi valloittaa Pultavan taistelun jälkeen uudelleen sotisopaan pukeutuneelta Tanskalta Norjan. Siellä päättyivät sankarikuninkaan päivät hänen piirit-
1718. täessään erästä linnaa vuonna 1718.

Uudenkaupungin rauha. Edessä oli nyt rauhan solmiaminen

vihollisvaltojen kanssa. Venäjälle oli *Uudessakaupungissa* vuonna 1721 luovutettava Inkerinmaa, Viro, Liivinmaa ja suuri osa Viipurin lääniä. Näin halkaistiin Suomi jälleen kahtia suuremman puoliskon jäädessä Ruotsin yhteyteen, pienemmän liittyessä Venäjään. Rauhan tultua solmituksi myöskin muiden vihollisvaltojen kanssa oli Ruotsi-Suomella alusmaistansa jäljellä vain kappale Pommeria. *1721.*

Pääkohdat. *Kaarle XII julistettiin vuonna 1697 15-vuotiaana täysi-ikäiseksi. Vuonna 1700 alkoi suuri pohjan sota Venäjän, Puolan ja Tanskan ryhtyessä vihollisuuksiin. Vaarallisin vastustajista oli Pietari suuri, joka tahtoi saada valtaansa satamapaikaksi soveliaan kappaleen Itämeren rantaa päästäkseen Länsi-Euroopan yhteyteen.*

Pakotettuansa Tanskan rauhaan Kaarle voitti venäläiset Narvan luona. Hänen kuluttaessaan valtakunnan voimia turhaan Puolassa Pietari suuri valloitti Inkerin ja perusti Pietarin kaupungin vuonna 1703. Venäläisille Kaarle aikoi sanella rauhan ehdot Moskovassa. Kun pääsy sinne osoittautui vaikeaksi, niin hän kääntyi kasakoiden lupaamaan apuun luottaen Ukrainaan, missä ruotsalais-suomalaisen armeijan vuonna 1709 oli pakko Pultavan taistelun jälkeen antautua. Kuningas itse pelastui Turkin alueelle.

Venäläiset ryhtyivät nyt Suomea valloittamaan. Vuonna 1710 antautui Viipuri. Vuonna 1713 menetettiin Helsinki ja Turku. Vuonna 1714 Suomen armeija peräytyi Napuen taistelun jälkeen Ruotsiin. Vuonna 1716 antautui Kajaanin linna.

Seurasi Suomen historian synkin kausi, ison vihan aika. Yhteiskunnallinen järjestys hajosi useimpien virkamiesten paetessa Ruotsiin. Hirvittäviä olivat venäläisten julmuudet, raskaita ne rasitukset, jotka kansan kannettaviksi pantiin.

Rauhaa ei Kaarle XII tahtonut, vaan kotimaahan palattuaan hän yritti valloittaa Norjan, missä kuoli vuonna 1718.

Uudenkaupungin rauhassa Ruotsi-Suomi vuonna 1721 luovutti Venäjälle Inkerinmaan, Viron ja Liivinmaan sekä osan Viipurin lääniä. Alusmaistaan sille jäi vain kappale Pommeria.

42. Arvid Hornin aika ja hattujen sota.

Yksinvalta lakkaa. Kaarle XII:n aikana maata kohdanneista suurista onnettomuuksista syytettiin rajatonta yksinvaltaa. Siksi Kaarlen nuorempi sisar **Ulriikka Eleonoora** tunnustettiin hallitsijaksi vain sillä ehdolla, että yksinvalta lakkasi. Hänen pian sen jälkeen luopuessaan vallasta miehensä Hessenin prinssin **Fredrikin** hyväksi kuninkaan valtaa rajoitettiin uudelleen.

Uusi hallitusmuoto. Uuden hallitusmuodon mukaan valta oli säädyillä. Niille kuului lainsäädäntävalta ja verotusoikeus, ja

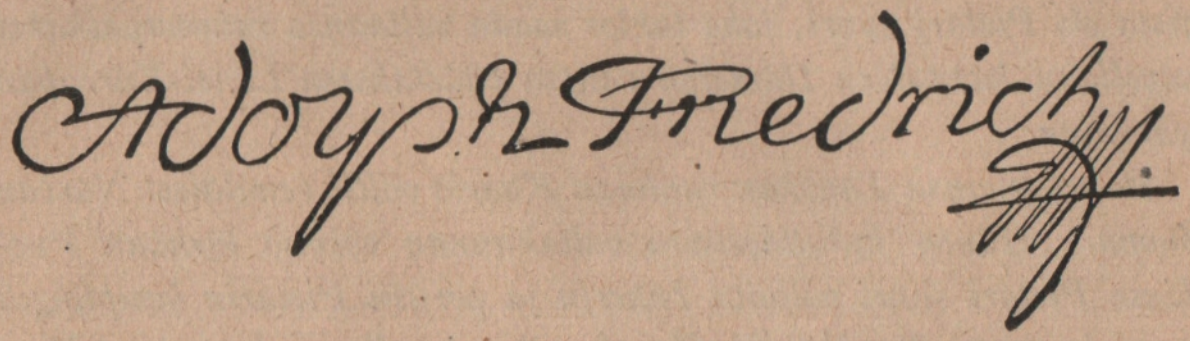

Kuningas Aadolf Fredrikin nimileimasin.

niistä myöskin riippui, miten maata hallittiin. Valtaneuvosto oli vain eräänlainen säätyjen asettama valiokunta, joka hoiti asioita valtiopäivien hajalla ollessa, ja neuvoston jäsenten täytyi jättää paikkansa, milloin säädyt eivät olleet heidän toimintaansa tyytyväisiä. Kuninkaan valta oli hyvin pieni. Hän oli vain valtaneuvoston puheenjohtaja, jolla kokouksissa oli kaksi ääntä, kun muilla oli vain yksi. Hänen oli siis aina mukauduttava valtaneuvoston tahtoon. Niinpä Fredrik I:n seuraajan aikana otettiin käytäntöön kuninkaan nimileimasin hänen kieltäydyttyään eräitä päätöksiä allekirjoittamasta, sillä katsottiin, että valtaneuvoston päätös on myöskin kuninkaan päätös. Valtakunta olikin tänä aikana, jota Ruotsi-Suomen historiassa kutsutaan v a p a u d e n a j a k s i, tasavalta, jonka päämiestä kutsuttiin kuninkaaksi; vieläpä voimakkaasti ylimysvaltainen tasavalta, sillä aatelistolla oli yhä vieläkin yksinoikeus korkeimpiin virkoihin ja se asetti tärkeimpiin valtiopäivien valio-

kuntiin, joihin talonpoikia ei lainkaan hyväksytty, jäseniä yksin saman määrän kuin papit ja porvarit yhteensä.

Arvid Horn ja Suomen toipuminen. Maan ensimmäinen mies oli aluksi suomalaissyntyinen kreivi **Arvid Horn.** Tästä Kaarle XII:n uljaasta sotatoverista tuli valtaneuvoston johtava mies, kansliapresidentti. Hänen varovassa ja taitavassa johdossaan maa voimistui ja saavutti jälleen ulkovaltojenkin arvonannon. Perin uupunut Suomikin alkoi verovapauksien ja suoranaistenkin avustuksien turvin vähitellen toipua. Viipurin jouduttua Venäjän valtaan tuli Itä-Suomen huomattavimmaksi kaupungiksi *Hamina*. Piispanistuin siirrettiin Viipurista Porvooseen.

Hornin kunniaksi lyöty muistomitali.

1734 vuoden laki. Merkkitapauksena Hornin kaudelta on mainittava, että silloin saatiin toteutetuksi kauan tekeillä ollut jo aikoja sitten vanhentuneen valtakunnan lain uudistus, saatiin säädetyksi 1734 vuoden laki, joka yhä edelleen huomattavalta osalta on meillä voimassa. Suomenkielisenä se ilmestyi vuonna 1759. *1734.* *1759.*

Hatut ja myssyt. Horn pyrki ylläpitämään rauhaa kohottaakseen sen turvin maan talouselämää ja vähitellen palauttaakseen valtakunnan entiseen voimaansa. Hänen varovaa hallitussuuntaansa vastaan asettui alussa tosin pieni, mutta yhä voimistuva ryhmäkunta. Nuori polvi ei muistanut niitä kärsimyksiä, mitä Kaarle XII:n aikana oli kestetty, se ajatteli vain sitä nöyryytystä, minkä alaiseksi valtakunta oli joutunut, ja tahtoi kostaa.

Ruotsi-Suomen suuruus oli uudelleen luotava. Muodostui uusi puolue, hatut, jotka halveksien kutsuivat Hornia ja hänen kannattajiaan unteloiksi yömyssyiksi. Kiivaiden taistelujen jälkeen
1738. hatut voittivat vuoden 1738 valtiopäivillä ja pakottivat Hornin pyytämään eronsa.

1741. **Hattujen sota.** Sota julistettiin vuonna 1741, vaikka varustelut olivat aivan keskeneräiset, ja rauhanehdot suunniteltiin huolellisesti jo ennakolta. Katsottiin, että onnettomimmassakin tapauksessa, jos nimittäin Ruotsi-Suomen armeija vastoin luuloa kärsisi tappion, olisi vaadittava Pietarin kaupunki ja Inkerinmaa sekä Karjala. Suotuisassa tapauksessa olisi saatava kaikki Uudenkaupungin rauhassa menetetyt alueet, vieläpä itäinen Karjala Vienanmerta myöden.

Hattujen sota on häpeällisin, mitä Ruotsi-Suomi milloinkaan on käynyt. Sodan johto oli kehno, päällystö kuriton, muonitus ja muut varustelut arvostelun alapuolella. Ensimmäinen tappio kärsittiin Lappeenrannassa. Surkeuden huippu oli saarroksiin joutuneen pääarmeijan antautuminen miekan iskutta Helsingissä. Koko Suomi joutui näin taaskin Venäjän valtaan. Alkoi pikku vihan raskas, mutta aikaisempaan venäläisaikaan verrattuna sittenkin valoisa aika. Vihollisjoukot näet olivat nyt saaneet jyrkän määräyksen kohdella kansaa hyvin, ja tällä kertaa niiden käytös olikin tyydyttävä. Hattujen suostuttua valitsemaan Ruotsin perintöruhtinaaksi Venäjän keisarinnan sukulaisen Holsteinin prinssin **Aadolf Fredrikin** Venäjä tyy-
1743. tyi Turun rauhassa vuonna 1743 Kymijoen ja Saimaan itäpuolella oleviin alueisiin. Mutta salaisesti se toivoi Ruotsin vastedes Aadolf Fredrikin vaikutuksesta ottavan toimiohjeensa idästä käsin. Näin oli taaskin kappale Suomesta lohkaistu ja liitetty Venäjään.

Pääkohdat. *Kaarle XII:n kuoltua yksinvalta Ruotsi-Suomessa lakkautettiin. Uuden hallitusmuodon mukaan valta oli säädyillä. Valtaneuvosto oli vain eräänlainen säätyjen valiokunta ja kuningas sen puheenjohtaja, jolla asioita ratkaistaessa oli kaksi ääntä, kun muilla oli vain yksi.*

Kansliapresidenttinä oli Arvid Horn. Hänen aikanaan rauha säilyi ja maa vähitellen toipui. Itä-Suomen huomattavimmaksi kaupungiksi tuli Hamina. Piispanistuin siirrettiin Viipurista Porvooseen. Muistettava on myöskin 1734 vuoden laki.

Vähitellen vahvistui Hornin varovaan hallitukseen tyytymätön ryhmä, joka vaati kostosotaa Venäjää vastaan ja kutsui Hornia sekä hänen puoluettaan myssyiksi omaksuen itse nimen hatut. Vuonna 1738 Horn erosi, ja hatut pääsivät valtaan.

Sota alkoi vuonna 1741. Lappeenrannassa kärsittiin ensimmäinen tappio. Helsingissä pääarmeija antautui miekan iskutta. Rauha saatiin vuonna 1743 hattujen suostuttua valitsemaan Ruotsin perintöruhtinaaksi keisarinnan sukulaisen Aadolf Fredrikin. Venäjä tyytyi Kymijoen ja Saimaan itäpuolella oleviin alueisiin.

---

43. Hyödyn aikakausi.

Suomenlinna. Kaksi kertaa Suomi oli lyhyen ajan kuluessa ollut vihollisjoukkojen miehittämänä. Kaksi kertaa siitä oli lohkaistu kappale ja liitetty Venäjään. Eipä näin ollen ole kumma, että heräsi kysymys: »Miten on käyvä seuraavalla kerralla? Lohkaistaanko ehkä silloin Ruotsista jäljelläkin oleva osa Suomea?» Se tahdottiin kuitenkin välttää. Suomen puolustusta, joka siihen saakka oli pahasti laiminlyöty, ryhdyttiin nyt parantamaan. Uskottiin suunnitelman laatiminen Suomen turvaamiseksi venäläisten vastaisilta hyökkäyksiltä nerokkaalle insinööriupseerille **Augustin Ehrensvärdille** (lue: Eerensväärd) ja annettiin myöskin hänen tehtäväksensä sen toteuttaminen. Huomattavin niistä linnoista, joita Suomessa seuraavana aikana rakennettiin, oli nykyisen pääkaupunkimme Helsingin suoja, meren luodoilla kohoava uljas *Viapori*, nyk. *Suomenlinna*, joka aikanansa oli Euroopan lujimpia ja luettiin insinööritaidon nerokkaimpien saavutusten joukkoon.

Maataloudelliset uudistukset. Hattujen sodan Suomessa aiheuttamaa oikeutettua tyytymättömyyttä koetettiin poistaa myöskin

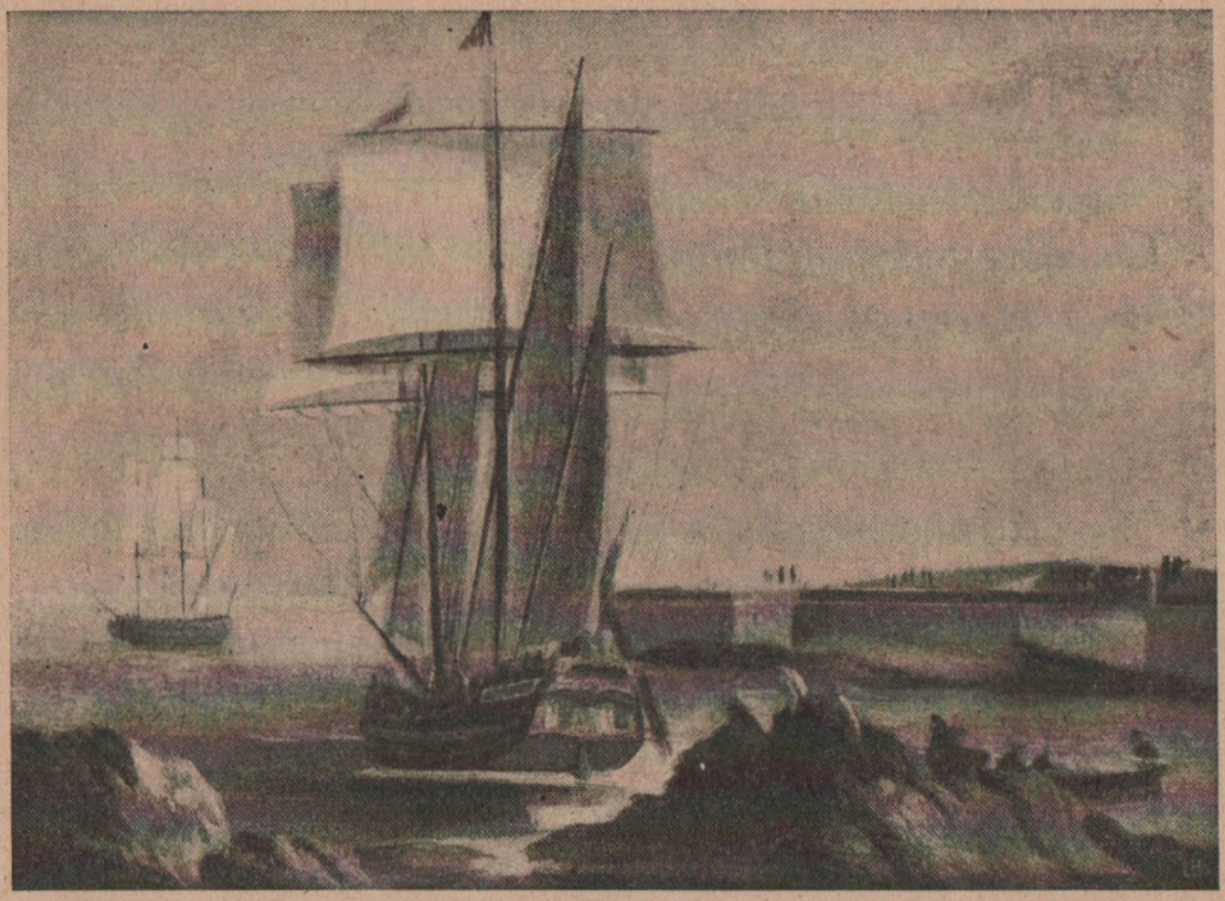

Suomenlinna rakentamisensa aikoina.
Augustin Ehrensvärdin öljymaalauksen mukaan.

muilla tavoilla. Nyt viimeinkin pyrittiin vakavasti perehtymään tämän syrjäisen ja unohdetun maan tärkeimpiin elinkysymyksiin ja ratkaisemaan ne tyydyttävällä tavalla. Erikoisen tärkeitä olivat maatalouden alalla toimeenpannut uudistukset. Näihin aikoihin saakka oli pienien maatilojen muodostumiselle tehty esteitä peläten, että niistä ei jaksettaisi suorittaa kruununveroja, ja torppien perustaminen yksityismaalle oli ollut aateliston etuoikeuksia. Näissä molemmissa kohden tapahtui jyrkkä muutos. Nyt uskottiin, että valtakunta saattaa olla mahtava ja rikas vain siinä tapauksessa, että siinä on paljon lujakouraista väkeä, ja kun ulkomailta niinä aikoina tuotiin viljaa satojatuhansia tynnyreitä, yritettiin työvoima kiinnittää maahan. Siksi alettiin nyt päinvastoin kuin ennen suosia uusien tilojen muodostumista vanhoja halkomalla, ja kaikki maanomistajat oikeutettiin perustamaan maillensa torppia, joista vuosivuokra oli suoritettava päivätöinä, luonnontuotteina tai rahana. Myöhemmin

aloitettiin kruunun metsämaiden suurisuuntainen asutustyö. Näin saatiin hyvin suuri määrä uusia ruokakuntia kiinnitetyksi maahan. Aikakauden maataloudellisista uudistuksista oli kuitenkin tärkein isojako.

Tuuliviiri hyödyn aikakaudelta.

Vanha keskiaikainen kyläyhteiskunta, jonka yhteisissä peltovainioissa talollisten oli kyläkunnan päätöksen mukaisesti yhteisesti hoidettava monia kymmeniä peltosarkojansa, oli yhä vieläkin voimassa. Nyt se kuitenkin määrättiin hajoitettavaksi, jotta jokainen saisi muista riippumatta itse päättää, miten hän viljelyksensä hoitaa. Maanmittarin oli jaettava maat siten, että talonomistajat saivat samanarvoisen määrän pelto- ja niittymaita muutamina harvoina lohkoina, kuin heillä aikaisemmin oli ollut pieninä. Samalla oli lopetettava metsien yhteisomistus, joka oli aiheuttanut niiden yhteisen haaskaamisen. Isojakotyö jatkui noin sata vuotta. Sen yhteydessä erotettiin myöskin kruunun avarat metsät yksityismetsistä.

Isojaon kautta saatiin viljelysmaat järjestetyksi siten, että taitava maanviljelijä voi riippumatta vanhoillisuuteen kallistuvasta kyläkunnasta vapaasti ottaa uudet viljelystavat käytäntöön. Huomattava merkitys tällä seikalla tuli kuitenkin olemaan vasta seuraavalla vuosisadalla. Vasta silloin tuli myös yleiseen käytäntöön jo vapauden ajalla Saksasta Suomeen kulkeutunut alkujansa amerikkalainen viljelyskasvi peruna, jonka tieltä vähempiarvoinen nauris väistyi.

Maaseudun oloissa 1700-luvun maataloudelliset uudistukset merkitsevät täydellistä vallankumousta. Niiden seurauksia oli mm.

Suomen väkiluvun kaksinkertaistuminen puolen vuosisadan kuluessa. Vuosisadan vaihteessa nykyisen Suomen alueella oli asukkaita noin miljoona.

Kauppa ja teollisuus. Hattujen aikana merkantiilijärjestelmä Ruotsi-Suomessa kehittyi huippuunsa. Siksi sen heikkoudet vähitellen paljastuivat, ja vastavaikutus alkoi. Mitä Suomen teollisuuteen tulee, ei järjestelmästä ollut sen kehitykselle mitään hyötyä, sillä hatut suosivat yksinomaan emämaan liikeyrityksiä. Suomen kauppa taas alkoi järjestelmän sidonnaisuudesta kärsiä. Kaikki muut maamme kaupungit paitsi Turku ja Itä-Suomen uusi kauppakeskus *Loviisa* olivat tapulikaupunkien, erittäinkin Tukholman armoilla. Siksipä pohjalainen pappi **Antti Chydenius** (lue: Tshydenjus) kohotti äänensä vapaakaupan puolesta. Hän saikin aikaan, että eräitä lievennyksiä järjestelmässä myönnettiin. Nyt annettiin mm. eräille Pohjanmaan kaupungeille tapulioikeudet, mikä oli erittäin tärkeätä siksi, että pohjoisesta Hämeestä, Savosta ja Karjalasta kaikki maaseudun tuotteet, vilja, turkikset yms., hakeutuivat Viipurin ja Lappeenrannan jouduttua Venäjän valtaan Pohjanmaalle, joten tällä maakunnalla näinä aikoina oli aivan erikoiset edellytykset vientikaupan harjoittamiseen.

Hyödyn aikakauden tiede. Tätä aikakautta on kutsuttu h y ö d y n a i k a k a u d e k s i. Syynä siihen on, että huomio silloin kaikissa piireissä erikoisen voimakkaasti kohdistui taloudellisiin kysymyksiin. Myöskin Turun yliopistossa, missä luonnontiede nyt oli samassa arvoasemassa kuin jumaluusoppi puhdasoppisuuden aikakaudella, selviteltiin soiden viljelemistä, hevosten syöttämistä, tervanpolttoa ynnä muita semmoisia kysymyksiä ja julkaistiin niistä tutkimuksia. Kaikkien aikojen nerokkaimpia taloudellisia kirjailijoita oli vapaakaupan suuri puoltaja Antti Chydenius.

Pääkohdat. *Hattujen sodan jälkeen kiinnitettiin Suomen kehitykseen enemmän huomiota kuin ennen. Silloin alettiin Ehrensvärdin johdolla maan turvaksi rakentaa Suomenlinnaa. Maan vaurastuttamiseksi ryhdyttiin laajaan uudistustoimintaan maatalou-*

den alalla. Erikoisesti koetettiin työvoima saada kiinnitetyksi maahan. Sitä varten sallittiin vanhojen tilojen halkominen ja torppien perustaminen sekä ryhdyttiin myöhemmin kruunumetsien asuttamiseen. Uudistuksista tärkein oli isojako. Se avasi tien uudenaikaisille viljelystavoille. Vapauden aikana alettiin Suomessa viljellä perunaa.

Hattujen aikana alkoivat merkantiilijärjestelmän heikot puolet paljastua. Vapaata kauppaa puolsi Antti Chydenius, jonka toimesta eräät Pohjanmaan kaupungit saivat tapulioikeudet. Myöskin tiede tänä »hyödyn aikakautena» pyrki selvittelemään käytännöllisiä talouskysymyksiä.

44—45. Kustaa III:n vallankumous ja Porthanin aika Suomessa.

Vapauden ajan arin kohta. Vapauden ajan monien valopuolien rinnalla on huomattavissa myöskin synkkiä varjoja. Niitä kehitti erittäinkin kiivas puolue-elämä. Vähitellen valtiollisten puolueiden välit muodostuivat niin katkeriksi, että oltiin jo valmiita turvautumaan ulkovaltojen apuun valtiollisten vastustajien nujertamiseksi. Niinpä eräissä myssypiireissä suorastaan kehoitettiin Venäjän hallitusta asevoimin kurittamaan vihattuja hattuja. Ulkovallat sekautuivatkin todella näinä aikoina valtakunnan sisäisiin asioihin monella tavalla, mm. käyttäen suuria summia saadaksensa valtiopäivien päätökset mieleisiksensä. Näin Ranska rahallisesti tuki hattuja, Venäjä ja Englanti myssyjä. Kun myssypuolue viimein pitkäaikaisten taisteluiden jälkeen pääsi valtaan, niin se aivan sokeasti noudatti Venäjän Tukholman lähettilään antamia toimiohjeita. Näin alas isänmaallisuus oli maassa painunut. Ruotsi-Suomen silloisen heikkouden tilan katsoivat naapurit, Venäjä, Preussi ja Tanska, johtuvan sen hallitusmuodosta ja päättivät yhteisesti estää sen muuttamisen. Valtakuntaa uhkasi Puolan kohtalo, jonka jako saaliinhimoisten naapurien kesken pantiin alulle elokuussa vuonna 1772. *1772.*

Kustaa III:n vallankumous. Samassa kuussa tapahtui Ruotsi-Suomessa ratkaiseva käänne. Kuningas **Kustaa III,** joka oli noussut valtaistuimelle lempeäluonteisen isänsä Aadolf Fredrikin jäl-
1771. keen vuonna 1771, päätti pelastaa maan uhkaavasta turmiosta. Koetettuaan turhaan taivuttaa puolueita sopuun ja yksimielisyy-
1772. teen hän elokuussa vuonna 1772 toimeenpani Tukholmassa vallankumouksen, jota kaikkialla maassa tervehdittiin tyydytyksellä. Siinä määrin oli puoluevaltaan kyllästytty.

1772 vuoden hallitusmuoto. Säädyt hyväksyivät yksimielisesti kuninkaan ehdotuksen uudeksi hallitusmuodoksi. Sen mukaan hallitusvalta kuului kuninkaalle. Uusia veroja hän ei kuitenkaan saanut määrätä eikä säätää uusia lakeja tai aloittaa hyökkäyssotaa ilman säätyjen suostumusta.

Kustaa III:n hallituksen alkukausi. Kustaa III:n hallituksen alkukausi oli valoisa ja onnellinen. Kuningas ylläpiti valtakunnan arvoa ulkovaltoihin nähden, ja hänen ympärilleen ryhmittyi joukko lahjakkaita miehiä, joiden avulla toimeenpantiin useita tärkeitä uudistuksia. Niinpä valtakunnan edellisenä aikana epäjärjestykseen joutuneet raha-asiat pantiin nyt kuntoon. Kidutus, jota aikaisemmin oli käytetty syytettyjen taivuttamiseksi tunnustamaan rikoksensa, kiellettiin. Uskonvapautta laajennettiin. Merkantiilijärjestelmän jyrkkiä määräyksiä lievennettiin sallimalla maamiesten myydä viljaansa ja karjaansa missä tahtoivat. Vapauden aikana alettuja suuria maataloudellisia uudistuksia jatkettiin. Myöskin Suomen oloihin kiinnitettiin huomiota. Kuningas kävi täällä useita kertoja ja tutustui tarkoin maamme oloihin. Hänen aikanansa lääninjako uudistettiin perustamalla kaksi uutta lääniä, Kuopion ja Oulun läänit. *Tampere* ja *Kuopio* saivat kaupunkioikeudet. Uusia maanteitä rakennettiin. Myöskin oikeudenkäyntioloja kehitettiin. Näinä aikoina perustettiin Suomen toinen hovioikeus Vaasaan. Savon puolustuksen järjesti oivalliselle kannalle suomalainen **Yrjö Maunu Sprengtporten** (lue: Sprengtpuurten).

Lähinnä kuninkaan sydäntä oli kuitenkin taide, ennen kaikkea näyttämötaide. Itsekin etevänä puhujana ja kirjailijana hän

viihtyi taiteilijoiden ja kirjailijoiden parissa kaikin tavoin suosien heitä. Kustaa III:n aikana Ruotsin taide kohosi erittäin korkealle tasolle.

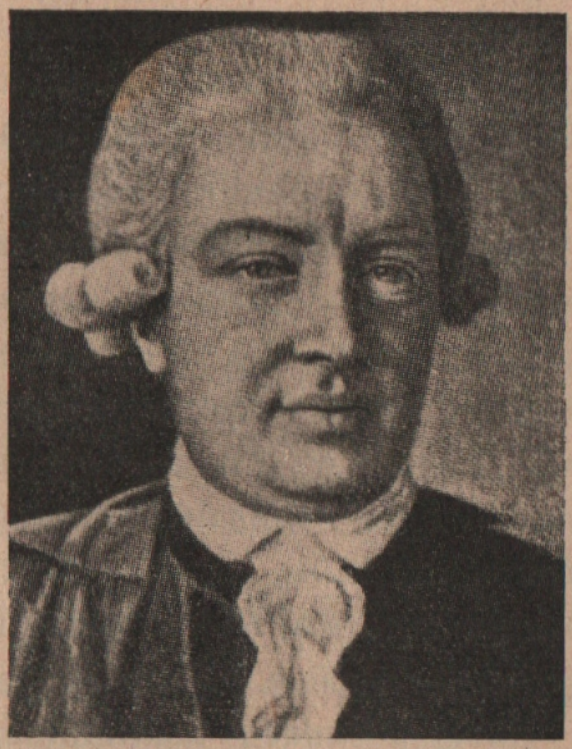

Henrik Gabriel Porthan. 1739. 1804.

Suomen historian isä. Suomessa Kustaa III:n aika sen sijaan oli tieteen loistoaika. Meidän maamme sivistyselämän keskeisin henkilö oli **Henrik Gabriel Porthan** (lue: Porttaan). Tämä Pohjois-Hämeessä Viitasaarella vuonna 1739 syntynyt ja Turussa professorina vuonna 1804 kuollut tiedemies oli tavattoman monipuolinen tutkija. Varsinaisen suurtyönsä hän suoritti selvittelemällä kansamme menneisyyden, josta aikaisemmin oli ollut monenlaisia vääriä käsityksiä. Erikoisesti Porthanin alkuperäisiin todistuskappaleisiin pohjautuva esitys Suomen keskiajan historiasta on arvokas. Mutta huomattava on myöskin hänen kansamme varhaisimpiin vaiheisiin kohdistuva tutkimustyönsä. Oli täysin vakavassa mielessä väitetty, että esi-isämme jo tulivat Suomeen Noan pojanpojan johdolla heti vedenpaisumuksen jälkeen ja että suomen kieli on pyhien kielten, kreikan ja heprean, sukua. Nämä väitteet Porthan kumosi. Hän oli jo selvillä siitä, että Suomen sukukansat asuvat Venäjällä, ja niiden kieliin hän pyrki perehtymään. Myöskin Suomen vanhaa kansanrunoutta hän tutki ja innosti siihen oppilaitansakin. Näiden tutkimusten perusteella saatiin kansamme vaiheista monessa suhteessa uusi kuva. Porthanin laskemalta pohjalta myöhempi historiantutkimus meillä on turvallisesti voinut lähteä. Siksipä hänelle onkin annettu nimi »Suomen historian isä».

Porthan, tämä harkitseva ja vakava tiedemies, rakasti kaikkea sitä, mikä oli Suomen maalle ja sen kansalle erikoista. Hän oli

selvillä siitä, että suomalaiset olivat erikoinen kansa, jolla oli oma historiansa, oma kielensä ja oma kansallisuutensa, vaikka sen kohtalot oli liitetty Ruotsin kansan kohtaloihin, ja että kaikkea suomalaista oli hellien vaalittava.

Suomen ensimmäiset sanomalehdet. Haluten kohdistaa koko sivistyneistön huomion kansalliseen tutkimustyöhön Porthan perusti Aamurusko nimisen seuran Turkuun ja sille ruotsinkielisen äänenkannattajan, jonka nimi suomennettuna kuuluu: »Erään turkulaisen seuran sanomia». Muuta-
1776. mia vuosia myöhemmin, vuonna 1776, alkoi Turussa ilmestyä toinenkin lehti, »Suomenkieliset Tietosanomat», kirkkoherra **Antti Litzeliuksen** toimittamana. Se kuoli kuitenkin jo ennen vuoden loppua kannatuksen puutteeseen.

Suomalaisuuden taantuminen. Keski-Suomessa syntyneenä Porthan taisi suomen kieltä ja pitipä sitä omana kielenänsäkin. Siitä huolimatta hän käytti tieteellisissä tutkimuksissaan vain latinaa, muutoin ruotsia. Ruotsalaisuuden valta maassa oli jo hyvin suuri. Sitä oli edistänyt erikoisen suuressa määrässä iso viha, jonka aikana melkein kaikki sivistyneistömme jäsenet vuosikausia viipyivät Ruotsissa. Ison vihan jälkeen tapahtui ruotsalaistuminen nopeasti. Useimpien sivistyneiden perheiden kotikieleksi tuli ruotsi. Kun sitten oppikouluissa ja yliopistossa latina alkoi väistyä kansankielen tieltä, tuli sen tilalle ruotsi. Eivätpä edes tuomarit enää aina ymmärtäneet kansan kieltä, mikä saattoi aiheuttaa vääriä tuomioita. Täten syntyneisiin epäkohtiin rahvas kiinnitti kyllä valituksissansa valtiopäivien huomion ja eräitä parannuksia saatiin, mutta kehityksen pyörää ei kyetty seisahduttamaan.

Pääkohdat. *Hattujen ja myssyjen kiivas valtataistelu antoi ulkovalloille mahdollisuuden vaikuttaa maan sisäisiin asioihin pahasti heikentäen sitä. Siksi naapurivallat päättivät estää Ruotsi-Suomen hallitusmuodon muutokset.*

Puolan kohtalosta maan pelasti Aadolf Fredrikin poika Kustaa III, joka tuli kuninkaaksi vuonna 1771. Toimeenpanemalla vallankumouksen vuonna 1772 hän enensi kuninkaan valtaa. Ilman valtio-

päivien suostumusta hän ei kuitenkaan saanut ottaa uusia veroja eikä säätää uusia lakeja tai aloittaa hyökkäyssotaa.

Kustaa III:n hallituksen valoisana alkukautena toimitettiin useita tärkeitä uudistuksia. Suomessa toimeenpantiin uusi jako lääneihin sekä perustettiin Kuopion ja Tampereen kaupungit ynnä Vaasan hovioikeus. Erikoisesti kuningas suosi taiteita.

Suomen sivistyselämän keskeisin henkilö oli Porthan (1739—1804). Hän laski historian tutkimukselle Suomessa lujan pohjan ja on siitä syystä saanut nimen »Suomen historian isä». Hänen käsityksensä oli, että suomalaiset ovat erikoinen kansa, jolla on oma historiansa, oma kielensä ja kansallisuutensa. Hänen toimestansa perustettiin Turkuun Aamurusko-seura ja Suomen ensimmäinen ruotsinkielinen sanomalehti. Vuonna 1776 alkoivat Antti Litzeliuksen »Suomenkieliset Tietosanomat» ilmestyä.

Porthanin aikana oli ruotsin kieli Suomessa sivistyneiden perheiden kotikielenä ja myöskin koulujen ja yliopiston kielenä. Ison vihan jälkeen oli ruotsalaistuminen täällä tapahtunut nopeasti.

---

46. Suomen itsenäisyyskysymys ja kolmivuotinen sota.

Tyytymättömyyttä Kustaa III:n hallitukseen. Onnen aikaa ei kestänyt kauan. Kuningas ei rakastanut kovaa, sitkeätä työtä. Hän oli nautinnonhimoinen ja turhamainen. Uudistustoiminta lakkasikin pian kuninkaan viettäessä aikaansa hovielämän humussa. Vähitellen kokeneet neuvonantajat vetäytyivät syrjään, ja tilalle tuli nuoria, iloisia keikareita. Mutta huvit ja kuninkaan kalliit ulkomaanmatkat vaativat paljon varoja. Niinpä valtakunnan raha-asiat joutuivat sekaisin. Oli pakko etsiä uusia tulolähteitä. Kuningas alkoi nyt myydä virkoja, myöskin kirkkoherran paikkoja, mikä aiheutti suurta tyytymättömyyttä. Vielä arveluttavampaa oli, että hän kielsi maanomistajilta oikeuden vanhaan tapaan valmistaa viinaa kotitarpeeksi ja perusti kruununpolttimot. Hän kuvitteli juoppouden muka siten vähenevän,

kruunun tulojen samalla lisääntyessä. Mutta toiveet pettivät. Valtion viinatehtaat tuottivat tappiota, vaikka kapakointi järjestettiin niin tehokkaaksi, että viinaa oli joka paikassa tarjona, mm. kirkonkylissä sunnuntaisin ennen jumalanpalvelusta, sen aikana ja myöskin sen jälkeen, mikä peloittavassa määrässä lisäsi juoppoutta. Oli pakko peräytyä. Talonpojat saivat takaisin oikeuden muuttaa viljansa viinaksi, mutta heidän oli siitä maksettava kruunulle vero. Enemmän kuin mikään muu vahingoitti kuninkaan asiata tämä epäonnistunut kokeilu. Kuvitellen onnekkaan sodan palauttavan hänelle kansan suosion kuningas julisti sodan Venäjää vastaan vuonna 1788.

1783.

Y. M. Sprengtporten.

Suomen itsenäisyysajatus. Tämän sodan aikana Suomen miehet ensi kerran yrittivät luoda itsenäisen Suomen. Ajatus ei ollut uusi. Jo hattujen sodan aikana Venäjän keisarinna oli kehoittanut suomalaisia hänen avullaan tekemään maastansa itsenäisen valtion. Yritys raukesi silloin, mutta ajatus jäi kytemään. Sitä piti vireillä epäilys, että Ruotsi ei kuitenkaan ajan pitkään jaksaisi pitää Suomea vallassaan. Siksi Suomen oli otettava kohtalonsa omiin käsiinsä, sillä muutoin se painuisi pelkäksi Venäjän maakunnaksi. Vapaus olikin aikakauden johtavia aatteita. Pohjois-Amerikan Yhdysvaltain synty Englannin amerikkalaisten siirtokuntien vapautuessa emämaan ikeestä herätti kaikkialla Euroopassa, myöskin Suomessa, innostusta. Väitettiin, että yhteys Ruotsin kanssa johti Suomen etujen syrjimiseen, ja vaadittiin sen lopettamista. Suomen itsenäisyysajatuksen etevin edustaja oli Yrjö Maunu Sprengtporten.

Kustaa III:n onnellisina alkuvuosina tämä mies oli ollut kuninkaan parhaita voimia, mutta joutui sitten kuninkaan kanssa erimielisyyksiin ja vetäytyi loukkautuneena syrjään. Sprengtpor-

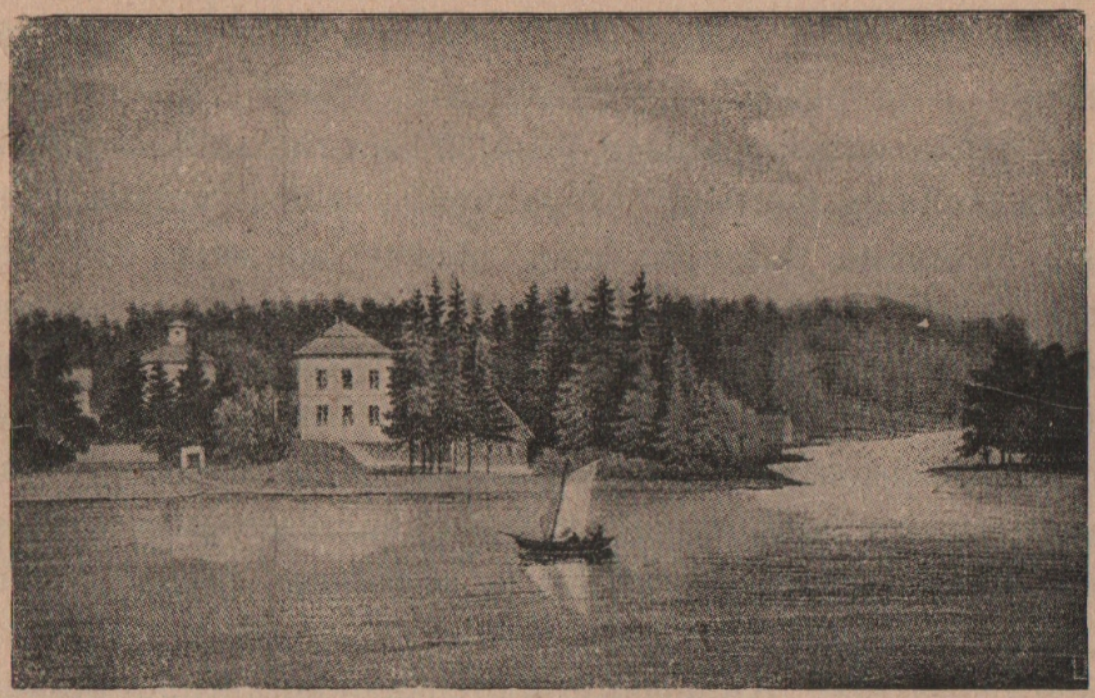

Anjalan kartano.

tenin johdolla muodostui Suomen itsenäisyyspuolue, joka suunnitteli maan irroittamista Ruotsista ja muodostamista joko täysin itsenäiseksi tai Venäjän suojeluksen alaiseksi valtioksi. Ajatuksen kannattajakunta ei ollut suuri. Se rajoittui eräisiin aatelisiin upseeri- ja maanomistajapiireihin vain. Rohkean Sprengtportenin mainitaan jo tarjonneen Suomen kruunua Kustaa III:n veljelle, mutta tuloksetta. Toivoen saavansa itsenäisyysajatuksen toteutetuksi Venäjän avulla hän asettui yhteyteen tämän maan valtiomiesten kanssa ja siirtyi Venäjän palvelukseen. Kaksi vuotta myöhemmin puhjennut sota tarjosi aivan uusia mahdollisuuksia Suomen itsenäisyysajatuksen toteutumiselle.

Anjalan liitto. Kustaa III:n tarkoitus oli heti sodan alussa sekä meritse että maitse hyökätä Pietaria vastaan. Hän kuvitteli saavansa tämän kaupungin valloitetuksi Venäjän päävoimien ollessa sidottuina taisteluun turkkilaisia vastaan. Yritys raukesi kuitenkin, sillä Venäjän merivoimat saivat estetyksi Ruotsin laivaston etenemisen. Ruotsin maasotajoukko tunkeutui rajan yli alkaen kuninkaan johdolla piirittää *Haminaa*, mutta vetäytyi kohdakkoin takaisin. Upseeristo oli alkanut niskuroida

väittäen kuninkaan vastoin hallitusmuotoa ryhtyneen hyökkäyssotaan. Niin pitkälle tyytymättömät upseerit menivät, että he aloittivat omalla uhallaan Venäjän keisarinnan **Katariina II:n** kanssa rauhanneuvottelut. Olipa eräällä ryhmäkunnalla suomalaisia upseereita tarkoitus saada näiden tapausten yhteydessä toteutetuksi Suomen itsenäisyys. Ajatuksen esitti suullisesti Pietarissa upseeriston lähetti, Sprengtportenin ystävä **Juhana Antti Jägerhorn** (lue: Jeegerhuurn). Myöhemmin aloitteentekijöitä rupesi peloittamaan. *Anjalassa* he etsivät tukea laajemmilta upseeripiireiltä ja ryhtyivät toimiin kuninkaan pakottamiseksi kutsumaan valtiopäivät koolle ja solmimaan rauhan Venäjän kanssa. Itsenäisyyssuunnitelmista oli vain pieni osa Anjalan miehistä selvillä. Kuningas ei kuitenkaan antautunut keskusteluihin kapinallisten upseerien kanssa. Arveluttavasta asemasta hänet pelasti Tanskan sodanjulistus. Nyt hän saattoi pakolaiselta näyttämättä palata Ruotsiin. Siihen raukesi upseeriston kapinayritys, joka on saanut nimen Anjalan liitto.

Yhdistys- ja vakuuskirja. Sodan kulkuun nämä tapahtumat olivat vaikuttaneet erittäin haitallisesti, mutta kuninkaan tarkoituksia ne lopultakin edistivät hyvin huomattavalla tavalla. Niiden aiheuttama yleinen suuttumus vaikutti, että hänen on-
1789. nistui saada valtiopäivät vuonna 1789 hyväksymään uusi hallitusmuoto, Yhdistys- ja vakuuskirja, mikä vielä suuresti lisäsi kuninkaan valtaa.

Tämän jälkeen sota jatkui kunniakkaasti. Rauha solmittiin
1790. *Värrälässä* vuonna 1790 rajojen jäädessä ennalleen.

Kustaa III:n kuolema. Uusi hallitusmuoto oli säädetty kuningasvallan liikanaiseen kasvuun jo ennastaan tyytymättömän aateliston vastalauseista huolimatta, eikä tämä sääty voinut sitä koskaan hyväksyä. Sen keskuudessa muuttui viha kuningasta
1792. kohtaan yhä katkerammaksi. Talvella vuonna 1792 se purkautui teoksi. Muodostui salaliitto. Eräissä naamiohuveissa kuningas ammuttiin. Hän ei kuitenkaan kuollut heti, vaan ennätti järjestää hallituksen poikansa **Kustaa Aadolfin** alaikäisyyden ajaksi. Tyytymättömien ainesten suunnitelmat raukesivat näin tyhjiin.

Pääkohdat. *Kuninkaan tuhlaavaisuus saattoi maan raha-asiat uudelleen sekaisin. Uusia tulolähteitä etsiessään hän turvautui virkojen myyntiin ja otti viinanpolton valtion yksinoikeudeksi, mistä aiheutui tyytymättömyyttä. Päästäkseen uudelleen kansan suosioon hän aloitti sodan Venäjää vastaan vuonna 1788.*

Sen aikana tehtiin ensimmäinen yritys luoda itsenäinen Suomi. Ajatus oli herätetty hattujen sodan aikana, ja se oli saanut virikettä aikakaudelle ominaisista vapautuspyrkimyksistä ja käsityksestä, että Suomen etuja syrjittiin. Sen etevin edustaja Sprengtporten oli siirtynyt Venäjälle.

Sodan aikana suuri osa upseeristoa teki kapinan, Anjalan liiton, Jägerhornin johtaman ryhmäkunnan tavoitellessa tätä tietä Suomen itsenäisyyttä. Tanskan sodanjulistus pelasti kuninkaan pulasta.

Anjalan liiton aiheuttama tyytymättömyys taivutti valtiopäivät hyväksymään vuonna 1789 Yhdistys- ja vakuuskirjan. Rauha tehtiin Värrälässä vuonna 1790.

Kuninkaan ampuivat eräät tyytymättömät aatelismiehet vuonna 1792.

---

47. Pohjois-Amerikan Yhdysvaltain synty.

Siirtokunnat Pohjois-Amerikassa. Heti Amerikan löydön jälkeen uuden maan varsinaiset löytäjät, espanjalaiset, valtasivat Keski- ja Etelä-Amerikan kultamaat Etelä-Amerikan itäosien joutuessa portugalilaisten haltuun. Mutta Pohjois-Amerikan synkkien metsien ja avaroiden ruohoaavikoiden ainoina valtiaina olivat kauan näiden seutujen alkuperäiset asukkaat, pääasiallisesti metsästyksen varassa elävät intiaanit. Siirtolaisuuden lopulta suuntautuessa näihinkin seutuihin kulkeutui Kristiina kuningattaren aikana tänne, *Delaware-joen* (lue: Dilauöör) rannoille, myöskin suomalaisia, jotka englantilaisten siirtolaisten keskessä kuitenkin pian unohtivat oman kielensä ja sulautuivat naapureihinsa. Vähitellen englantilaiset siirtolaiset asuttivat melkein koko Pohjois-Amerikan itäisen rannikon suurista jär-

vistä etelään. Taistelussa karua luontoa ja punanahkoja vastaan tämä »Uuden Englannin» kansa kehittyi uljaaksi ja toimekkaaksi. Omat asiansa se ratkaisi itse eikä sallinut vieraan säätää itselleen lakeja. Englannin yliherruus näissä siirtokunnissa, joiden luku vähitellen kohosi 13:een, oli vain nimellinen.

Vapaussotaan johtavat erimielisyydet. Juuri kunnianarkuussyyt aiheuttivat emämaan ja siirtokuntien välillä kauan vallinneen yksimielisyyden ja sovun rikkoutumisen. *Kanadan* valloitus pitkäaikaisten sotien jälkeen sikäläisten ranskalaisten siirtokuntien kanssa velkaannutti pahasti Englannin. Emämaa katsoi sen vuoksi kohtuulliseksi, että vanhat siirtokunnat ottaisivat osaa valtakunnan lisääntyneihin menoihin, ja määräsi eräitä veroja niiden suoritettaviksi. Syntyi periaatteellinen erimielisyys. Siinä kohden oltiin yhtä mieltä, että siirtokuntien oli otettava osaa yhteisiin rasituksiin, mutta jyrkkä erimielisyys vallitsi kysymyksessä, miten niiden osuus oli määrättävä. Englanti tahtoi ratkaista tämän asian yksin, mutta siirtokunnat olivat sitä mieltä, että vapaa mies ei voi suostua suorittamaan veroja, joista ei saa itse olla päättämässä, ja vaativat oikeutta valita Englannin parlamenttiin edustajia päättämään tästä samoin kuin valtakunnan muistakin yhteisistä asioista. Englantilaiset koettivat saada siirtokunnat taipumaan. He peruuttivat kaikki muut verot vaatien vain vähäpätöisen tullin maahan tuotavasta teestä. Mutta amerikkalaiset kieltäytyivät teetä lainkaan käyttämästä. Silloin englantilaiset kauppiaat päättivät myydä sitä oikein halvalla ja lähettivät useita teelaivoja *Bostoniin*. Peläten heikkojen sielujen taipuvan tunkeutui nyt 50 nuorta amerikkalaista intiaaneiksi pukeutuneina laivoihin ja heitti koko lastin mereen. Tästä harmistuneena Englannin hallitus sulki Bostonin sataman, niin että yksikään laiva ei päässyt sinne eikä sieltä pois. Siihen siirtokunnat vastasivat katkaisten kaikki suhteet emämaahan julistautumalla
1776. Englannista täysin riippumattomiksi vuonna *1776*.

Vapaussota. Amerikkalaisten ylipäällikön **Yrjö Washingtonin** (lue: Uashingtn) tehtävä oli hyvin vaikea. Hänen johtamansa vapaaehtoinen armeija oli pieni ja harjautumaton, ja kuri siinä

oli niin huono, että soturit katsoivat voivansa jonkin aikaa palveltuansa palata kotiin talouttaan hoitamaan. Mutta mitään vaikeuksia pelkäämättä, tyynenä ja samalla sitkeänä ylipäällikkö ennen pitkää sai uljaista sotureistaan kehitetyksi oivallisen armeijan. Jonkin ajan kuluttua saatiin liittolaisiakin.

Amerikkalaisia vapaussotureita.

Amerikan tunnetuin mies oli siihen aikaan **Benjamin Franklin** (lue: Fränklin), työn ja neron mies, joka aivan varattomasta, melkein kouluopetusta vaille jääneestä poikasesta oli kohonnut varakkaaksi kirjanpainajaksi ja eteväksi tiedemieheksi saavuttaen ukkosenjohdattimen keksijänä maailmanmaineen. Tämä mies lähetettiin Pariisiin, missä hän hovin hienoston keskuudessa karkeissa, kotitekoisissa vaatteissaan, vailla kaikkia koruja herätti tavatonta ihastusta. »Hän on temmannut salaman taivaasta ja valtikan tyranneilta», sanottiin, ja häntä verrattiin vanhan ajan suuriin tasavaltalaisiin. Pian alkoi Ranskasta vapaaehtoisia painua yli meren Washingtonin armeijaan, ja kun amerikkalaiset olivat saaneet erään suuren voiton, niin *Ranska* ja *Espanja* tekivät heidän kanssaan liiton, johon myöhemmin yhtyi myöskin Hollanti. Se helpotti suuresti amerikkalaisten taistelua. Jonkin ajan kuluttua Washingtonin onnistui saartaa englantilaisten pääarmeija ja pakottaa se antautumaan. Silloin, vuonna 1783, Englanti taipui rauhaan tunnustaen siirto- *1783.*

kunnat riippumattomiksi. Kanada jäi kuitenkin edelleen Englannin yhteyteen.

Yhdysvaltain hallitusmuoto. Siirtokunnat liittyivät nyt lujasti yhteen muodostaen liittovaltakunnan *Pohjois-Amerikan Yhdysvallat.* Kukin Amerikan valtio saa päättää omat sisäiset asiansa, koko valtakunnan yhteiset asiat ratkaistaan joka vuosi kokoutuvilla yhteisillä valtiopäivillä, kongressissa. Siellä määrätään verot, siellä säädetään uudet lait. Hallituksen päänä on neljäksi vuodeksi valittu presidentti, jonka valta on suurempi kuin monien Euroopan nykyisten kuninkaiden. Amerikan ensimmäinen presidentti oli Yrjö Washington. Nykyisin Pohjois-Amerikan Yhdysvallat on maailman rikkain maa kilpaillen mahtavuudessa etevimpien valtakuntien kanssa.

Pääkohdat. *Pohjois-Amerikan ensimmäisten siirtolaisten joukossa oli suomalaisiakin, jotka pian sulivat ympärillä asuviin englantilaisiin. Englannin valtaan joutui vähitellen koko Pohjois-Amerikka, viimeksi ranskalaisten asuttama Kanada.*

Emämaan ja siirtokuntien välille syntyi erimielisyyttä Englannin vaatiessa siirtokunnilta veroja. Siirtokunnat tahtoivat valita edustajia parlamenttiin veroista päättämään ja kieltäytyivät niitä maksamasta, kun heidän vaatimuksiinsa ei suostuttu. Vuonna 1776 siirtokunnat julistautuivat itsenäisiksi.

Amerikkalaisten ylipäällikkönä oli Yrjö Washington, ja heidän liittolaisiksensa saatiin Benjamin Franklinin toimesta Ranska ja Espanja. Myöhemmin näihin yhtyi Hollanti. Rauha solmittiin vuonna 1783.

Pohjois-Amerikan Yhdysvaltoja hallitsee neljäksi vuodeksi valittu presidentti ja joka vuosi kokoutuva kongressi.

48—49. Ranskan vallankumous ja Napoleon.

Ludvig XVI. Pohjois-Amerikan vapaussodan aikana oli Ranskan kuninkaana **Ludvig XVI.** Hän oli hyvänsävyinen mies ja harrasti kyllä kansansa parasta, mutta maan asioista hän oli huo-

nosti perillä. Hän askarteli lukkoseppänä ja metsästeli kernaammin kuin syventyi ikäviin valtioasioihin. Se oli varsin onnetonta, sillä valtakunta olisi tällä hetkellä tarvinnut johtoonsa lujaotteisen miehen, joka olisi todella kyennyt maan tarpeisiin perehtymään ja rohjennut ryhtyä välttämättömäksi käyneeseen uudistustyöhön.

Vanhentunut yhteiskunta. Ranskan tila oli Pohjois-Amerikan vapaussodan päättyessä hyvin huono. Ranskan yhteiskunta oli vielä silloin monessa kohden keskiaikaisella kannalla eikä vastannut ajan henkeä. Kuninkaan valta oli rajaton. Vanhan käsityksen mukaan hän oli valtansa saanut Jumalalta ja oli teoistaan vastuussa yksin Hänelle. Kansanluokkien oikeudet ja velvollisuudet jakautuivat perin epätasaisesti. Ylemmät säädyt, aatelisto ja ylempi papisto, olivat määrättömän rikkaita. Niille kuului lähes puolet valtakunnan maasta, ja ylimpiin virkoihin ylimyksillä oli yksinoikeus. Vastaavia velvollisuuksia ei ylemmillä säädyillä kuitenkaan ollut. Rasitukset oli sälytetty järjestään kolmannen säädyn, porvarien, talonpoikien ja työmiesten, niskoille. Niiden oli vastattava melkein kaikista veroista. Niinpä joutuivatkin talonpojat, joista osa oli maaorjan asemassa, vähäisistä tuloistaan veroina suorittamaan enemmän kuin puolet.

Valistuskirjailijat. Olojen nurinkurisuus oli kyllä selvinnyt. Etevät ajattelijat, ns. valistuskirjailijat, olivat vakavasti horjuttaneet kuninkuuden pyhyyttä ja ylimysvallan arvoa. He väittivät, että kuninkaan valta perustui kansaan, jolta kuningas oli valtansa saanut ja joka voi ottaa sen milloin tahtoi omiin käsiinsä. Kaikki etuoikeudet olivat epäoikeutettuja. Kaikki Ranskan kansalaiset oli tehtävä tasa-arvoisiksi. Väärä käsitys oli, että aateliset olivat maan parhaita kansalaisia; sellaisia olivat maataviljelevät talonpojat. Nämä ajatukset olivat saavuttaneet laajoissa piireissä vastakaikua. Yhteiskuntauudistuksen välttämättömyys tajuttiin yleisesti.

Vallankumous. Tilaisuus sen toimeenpanemiseen tarjoutui, kun kuningas vuonna 1789 lähes kahden sadan vuoden väliajan jälkeen kutsui kokoon valtiopäivät. Oli pakko vedota niiden 1789.

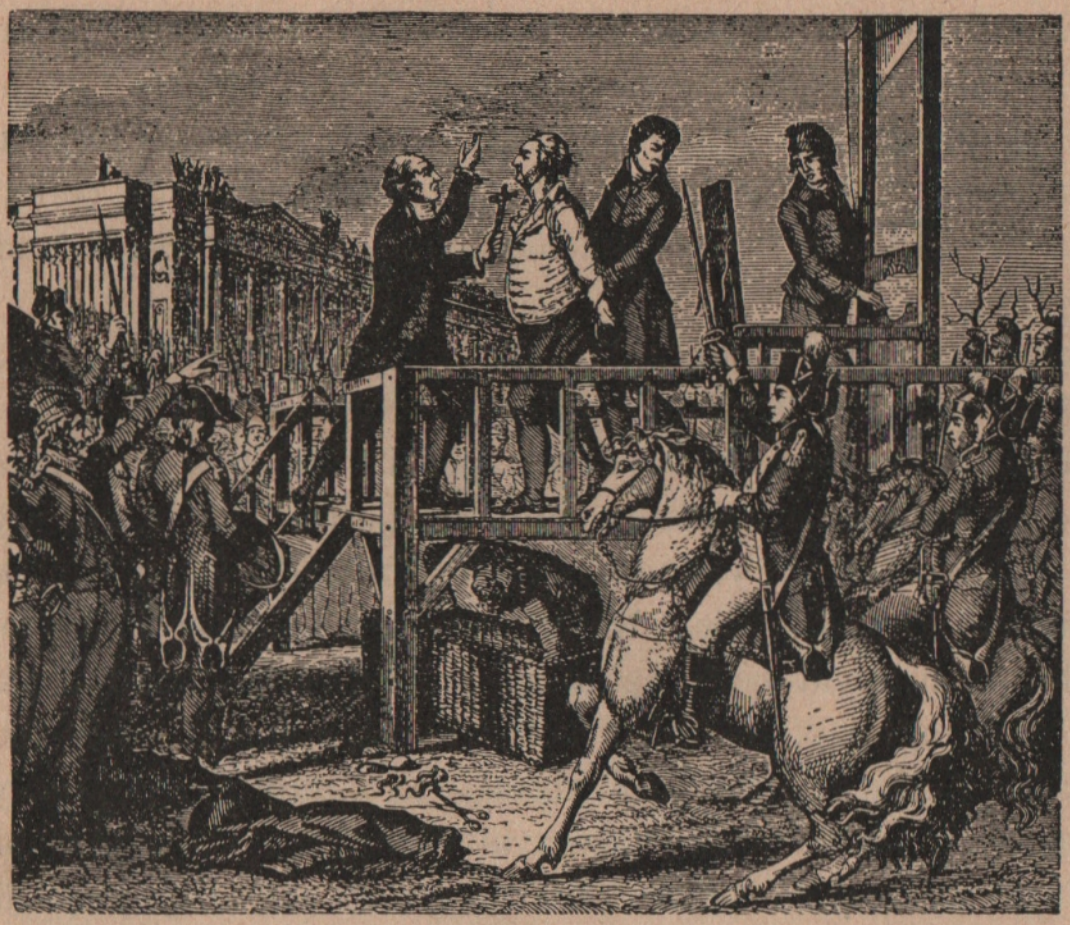

Ludvig XVI mestauslavalla.

apuun Amerikan vapaussodan ja tuhlaavan ylellisen hovielämän saatettua maan raha-asiat täysin rappiolle. Valtiopäivillä valta luisui hyvin pian horjuvan ja heikon kuninkaan käsistä. Alkoi monivaiheinen vallankumous, jonka pyörteisiin kuningasvalta
1792. ja vanha yhteiskunta sortuivat. Vuonna 1792 muodostui Ranskan tasavalta, jossa kaikki kansalaiset olivat tasa-arvoisia. Mutta tie siihen kävi suurien kärsimyksien kautta. Ihmisten alhaisimmat vaistot olivat heränneet. Meteleitä, ryöstöjä ja murhia sattui tuhka tiheään Pariisissa. Maaseudulla hurjistuneet talonpojat ryöstivät ja polttivat aateliskartanoita. Turvautuipa maan uusi johtokin varmistaakseen valtansa ja estääkseen kaikki uuden järjestelmän kumousyritykset kammottavaan hirmuvaltaan, joka vei lempeämielisen Ludvig XVI:n, hänen puolisonsa ja tuhannet ylimykset mestauslavalle. Kaikki epäilyttävät henkilöt teloitettiin. Syytettyjen luvun kohotessa käytettiin surma-aseena tykkejä tai sullottiin irtopohjainen laiva täyteen teloitettavia ja

upotettiin kaikkineen meren syvyyteen. Lopulta hirmuvaltiaat käänsivät aseensa toisiaan vastaan. Silloin järkevämmät ainekset pääsivät valtaan. Yleisen väsymyksen ja rauhallisemman ajan kaipuun vallattua mielet kohosi yksinvaltaan lujatahtoinen ja voimakas mies, **Napoleon Bonaparte.**

Tie yksinvaltaan. Ludvig XVI:n mestaus oli pahasti hätkähdyttänyt Euroopan kruunupäitä. He alkoivat pitää omaakin asemaansa uhattuna ja halusivat hillitä Ranskan vallankumousta. Muodostui suuria liittokuntia Ranskaa vastaan. Sinä pitkänä sotakautena, mikä nyt alkoi, korsikalainen Napoleon Bonaparte saavutti suurimman maineen. Nerokkaana sotapäällikkönä hän kehitti täysin uuden sodankäyntitavan. Salamannopeilla liikkeillä hän löi vastustajansa ja voitti kaikki Ranskan viholliset. Sotamaine ei kuitenkaan häntä tyydyttänyt. Hän janosi valtaa. Sopivan tilaisuuden tarjoutuessa hän toimeenpani vallankaappauksen ja kohosi Ranskan yksinvaltiaaksi, ensimmäiseksi konsuliksi, myöhemmin keisariksi. Kansanäänestys, joka toimeenpantiin Napoleonin omaksuttua ensimmäisen konsulin arvon, osoitti, että Ranskan kansa oli kyllästynyt vallankumoukseen. Muutoksen puolesta äänesti 3 miljoonaa, sitä vastaan vain 1500.

Napoleonin hallitus. Napoleon ei ollut vain nerokas sotapäällikkö, hän oli myös etevä hallitsija. Hän palautti maahan oivallisen järjestyksen, jonka turvin maa vaurastui. Hänen aikanansa ilmestynyt Napoleonin lakikirja, jonka laadintaan hän itse otti tehokkaasti osaa, tunnustetaan yhä vieläkin mestariteokseksi.

Napoleon valtansa kukkuloilla. Mutta Napoleonin vallanjano oli sammumaton. Ranska oli hänelle liian pieni. Koko Eurooppa oli alistettava. Sotakausi jatkui. Kuninkaat ja keisarit saivat nöyrtyä Ranskan valtiaan edessä, joka jakeli kuningaskruunuja veljillensä ja lähimmille ystävillensä. Kun Ruotsi-Suomen kuningas **Kustaa IV Aadolf** niskuroi, niin Napoleon sopi *Tilsitissä* vuonna 1807 keisari **Aleksanteri I:n** kanssa, että Venäjä valloittaa Suomen. Myöskin Ruotsin oli nöyrryttävä. *Englanti* saariasemansa suojaamana yksin uskalsi asettua Napoleonia vastaan. *1807.*

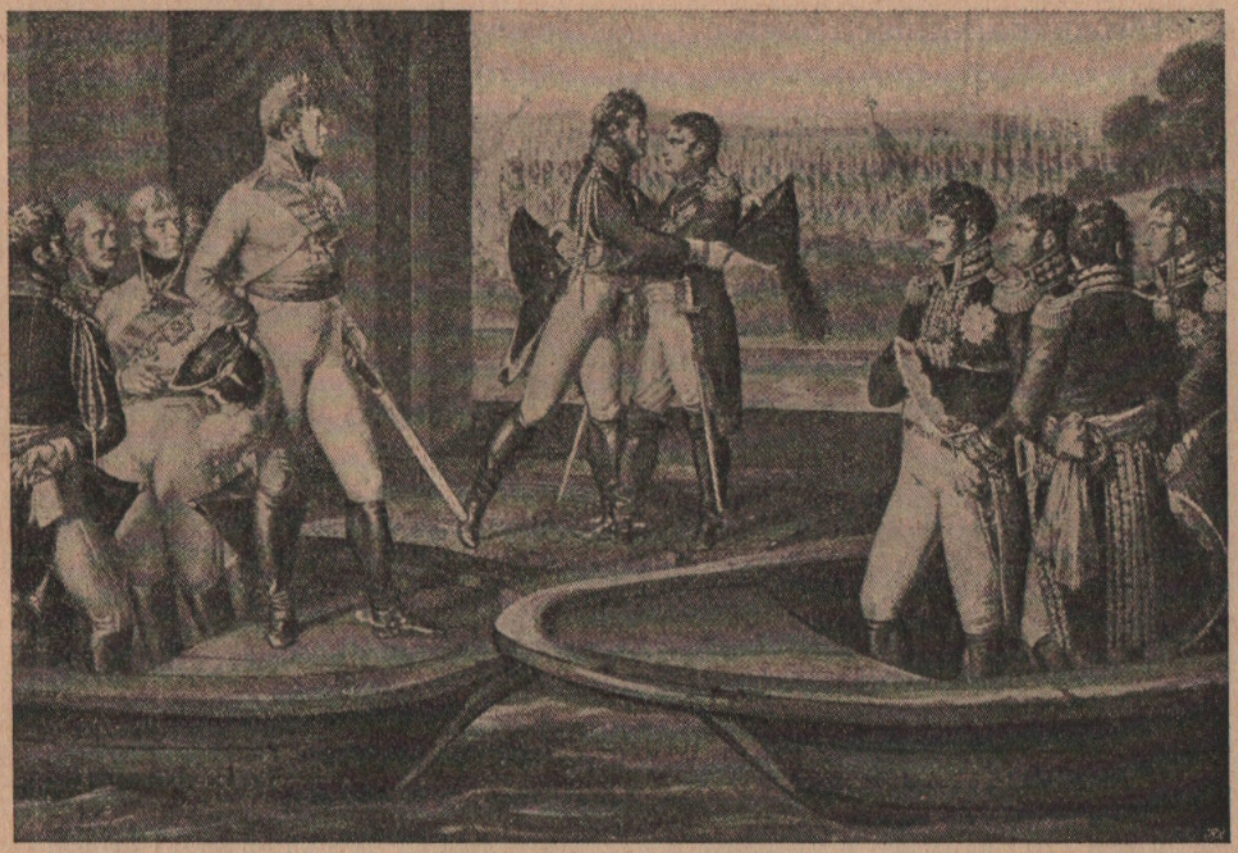

Napoleonin ja Aleksanterin kohtaus Tilsitissä.

Mutta sorretut kansat ja heidän ruhtinaansa hioivat aseitansa iskeäkseen tilaisuuden tullen vihattua valtiasta ja vapautuakseen hänestä iäksi.

Kukistuminen. Venäjällä Euroopan valtiaan onnen pyörä kääntyi. Riitaannuttuaan Aleksanterin kanssa Napoleon marssitti armeijansa Venäjälle. Mutta siellä kaikki kävi vastoin hänen laskelmiansa. Parissa tuimassa taistelussa hän oli aikonut lyödä maan puolustusjoukot ja sanella rauhanehdot *Moskovassa*. Venäläiset peräytyivät kuitenkin hänen edestään antautuen vain pari kertaa vakavaan taisteluun. He polttivat asumukset ja veivät pois elintarpeet Ranskan armeijan tieltä tuhoten vähänkin syrjään poikkeavat muonavarojen hankintaosastot. Kun Napoleon lopulta saapui Moskovaan, niin hän tapasi tämän kaupungin melkein autiona, ovet suljettuina, ikkunat peitettyinä. Pari päivää myöhemmin puhkesi hirveä tulipalo, joka hävitti suuren osan kaupungista. Ohutpukuisten ranskalaisten talvehtimismahdollisuudet oli näin riistetty. Napoleon tarjosi rauhan-

neuvotteluja, mutta Aleksanteri ei antanut mitään vastausta. Peräytymisretki, joka nyt alkoi jäätävän pakkasen, nälän, tautien ja vihollisen ahdistaessa, oli hirvittävä. Saksan rajalle pääsi vain kourallinen miehiä. Puolimiljoonainen armeija oli tuhottu.

Se oli merkki Ranskan sortamille kansoille. Ne nousivat kuin yksi mies, eikä uupunutta Ranskaa kyennyt edes nerokas Napoleon pelastamaan. Itse Pariisikin valloitettiin, ja Napoleonin oli pakko luopua vallasta vuonna 1813. Hänen monivaiheiset *1813.* päivänsä päättyivät vuonna 1821 yksinäisellä *Sankt Helenan saa-* *1821.* *rella*, minne englantilaiset olivat tämän vaarallisimman vihollisensa vankinaan vieneet.

Pääkohdat. *Ludvig XVI oli hyvänsävyinen, mutta heikko hallitsija. Kuninkaan valta hänen aikanansa oli rajaton ja ylempien säätyjen etuoikeudet suuret, mutta valistuskirjailijat olivat jo vaatineet hallitsijan vallan rajoittamista tai poistamista ja kansalaisten tasa-arvoa. Valtakunnan raha-asiain kurja tila pakotti kuninkaan kutsumaan valtiopäivät kokoon vuonna 1789. Se johti vallankumoukseen ja vuonna 1792 tasavaltaan.*

Ludvig XVI:n mestaus aiheutti liittokuntien muodostumisen Ranskaa vastaan. Suurimman maineen sota-aikana saavutti Napoleon kohoten keisariksi. Muistettava on hänen etevä lakikirjansa.

Mahtavan Napoleonin tahtoa noudatti pian Englantia lukuunottamatta koko Eurooppa. Ruotsin niskuroidessa sovittiin Tilsitissä Suomen valloituksesta vuonna 1807. Riitautuminen Venäjän kanssa johti Napoleonin sortumiseen. Venäjällä hänen suuri armeijansa tuhoutui, minkä jälkeen sorretut kansat nousivat. Vallasta Napoleon luopui vuonna 1813 ja kuoli englantilaisten vankina 1821.

---

50. Suomen sota.

Sodan syyt. Nöyryyttääkseen vaarallisimman vihollisensa, merien valtiaan Englannin, Napoleon oli määrännyt, että englantilaisille kuuluvat laivat oli kaikissa Euroopan mannermaan

satamissa takavarikoitava ja yhteys Englannin kanssa lopetettava. Näin oli Englannin kauppa tuhottava ja maa köyhdytettävä. Mutta Ruotsi-Suomen kuningas Kustaa IV Aadolf ei alistunut Napoleonin tahtoon. Hän vihasi syvästi tuota »Korsikan petoa» eikä antautunut mihinkään keskusteluihin hänen kanssaan. Siksipä Napoleon neuvotellessaan suurista Euroopan kysymyksistä keisari Aleksanterin kanssa Tilsitissä sopi, että Venäjä pakottaisi Ruotsin taipumaan mannermaansulkemukseen ja saisi siitä palkinnoksi Suomen. Aleksanteri ei halunnut sotaa. Suomen erämaat eivät häntä houkutelleet, ja lisäksi Kustaa IV Aadolf oli hänen lankonsa. Mutta kun Ruotsin kuningas ei hyvällä suostunut, oli vedottava aseisiin.

Peräytyminen pohjoiseen. Muodoista piittaamatta, sotaa julistamatta Aleksanteri marssitti armeijansa helmikuun lopulla
1808. 1808 yli rajan. Tarkoituksena oli yllättäminen. Siinä ei kuitenkaan onnistuttu. Varustelut Suomessa olivat tosin vielä kesken, mutta siitä huolimatta täällä oltiin valmiina ottamaan vihollista vastaan. *Hämeenlinnan* luona oli kenraali **Klerckerin** (lue: Klärker) aikomus ryhtyä ratkaisevaan taisteluun. Ennen sitä saapui paikalle kuitenkin uusi ylipäällikkö **Klingspor,** joka katsoi Hämeenlinnan puolustamisen toivottomaksi ja komensi armeijan peräytymään Pohjanmaalle, missä nopeata pakoretkeä jatkui lähelle Oulua Klingsporin ajaessa edellä tietä näyttämässä. Hänen omituinen menettelynsä saa osittain selityksensä Suomen alkuperäisestä puolustussuunnitelmasta, jonka mukaan armeijan oli peräydyttävä talvisodan sattuessa Pohjanmaalle, mistä eteneminen etelään oli aloitettava apuvoimien saavuttua Ruotsista meren auetessa. Vaikkakin suunnitelmassa asetuttiin sille kannalle, että Suomea ei ilman Ruotsista tulevaa apua voitaisi puolustaa, oli siinä nimenomainen määräys, että vastarintaa oli tehtävä mahdollisuuksien mukaan. Mutta sitä raukkamainen Klingspor ei ottanut huomioon. Näyttikin jo siltä, että Suomi miekan iskutta häpeällisesti luovutettaisiin venäläisille. Armeijan kunnian pelasti Klingsporin lähin mies kenraali **Adlercreutz** (lue: Adlerkroits). *Siikajoella* huhtikuun keskimaissa hän asettui

vakavaan vastarintaan lyöden röyhkeät ryssät ja näyttäen, että heidät voidaan voittaa. Pian sen jälkeen saivat pääarmeijaan yhtyneet savolaiset *Revonlahdella* voiton huomattavasta venäläisestä joukko-osastosta.

von Döbeln, Lapuan sankari, tarkastaa joukkojaan. A. Edelfeltin piirustus.

Jos eteneminen kohti etelää olisi nyt aloitettu, olisi menestys ollut mahdollinen, sillä Suomen armeijan peräytyminen oli tapahtunut niin nopeasti, että sen jäljessä oli vain vaatimattomia venäläisiä joukkoja. Mutta siitä ei suomalaisten johto ollut selvillä tiedustelutoiminnan kelvottomuuden takia. Savon joukot, jotka todella heti alkoivat hyökätä, pääsivät aina Mikkelin seudulle saakka, mistä kuitenkin oli pakko vetäytyä takaisin Kuopion pohjoispuolelle *Toivalaan*. Pääarmeija jäi odottamaan kevättä ja Ruotsista muka tulevia apujoukkoja.

Suomenlinnan antautuminen. Vasta kesäkuussa pääarmeija aloitti etenemisensä. Silloin oli asema kuitenkin muuttunut. Suomenlinna oli antautunut. Yhtään ainoatakaan rynnäkköä sitä vastaan ei ollut tehty, yhtään ainoatakaan uloskarkausta ei sieltä ollut tehty, minkäänlaista muonan tai ammusten puutetta ei ollut ilmennyt, ja kuitenkin tämä pohjolan lujin linna antautui. Tämä mieltä kuohuttava tapaus oli ainakin osaksi Suomen itsenäisyysmiesten vaikutusta ja yleisesti sitä pidettiin kavalluksena. Ei ole kumma, että tieto siitä pahasti lamaannutti maan puolustajien mieltä.

Hyökkäysliike etelään. Suomen pääarmeijan eteneminen Etelä-Pohjanmaalle tapahtuikin hitaasti. Kauniita voittoja saatiin

Revonlahden taistelun jälkeen *Lapualla* ja *Alavudella*, ja koko Pohjanmaa puhdistettiin venäläisistä. Jos Ruotsi-Suomen hallitsijana olisi ollut oikea mies, niin vihollinen olisi ehkä saatu maasta karkoitetuksi. Mutta Kustaa IV Aadolf haaveili vain Norjan valloitusta ja antoi Suomen tulla toimeen miten voi. Vain vähäisiä apujoukkoja lähetettiin. Venäläiset, joiden miesvahvuus vielä Alavudella oli pienempi kuin suomalaisten, sen sijaan saivat uuden taitavan päällikön, kreivi **Kamenskin**, ja runsaasti apujoukkoja. Niinpä onni kääntyi.

Uudelleen pohjoiseen. Erään suomalaisen joukko-osaston jouduttua vetäytymään pois *Karstulasta* pääarmeijakin *Ruonan* ja *Salmen* taistelujen jälkeen peräytyi. *Oravaisten* 15-tuntisessa taistelussa Suomen armeijan vastustuskyky lopullisesti murtui. Pääarmeijan peräytyessä Ruotsin puolelle oli sitä seurattava myös Savon joukkojen, *Koljonvirralla* saavuttamastansa kauniista voitosta huolimatta. Koko maa oli taaskin venäläisten vallassa.

Haminan rauha. Sota jatkui Ruotsin puolella. Vasta kun hallitsijaksi täysin kykenemätön Kustaa IV Aadolf oli syösty valtaistuimelta, voitiin rauhanneuvottelut aloittaa. Rauha solmittiin *Haminassa* syyskuussa 1809 Ruotsin luovuttaessa Venäjälle Suomen T o r n i o n- ja M u o n i o n j o k i a myöten sekä A h v e n a n m a a n.

Pääkohdat. *Kun Kustaa IV Aadolf ei suostunut noudattamaan Englannin tuhoamiseksi suunniteltua mannermaansulkemissäädöstä, niin Aleksanteri I aloitti Tilsitissä Napoleonin kanssa tekemänsä sopimuksen mukaan sodan vuonna 1808.*

Klercker aikoi ryhtyä ratkaisevaan taisteluun Hämeenlinnassa, mutta peräytyminen aloitettiin Klingsporin määräyksestä. Vasta Siikajoella asetuttiin Adlercreutzin johdolla vastarintaan ja iskettiin venäläiset takaisin.

Savon joukko eteni Mikkelin seudulle peräytyen puolustusasemaan Toivalaan. Pääarmeija lähti liikkeelle vasta Suomenlinnan antauduttua voittaen venäläiset Lapualla ja Alavudella. Apujoukkoja Ruotsista tuli vain vähän. Saatuaan uuden taitavan päälli-

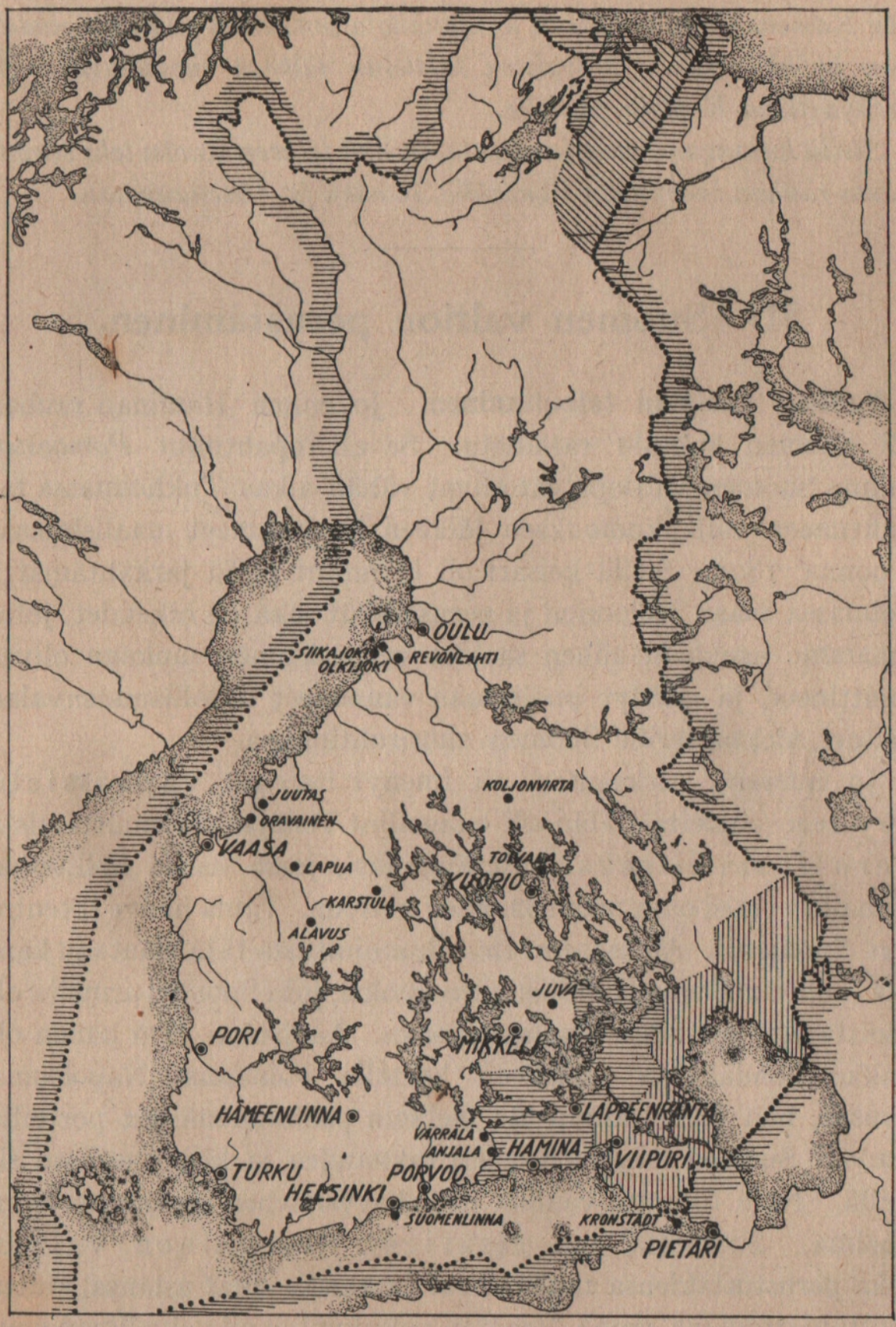

Kartta alueluovutuksista.

Pystysuoraan viivoitettu osa: Uudenkaupungin rauhassa Venäjälle luovutettu alue. *Vaakasuoraan* viivoitettu: Turun rauhassa luovutettu alue. *Vinosti* viivoitettu: Tarton rauhassa Venäjältä saatu alue.

kön Kamenskin ja runsaasti apujoukkoja venäläiset aloittivat uudelleen hyökkäyksen. Oravaisten taistelun jälkeen suomalaisten oli peräydyttävä Ruotsin puolelle.

Siellä kuningas erotettiin virasta, minkä jälkeen Ruotsi teki Haminassa rauhan luovuttaen Venäjälle Suomen ja Ahvenanmaan.

---

51. Suomen valtion perustaminen.

Vanhan unelman toteutuminen. Jo ennen Haminan rauhaa oli Suomen kohtalo ratkaistu. Se oli tapahtunut *Porvoossa*, minne Suomen valtiopäivät olivat vähän aikaa Tukholmassa tapahtuneen vallankumouksen jälkeen kokoutuneet maaliskuussa
1809. vuonna 1809. Siellä keisari oli luvannut pitää järkähtämättä voimassa maan uskonnon ja perustuslait sekä ne oikeudet, joita maamme asukkaat siihen saakka valtiosäännön mukaan olivat nauttineet, ja säädyt puolestaan vannoneet uskollisuudenvalan keisari Aleksanterille Suomen suuriruhtinaana.

Jo nuorena Aleksanteri oli imenyt itseensä vapaamielisyyden aatteita. Hän oli haaveillut Venäjänkin muuttamista perustuslailliseksi valtakunnaksi, jossa kansa hallitsijan rinnalla ottaisi osaa maan asioiden hoitoon. Tämä haave toteutui nyt Suomessa. Aleksanteri tunsi kunnioitusta tätä maata ja kansaa kohtaan sen miehuullisuuden vuoksi, jota Suomen armeija oli osoittanut maatansa puolustaessaan. Aavistaen, että hänen oli pakko kohdakkoin uudelleen koetella voimiansa Napoleonin kanssa, hän halusi kiinnittää melkein pääkaupunkinsa porteilla asuvan Suomen kansan itseensä rakkauden ja kiintymyksen siteillä. Näin toteutui vanhan itsenäisyysmiehen Sprengtportenin unelma. Suomesta tuli sisäisesti itsenäinen valtio, joka perustuslakiensa mukaan sai ratkaista omat asiansa, mutta erottamattomana osana Venäjän valtakuntaa oli velvollinen noudattamaan sen ulkopolitiikkaa. Olipa Sprengtportenilla onni itsekin olla mukana vanhaa haavettansa toteuttamassa. Jo varhain hän oli kiinnittänyt keisarin huomion tähän kysymykseen, ja yhä

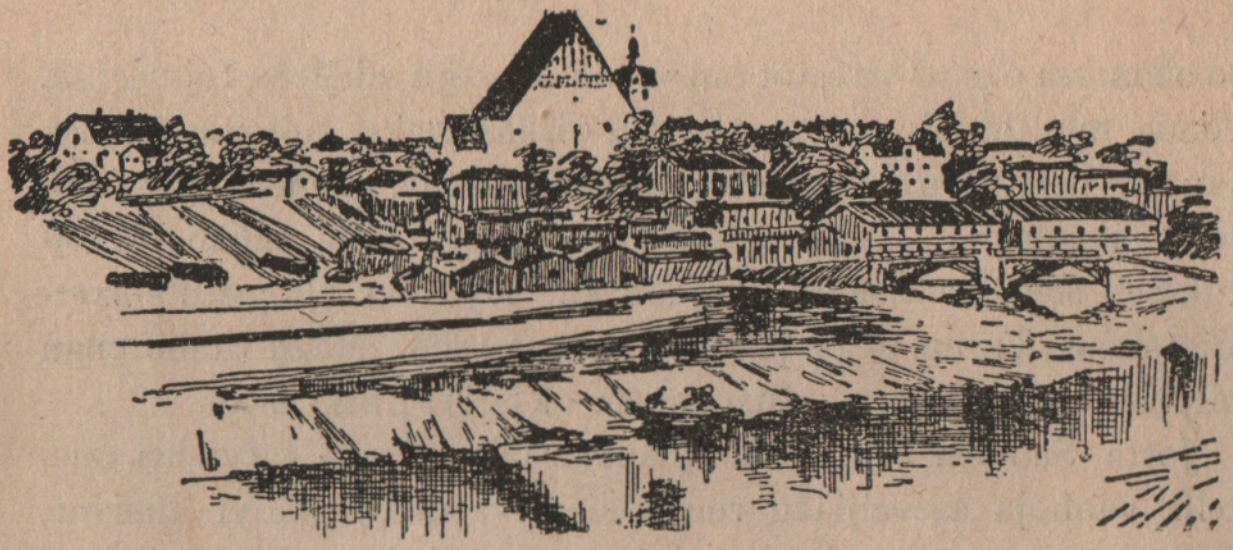

Vanha Porvoo.

uudelleen ja uudelleen hän oli palannut siihen. Porvoon valtiopäivien aikana hänellä oli ilo toimia Suomen ylimpänä virkamiehenä, kenraalikuvernöörinä, mistä toimesta hän kuitenkin pian luopui.

Suomen hallinnon järjestäminen. Suomen hallinto järjestettiin Porvoon valtiopäivillä ja lähivuosina seuraavalla tavalla: Maan ylimmäksi virastoksi asetettiin hallitusneuvosto, joka myöhemmin sai nimen Keisarillinen Suomen Senaatti. Se jakautui kahteen osastoon, talousosastoon, jonka hoitoon maan hallinto uskottiin, ja oikeusosastoon, joka toimi hovioikeuksien yläpuolella maan korkeimpana tuomioistuimena. Suuriruhtinaan vallan edustajana, senaatin puheenjohtajana ja maan sotavoimien päällikkönä, oli kenraalikuvernööri. Suomen asiat, jotka keisari halusi pitää tarkoin erillään Venäjän valtakunnan asioista, esitti hallitsijalle Pietarissa korkea suomalainen virkamies, ministerivaltiosihteeri. Senaatin rinnalle asetettiin prokuraattori, jonka oli katsottava, että kaikki virkamiehet noudattivat lakia ja rehellisesti täyttivät tehtävänsä, niin että ei kenenkään, ei ylhäisen eikä alhaisen, ei köyhän eikä rikkaan oikeutta loukattu. Eri hallintohaaroja johtamaan asetettiin samaan tapaan kuin Ruotsi-Suomessa Kustaa II Aadolfin aikana keskusvirastot, ns. ylihallitukset. Ylintä hallintoa varten, joka tähän asti oli hoidettu Ruotsista käsin, järjestettiin näin ollen aivan uudet virastot. Alemmat, Suomessa

jo olemassa olevat virastot sen sijaan jätettiin edelleen toimeensa. Ainoa muutos oli, että maaherran virkanimeksi tuli venäläiseen tapaan kuvernööri. Pääkaupunkina tuli olemaan *Helsinki*, joka lähempänä Pietaria sijaitsevana katsottiin tähän tarkoitukseen soveliaammaksi kuin Turku. Myöskin yliopisto siirret-
1828. tiin sinne, Turun palon jälkeen, vuonna 1828. Maan vanhimman hiippakunnan, Turun, piispa sai arkkipiispan arvon.

Jotta Suomen miesten ei ainakaan lähi aikoina tarvitsisi taistella vanhoja aseveljiään ruotsalaisia vastaan, säädyt anoivat, että ruotusotaväki toistaiseksi lakkautettaisiin, mihin hallitsija suostui. Suomen verot oli keisarin ilmoituksen mukaan käytettävä yksinomaan oman maan tarpeisiin. Viralliseksi rahaksi määrättiin Venäjän rupla.

Vanhan Suomen liittäminen muun Suomen yhteyteen. Suomen valtion alue oli vielä huomattavasti pienempi kuin nykyisen Suomen valtakunnan. Siihen eivät kuuluneet ne alueet, mitkä Uudenkaupungin ja Turun rauhoissa oli Ruotsi-Suomesta erotettu eli ns.
1811. vanha Suomi. Vuonna 1811 joululahjaksi nämä alueet liitettiin uudelleen muun Suomen yhteyteen erittäinkin keisari Aleksanterin suuren suosikin kreivi **K. M. Armfeltin** vaikutuksesta.

Suuria vaikeuksia valmistivat valtiomiehillemme eräät vanhassa Suomessa Venäjän vallan aikana kehittyneet epäkohdat, nimenomaisesti lahjoitusmaakysymys. Venäläiset ylimykset olivat saaneet Kaakkois-Suomessa suuria maa-alueita hallitsijan armosta haltuunsa, ja vaikka heille oikeastaan oli luovutettu vain oikeus kruunulle kuuluviin veroihin, niin he katsoivat olevansa myöskin maan oikeita omistajia ja pyrkivät venäläiseen tapaan alistamaan aikaisemmin täysin vapaat maanomistajat maaorjan asemaan. Tämä erittäin vaikea ja arkaluontoinen asia
1867. saatiin ratkaistuksi vasta vuoden 1867 jälkeen siten, että Suomen valtio osti maat venäläisiltä herroilta ja möi ne pitkäaikaisin maksuehdoin niiden entisille omistajille.

Pääkohdat. *Porvoon valtiopäivillä vuonna 1809 Suomesta tuli sisäisesti itsenäinen valtio. Vapaamielinen Aleksanteri halusi kiinnittää Suomen kansan itseensä rakkauden siteillä ajatellen mm. Napoleonin kanssa odotettavissa olevaa loppukamppailua.*

Suomen ylimpänä virastona tuli olemaan Keisarillinen Suomen Senaatti, suuriruhtinaan vallan edustajana kenraalikuvernööri, Suomen asiain edustajana Pietarissa ministerivaltiosihteeri, ylimpänä oikeudenvalvojana prokuraattori ja keskusvirastoina ylihallitukset. Vuonna 1811 liitettiin erittäinkin K. M. Armfeltin vaikutuksesta vanha Suomi muun Suomen yhteyteen. Vaikea lahjoitusmaakysymys saatiin ratkaistuksi vasta vuoden 1867 jälkeen.

---

52. Ensimmäinen kansallinen herätys Suomessa.

Suomen muuttunut asema. Porvoon valtiopäivien lopettajaispuheessa keisari Aleksanteri oli lausunut, että Suomen kansa oli nyt koroitettu kansakuntien joukkoon. Minkälaiseksi tämän uuden kansakunnan kohtalo oli muodostuva? Vavisten sitä ajateltiin. — Koko sivistyselämä Suomessa oli vähitellen muodostunut ruotsalaiseksi. Ruotsi oli sivistyneiden perheiden kotikielenä. Se oli myös virastojen ja koulujen kielenä. Eivätpä edes talonpojat saaneet jättää virastoihin suomenkielisiä asiakirjoja, ja oikeusistuimien langettamat tuomiot saatiin ainoastaan ruotsinkielisinä. Sittenkin vanhaa Ruotsin aikaa aivan yleisesti kaihoten muisteltiin ja pelättiin entiseen veriviholliseen Venäjään liittymisen tuovan mukanaan onnettomuutta. Kaikkea venäläistä vierottiin. Pelosta, että Suomessa viralliseksi kieleksi nyt määrättäisiin venäjän kieli, aiheutui talonpoikaissäädyn merkillinen anomus Porvoon valtiopäivillä että ruotsin kieli Suomessa pysytettäisiin edelleen virkakielenä. — Oli kuitenkin niitäkin, jotka katsoivat, että muuttunut asema pakotti arvioimaan kaikki arvot uudelleen. Näin teki mm. nuori yliopiston opettaja **Aadolf Iivar Arwidsson.**

Ensimmäinen kansallinen herätys. Arwidsson julisti rohkeasti: »Ruotsalaisia emme ole, venäläisiksi emme tahdo tulla, olkaamme siis suomalaisia.» Ruotsin aika oli ollut ja mennyt. Oli turha yrittää sitä keinotekoisesti jatkaa. Venäjä taas oli sivistyksellisesti siinä määrin meidän alapuolel-

Aadolf Iivar Arwidsson.

lamme, että venäläisiksi ei tahdottu muuttua. Suomen kansan oli siis uskallettava olla oma itsensä. Suomen kieli oli asetettava arvoonsa. Se oli koroitettava oppikoulujen ja yliopiston sekä kaikkien virastojen kieleksi. Äidinkieltä oli suojeleminen ja varjeleminen, Arwidsson lausui, sillä »niin kauan kuin se vielä on olemassa, me tunnemme itsemme kansaksi, mutta kadotettuansa isiensä kielen kansa häviää ja kuolee».

Arwidsson kohdisti sanansa sivistyneistöön. Suomenkielisen rahvaan puoleen sen sijaan kääntyi ensimmäinen suomenkielinen kirjailija **Jaakko Juteini.**

»Arvon mekin ansaitsemme
Suomenmaassa suuressa»,

hän lauloi ja esitti suomenkielisissä kirjoitelmissansa yhtä jyrkän kansallisuusohjelman kuin Arwidsson ruotsinkielisissä.

Valtiollinen taantumus. Mutta Arwidsson ei tyytynyt ajamaan vain kansallisuus- ja kielikysymystä, hänen ohjelmansa oli paljoa laajempi. Liittyen Euroopassa kansojen vapauduttua Napoleonin sorrosta alkaneeseen vapautusliikkeeseen hän vaati painovapautta ja elinkeinovapautta, vieläpä rohkeni julkisesti esittää toivomuksen, että valtiopäivät kutsuttaisiin koolle, koska niiden osanotto yhteiskunnalliseen uudistustyöhön oli tarpeen. Ehdotusta tehdessään hän ei ollut selvillä siitä, että valtiollinen taantumus, joka Euroopassa yleensä seurasi Napoleonin kukistumista, oli jo levinnyt Venäjälle. Aleksanteri, joka aikaisemmin oli vakavasti suunnitellut Suomen valtiopäivien koolle kutsumista, muuttui viime vuosinaan yhä vanhoillisemmaksi, eikä valtiopäiviä hänen aikanaan enää koolle kutsuttu. Iskipä taantumus kyntensä Arwidssoniin itseensäkin. Vallitsevissa piireissä häntä pidettiin vaarallisena kiihkoilijana. Hänen hallitus-

miehiin kohdistamansa ankarat arvostelut olivat herättäneet katkeruutta. Siksi hänen toimittamansa ruotsinkielinen sanomalehti »Turun aamulehti» lakkautettiin ja hänet erotettiin yliopistosta iäksi, minkä vuoksi hänen oli pakko siirtyä Ruotsiin.

Kansallisesti valveutuneissa piireissä oli kuviteltu, että suomalaisuus oli toteutettavissa käden käänteessä. Tästä harhaluulosta herättiin kovaan todellisuuteen. Suomalaisuuden liike vaimeni, mutta ei lakannut. Vuonna 1820 alkoi **Reinhold von Beckerin** (lue: fon Bekker) toimesta ilmestyä suomenkielinen sanomalehti »Turun viikkosanomat», joka eli kymmenkunnan vuotta. Kaksi vuotta myöhemmin Arwidssonin jättäessä yliopiston tuli tähän korkeakouluun kolme nuorta lahjakasta miestä: Runeberg, Lönnrot ja Snellman. *1820.*

Aleksanteri I:n Suomen matka. Aleksanteri I:n viimeisten vuosien valtiollinen taantumus ei suinkaan merkinnyt sitä, että keisari olisi alkanut suhtautua meidän maahamme epäsuopeasti. Sitä osoittaa mm. se laaja kiertomatka Suomessa, jonka hän viime vuosinaan teki ja jonka seurauksia oli, että Tampere sai vapaakaupungin oikeudet eli vapauden tullimaksuista, mikä antoi voimakkaan sysäyksen tämän kaupungin kehittymiselle suureksi teollisuuskeskukseksi. Vuonna 1825 Aleksanteri I:n päivät päättyivät. *1825.*

Pääkohdat. *Vuoden 1809 tapahtumat olivat täysin muuttaneet Suomen aseman. Pelko sydämessä täällä katsottiin tulevaisuuteen. Mutta rohkeasti Arwidsson ruotsinkielisessä lehdessään »Turun aamulehti» julisti, että Suomen valtiossa suomen kieli oli tehtävä koulujen, yliopiston ja kaikkien virastojen kieleksi. Häneen yhtyi Juteini suomenkielisissä kirjoitelmissaan.*

Arwidsson vaati myöskin vapaamielisiä uudistuksia yhteiskuntaelämän alalla ja valtiopäivien koolle kutsumista. Taantumus oli kuitenkin jo alkanut, minkä vuoksi Arwidssonin oli pakko poistua maasta. Suomalaisuuden liike jatkui, vaikkakin heikenneenä. Vuonna 1820 olivat Beckerin »Turun viikkosanomat» alkaneet ilmestyä.

Aleksanteri I:n viime vuosien Suomen matkan seurauksia oli, että Tampere sai vapaakaupungin oikeudet. Vuonna 1825 keisari kuoli.

53. Kalevala ja »Tarinat».

Nikolai I. Aleksanteri I:n jälkeen Suomen hallitsijaksi tuli hänen nuorempi veljensä **Nikolai.** Tämä rehellinen ja lujatahtoinen mies katsoi vapaamielisten harrastusten johtavan valtion ja yhteiskunnan tuhoon. Siksi hän pyrki tukahduttamaan ne sekä omassa maassaan että myöskin koko Euroopassa. Maan asioiden hoito kuului hänen käsityksensä mukaan yksinomaan hallitsijalle ja virkamieskunnalle, muiden oli painuttava omiin toimiinsa ja pidätyttävä julkisen vallan arvostelemisesta. Kaikki kirjat ja sanomalehdet asetettiin ennakkotarkastuksen alaisiksi. Vain se, mikä katsottiin täysin vaarattomaksi, päästettiin julkisuuteen. Valtiopäiviä ei Nikolai I:n aikana kertaakaan kutsuttu koolle. Mutta sanansa keisari piti. Hän oli pyhästi vakuuttanut pitävänsä voimassa Suomen erikoisoikeudet, ja vaikka mahtavat voimat olivat liikkeellä maamme erikoisaseman lopettamiseksi sekä Suomen liittämiseksi maakuntaryhmänä Venäjän valtakuntaan, ei keisari hallitsijavalaansa koskaan tieten tahtoen rikkonut.

Elias Lönnrot ja Kalevala. Tänä synkkänä aikana, jolloin Suomen valtiomiehet lähinnä pyrkivät siihen, että maassa vallitsi täydellinen hiljaisuus, jotta Suomen vihamiehet Venäjällä eivät

Paikkarin torppa, Lönnrotin syntymäkoti.

saisi aseita meitä vastaan, tehtiin suuriarvoista rakentavaa työtä. **Elias Lönnrot** (lue: Lönruut) köyhän pitäjänräätälin poika *Sammatista*, alkoi nuorena ylioppilaana kansan suusta keräillä Suomen kansan vanhoja runoja. Tätä työtä hän jatkoi piirilääkärinä kaukaisessa *Kajaanissa* ulottaen retkensä Venäjänkin puolelle runorikkaaseen *Vienan Karjalaan*.

Lönnrotin patsas Helsingissä.

Hän rakasti vanhaa runoutta ja toivoi voivansa sen avulla luoda valoa myöskin Suomen muinaisuuteen. Tulokset hänen työstänsä olivatkin suurenmoiset. Vuonna 1835 ilmestyi hänen vanhoista runoista kokoonpanemansa sankarirunoelma »Kalevala taikka Vanhoja Karjalan runoja Suomen kansan muinoisista ajoista». Sen kustantaja oli Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, joka vuonna 1831 oli perustettu kaikin tavoin edistämään suomalaista kirjallisuutta, jota ilman suomalaista sivistyselämää ei voi olla olemassa. Myöhemmin Lönnrotin toimittamina ilmestyivät myöskin Kanteletar, laaja kokoelma vanhaa suomalaista laulurunoutta, sekä eri teoksina Suomen kansan sananlaskut, arvoitukset ja loitsurunot. *1835.* *1831.*

Näiden teosten julkitulo oli Suomen historian suuria tapauksia. Se rohkaisi lamaantuneita mieliä ja kohotti Suomen kansan itsetuntoa. Kalevala oli todella etevä sankarirunoelma. Suurten sivistyskansojenkin keskuudessa se käännöksenä herätti ihastusta. Tämmöisen teoksen luonut kansa oli

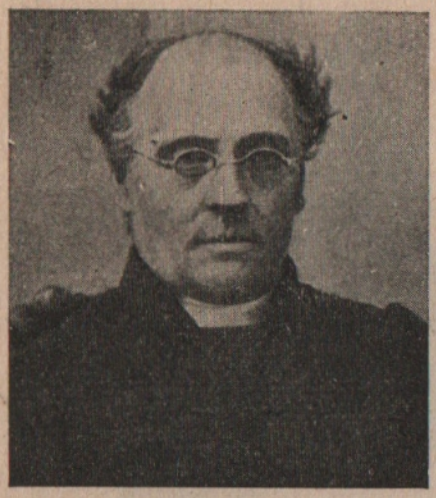

Johan Ludvig Runeberg.

lahjakas ja etevä. Sitä ei saattanut epäillä. Siksipä myöskin sen tulevaisuuteen täytyi voida uskoa.

Runeberg ja »Tarinat». Samoihin aikoihin kuin Lönnrot toimi runoruhtinaamme **Johan Ludvig Runeberg** (lue: Ruunebärj). Kotiopettajana *Saarijärvellä* ja *Ruovedellä* tämä Pohjanmaan ruotsinkielisen rannikon lapsi oli tutustunut Suomen sisämaan koskemattomaan erämaanluontoon ja sen rehelliseen, jäykkään kansaan. Siellä hän oli myöskin saanut kuulla tarinoita Suomen viime sodasta sotavanhusten suusta. Sisä-Suomessa saadut vaikutelmat herkistyivät vähitellen runohelmiksi. Maamiehen sitkeyttä ja uhrautuvaisuutta kuvaa kauniisti runo »Saarijärven Paavo». Värikäs kuvaus sisämaan kansanelämästä on laaja kertomaruno »Hirvenhiihtäjät». Suuriarvoisin kaikista Runebergin teoksista on kuitenkin »Vänrikki Stoolin tarinat», kuvaus Suomen sodan sankareista, kuormarengistä ylimpään päällystöön saakka, siitä uljuudesta, uhrautuvaisuudesta ja velvollisuudentunnosta, mitä he epätasaisessa taistelussa osoittivat. Kaunis on Runebergin kuvaus Suomen kansasta, ja yleisen ihastuksen se herätti. Samoin kuin Kalevala herätti myöskin Runebergin runous turtuneissa mielissä tulevaisuudenuskoa, ja isänmaallisen innostuksen tulen se viritti voimakkaaseen liekkiin. Suomen kansallislauluksi tuli »Tarinain» ensimmäinen runo »Maamme».

Pääkohdat. *Aleksanteri I:n jälkeen tuli hallitsijaksi Nikolai I. Hänen aikansa oli ankaran taantumuksen aikaa. Suomessa otettiin käytäntöön painotuotteitten ennakkotarkastus ja pyrittiin täydelliseen äänettömyyteen. Suomen erikoisaseman keisari pysytti horjumatta voimassaan, vaikka sitä eräillä tahoilla pyrittiin tuhoamaan.*

Rakentavaa työtä tänä synkkänä aikana tekivät Lönnrot ja Runeberg. Kalevala, Kanteletar, Sananlaskut ja Arvoitukset vaikuttivat

kohottavasti Suomen kansan itsetuntoon, ja Runebergin runous, erittäinkin Vänrikki Stoolin tarinat, viritti isänmaallisen innon liekkiin. Näin luotiin pohja voimakkaalle isänmaalliselle työlle.

---

54. Herätysliikkeitä Suomen kirkossa.

Myöhempi heränn äisyys. Samaan aikaan kuin ensimmäinen kansallinen herätys maassa tapahtui, alkoi Pohjois-Savossa uskonnollinen herätysliike, josta nilsiäläisen talonpojan **Paavo Ruotsalaisen** johtamana vähitellen kehittyi ehkä voimakkain kansanliike, mitä Suomessa milloinkaan on ollut. Perusolemukseltansa samanluontoisena kuin edellisen vuosisadan pietismi on tätä liikettä kutsuttu myöhemmäksi heränn äisyydeksi.

Pohjois-Savosta se ensin levisi Pohjois-Karjalaan. Pian siihen yhtyi Pohjanmaalla virinnyt voimakkaan saarnamiehen **Niilo Kustaa Malmbergin** (lue: Malmbärj) johtama samansuuntainen liike. Myöskin etelä-Suomessa ja sivistyneistön, erittäinkin nuorten pappien keskuudessa se sai paljon kannattajia. Varsinainen kantajoukkonsa sillä kuitenkin oli *Pohjois-Savossa* ja *Pohjanmaalla.*

Ahkerasti heränneet kokoutuivat pitämään »seuroja», joissa luettiin hyviksi tunnettuja hartauskirjoja, laulettiin virsikirjasta ja »Siionin virsistä» sekä keskusteltiin hengellisistä kokemuksista. Paavo Ruotsalainen, »kahden hiippakunnan piispa», kuten häntä leikillä kutsuttiin, lähetti neuvoja ja ohjeita niitä kaipaaville uskonveljille paimenkirjeissä, jotka oli saneltava, sillä itse hän ei osannut kirjoittaa, ja teki laajoja matkoja heidän luoksensa. Tämän syvällisen raamatuntuntijan ja tarkkasilmäisen sielunhoitajan nauttima luottamus oli liikkeeseen liittyneiden pappienkin keskuudessa ehdoton. Hänen oppinsa ydin oli, että ihmisen on jokapäiväisessä parannuksessa antauduttava Jumalan armon haltuun. Tämä oppi kantoi hedelmiä myös elämässä. Omaksumastansa vanhasta yksinkertaisesta kansanpuvusta nimensä saaneen heränneen »körttikansan» kantapitäjissä väheni juoppous, kiroilu, epäsiveellisyys ja kaikenlainen kevytmielisyys.

Siitä huolimatta herännäisyyden hyviä puolia ei kaikkialla tajuttu. Heränneiden jyrkät arvostelut ja suvaitsemattomuus loukkasivat toisin ajattelevia, ns. »suruttomia». Siksi vedottiin ikivanhaan
1726. asetukseen vuodelta 1726, joka kielsi yksityisten hartauskokousten pidon, ja haastettiin useita heränneiden johtajia vastaamaan luvattomien kokousten pidosta. Paavo Ruotsalaistakin sakotettiin siitä. Mutta siitä johtajat eivät pelästyneet. Kirjoittaessaan suurista sakoistaan eräälle ystävälleen Paavo Ruotsalainen lausuikin: »Tämän asian tähden en ole vielä yhtään tiimaa murheellinen ollut.» Lainmukainen, mutta sittenkin verisen väärä tuomio olikin omiansa vain taajentamaan körttikansan rivejä. Pakkotoimista heitä vastaan luovuttiinkin pian. Liike on jatkunut meidän päiviimme ja on nykyisin ehkä voimakkaampi kuin koskaan ennen.

Paavo Ruotsalainen.

Muita herätysliikkeitä. Omaa uraansa herännäisyyden rinnalla kulki se voimakas herätysliike, minkä **Henrik Renqvist** aloitti *Karjalassa* kiinnittäen maamme raittiusliikkeen tienraivaajana päähuomion kristilliseen elämään. Paljon suuremman merkityksen saavutti kuitenkin aikaisemmin heränneisiin lukeutuneen **F. G. Hedbergin** (lue: Heedbärj) perustama evankeelinen suunta, joka ensi sijassa teroittaa sitä, että ihmisen tulee luottavaisesti omistaa Kristuksen armolupaukset ja niiden perusteella uskoa olevansa Jumalan lapsi. Tämä suunta sai hyvin paljon kannattajia *Etelä-Suomessa*, ja se on yhä vieläkin voimakas. Vuosisadan puolivälissä alkoi peräpohjolasta levitä **Lauri Levi Laestadiuksen** (lue: Leestaadius) perustama laestadiolainen liike, joka erikoisesti tehostaa seurakunnan edessä tapahtuvaa syntien tunnustamista. Suunta on nykyisin levinnyt kaikkialle maassa.

Vapaa kristillinen työ. Kristillisellä työsaralla on kirkon rinnalla tullut olemaan yhä suurempi merkitys monilla kristillisillä yhdistyksillä. Niiden toimesta on perustettu useita kymmeniä lähetysasemia pakanamaihin, Etelä-Afrikkaan ja Kiinaan, niiden

toimesta on asetettu eräihin maailman suurimpiin satamakaupunkeihin suomalaisia pappeja merimiestemme sielunhoidosta huolehtimaan, niiden toimesta on levitetty Raamattuja ja kristillistä kirjallisuutta tuhansiin koteihin, järjestetty kristillisiä tilaisuuksia ja erikoisesti kohdistettu huomio nuorisotyöhön.

Pääkohdat. *Suomen ehkä voimakkain kansanliike oli myöhempi herännäisyys. Sen suuri johtaja oli Paavo Ruotsalainen, ja voimakkain se on ollut Pohjois-Savossa ja Pohjanmaalla. Körttikansalle on ominaista »seurojen» pito. Huolimatta liikkeen vaikuttamasta elämän muutoksesta turvauduttiin heränneitä vastaan pakkotoimenpiteisiin vedoten vuoden 1726 asetukseen. Mutta siitä liike vain voimistui.*

Muista herätysliikkeistä on muistettava reenkvistiläisyys, Hedbergin perustama evankeelinen suunta, ja laestadiolaisuus. Viime aikoina on vapaa kristillinen työ tullut yhä tärkeämmäksi.

---

55. Snellman.

Uudistustoimintaa Nikolai I:n aikana. Vaikkakin Nikolai I:n hallituskaudella valtion asioiden julkinen käsittely katsottiin täysin sopimattomaksi, vieläpä rangaistavaksikin sekautumiseksi viranomaisten toimintaan, ei kehitys tänä aikana kuitenkaan pysähtynyt. Useita huomattavia uudistuksia toimeenpantiin ensi sijassa etevän valtiomiehen **Lauri Gabriel von Haartmanin** toimesta, jota kärtyisen luonteensa vuoksi kutsuttiin »hänen hirmuisuudekseen». Tänä aikana kehitettiin läänijako sille kannalle, millä se vielä nykyisin on. Kun Uudenmaan-Hämeen lääni jaettiin kahtia, tuli läänejä olemaan kahdeksan. Myöskin kirkollinen jako uudistettiin perustamalla kolmas, Kuopion, hiippakunta ja oikeudellinen jako perustamalla hovioikeus Viipuriin. Sen lisäksi toimeenpantiin talouselämän alalla eräitä tärkeitä uudistuksia. Erinomaisen suuriarvoinen Itä-Suomen kehitykselle oli vuonna 1856 valmistunut Saimaan kanava. Maan pää- *1856.*
elinkeinon kehittämiseksi pantiin alulle maatalousopetus perustamalla Tammelaan Mustialan maanviljelysopisto.

Snellman. Ankaria pakkokeinoja käyttäen oli todella päästy siihen, että julkisuudessa ei Arwidssonin lehden lakkautuksen jälkeen puututtu yhteiskunnallisiin ja valtiollisiin kysymyksiin. Sanomalehdistö käsitteli vain sivistyskysymyksiä tarjoten sen ohella lukijakunnallensa tietoja maailman tapahtumista. Mutta siihen ei ollut tyytyväinen **Johan Vilhelm Snellman.**

Tämä vaatimattoman merikapteenin poika *Kokkolasta* (synt.
1806. vuonna 1806) oli perinpohjin syventynyt filosofiaan ja valtiotieteeseen saavuttaen tiedemiehenä eurooppalaisen maineen. Mutta siitä huolimatta hän ei muka vaarallisena kumousmiehenä kelvannut opettajaksi Helsingin yliopistoon. Siksi hänen oli vetäydyttävä vähäiseen *Kuopion* kaupunkiin, jota pidettiin hänelle hyvin sopivana asuinpaikkana, sillä siellä ei ilmestynyt yhtään sanomalehteä, eipä siellä ollut edes kirjapainoa, ja etelän posti sinne saatiin vain kerran viikossa. Mutta se ei Snellmania pelästyttänyt. Pian oli
1844. Kuopiossa kirjapaino, ja vuonna 1844 alkoi yläalkeiskoulun uuden rehtorin toimittamana ilmestyä kaksi lehteä: sivistyneistölle tarkoitettu ruotsinkielinen »Saima» ja suomenkielinen rahvaanlehti »Maamiehen Ystävä». Kutsuen maan seitsemää muuta sanomalehteä »seitsemäksi viisaaksi, jotka viettivät nimipäiviään unikeon päivänä», Snellman lausui rohkeasti ajatuksensa maan suurissa yhteiskunnallisissa kysymyksissä. Mutta suoranaisesti valtiollisiin kysymyksiin ei hänkään rohjennut kajota. Kauaskantoisin oli Snellmanin toiminta kansallistunnon herättäjänä. Liittyen Euroopassa silloin yleisiin kansallisiin virtauksiin, jotka toistakymmentä vuotta aikaisemmin olivat saaneet kreikkalaiset nousemaan sortajiansa turkkilaisia
1848. vastaan vapauttaen maan ja vuonna 1848 saivat heimolaisemme unkarilaiset innoitetuiksi tekemään epäonnistuneen yrityksen vapautua Itävallan yliherruudesta, Snellman vaati, että Suomesta

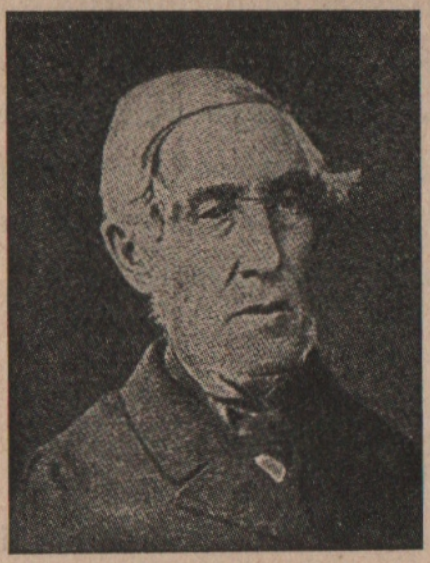

J. V. Snellman.

oli kehitettävä suomalainen kansallisvaltio, jossa suomen kieli oli oleva johtavalla sijalla ruotsin kielen muuttuessa pelkäksi paikalliskieleksi. Suomi oli näin ollen tehtävä koulujen ja kaikkien virastojen kieleksi ja sivistyselämä kokonaisuudessaan kehitettävä suomalaiseksi. Tämä muutos oli hänen mielestään kiireellinen, sillä ruotsin kielen tilalle, jolla ei enää Suomessa ollut olemisen oikeutta, uhkasi tulla venäjän kieli ja taistelu sitä vastaan tultaisiin leimaamaan avoimeksi kapinaksi. Tämän vuoksi sivistyneistön oli vapaaehtoisesti luovuttava ruotsin kielestä ja otettava suomi omaksi kieleksensä. Näin Snellman ajatteli, vaikkakaan hän ei ymmärrettävistä syistä voinut kaikkea näin selvästi lausua. Mutta sen, mitä hän sanoi, hän sanoi niin vakuuttavan voimakkaasti, että kansallisuuskysymyksestä, jonka merkityksen siihen saakka meillä olivat tajunneet vain harvat, nyt tuli Suomessa suuri kysymys.

Snellmanin toimintaa sanomalehtimiehenä oli viranomaisten taholta seurattu erittäin epäluuloisesti. Häntä oli varoitettu sopimattomasta sekautumisesta yksin viranomaisille kuuluviin asioihin. Kun siitä ei ollut apua, niin Saima lakkautettiin. Lehti oli kuitenkin jo tehnyt tehtävänsä. Kansallistunto oli maassa saatu sytytetyksi ja viisaat unikeotkin heränneet maan suuria kysymyksiä käsittelemään. Sanomalehdistön muodostuminen valtatekijäksi maassa oli pantu alulle.

Vuonna 1848 Ranskassa ja useissa muissa Euroopan maissa sattuneet valtiolliset melskeet vaikuttivat, että taantumus Suomessa muodostui yhä jyrkemmäksi. Kun »villityksen» pelättiin leviävän myöskin arvostelukyvyttömään rahvaaseen, annettiin vuonna 1850 määräys, että suomen kielellä sai julkaista *1850.* ainoastaan semmoisia kirjoja, joiden tarkoituksena oli uskonnollinen hartaus tai taloudellinen hyöty. Katsottiin, että rahvas ei muuta kirjallisuutta kaipaa ja sivistyneistön tarpeet tyydyttää ruotsinkielinen kirjallisuus. Niin ankara oli taantumus, että itse Snellmaninkin mieli alkoi mennä lamaan. Mutta vähitellen seestyi taivas.

1853. **Krimin sota.** Vuonna 1853 alkoi Venäjän ja Turkin välillä sota, johon Turkin liittolaisina yhtyivät pian myöskin Englanti ja Ranska. Tätä sotaa liittoutuneet kävivät yleensä menestyksellisesti. Heidän laivastonsa liikkuivat meidänkin rannoillamme anastaen suomalaisia kauppalaivoja, polttaen Pohjanmaan rannikkokaupunkeja ja pommittaen Suomenlinnaa. Sodan aikana vuonna
1855. 1855 Nikolai I kuoli ja valtaistuimelle nousi hänen vapaamielinen poikansa **Aleksanteri II.** Se merkitsi käännettä meidän maamme historiassa.

Pääkohdat. *Nikolai I:n aikana toimeenpantiin viranomaisten, erittäinkin von Haartmanin toimesta eräitä tärkeitä uudistuksia, mm. läänijaon kehittäminen nykyiseksi, Kuopion hiippakunnan ja Viipurin hovioikeuden perustaminen sekä Saimaan kanavan rakentaminen.*

Pakkokeinoilla Suomessa aikaansaadun hiljaisuuden lopetti etevä tiedemies, rehtori Snellman (synt. 1806). Vuonna 1844 Kuopiossa perustamassansa Saima lehdessä hän vaati, että suomen kieli oli tehtävä maan viralliseksi kieleksi ja sivistyselämä kehitettävä puhtaasti suomalaiseksi. Hänen julkinen puuttumisensa moniin maalle tärkeisiin yhteiskunnallisiin kysymyksiin katsottiin sopimattomaksi ja siksi Saima lakkautettiin. Sitä ennen Snellman oli kuitenkin ennättänyt saada kansallistunnon maassa syttymään ja sanomalehdistön käsittelemään yleisiä kysymyksiä.

Vuoden 1848 jälkeen taantumus Suomessa jyrkkeni. Sen huippukohta oli vuosi 1850 suomenkieliseen kirjallisuuteen kohdistettuine pakkomääräyksineen. Käännettä parempaan suuntaan merkitsee vuonna 1853 alkanut Krimin sota. Sen aikana Nikolai I kuoli (vuonna 1855) ja valtaistuimelle nousi Aleksanteri II.

---

56. Aleksanteri II ja Suomen valtiopäivät.

Aleksanteri II. Venäjällä keisari Aleksanteri II on saanut vapauttajatsaarin nimen siitä, että hän lakkautti siellä maaorjuuden lahjoittaen noin 20 miljoonalle ihmiselle vapauden. Hänen ensimmäiset hallitusvuotensa olivat todellista edistyksen

aikaa. Mutta *Puolassa* vuonna 1863 puhjennut ankara kapina *1863.* keskeytti kauniin kehityksen. Silloin alkunsa saanut kiihkovenäläisyys kääntyi kaikkea vapaamielisyyttä vastaan, ja sen vaikutuksesta Venäjällä taantumus pääsi uudelleen valtaan. Suomessa Aleksanteri II:n ensimmäisinä hallitusvuosina alkanut onnellinen kehitys sen sijaan jatkui.

Lupaavia enteitä. Monet merkit osoittivat heti hallitusvaihdoksen tapahduttua, että uudet tuulet alkoivat nyt puhaltaa. Ylimmissä piireissä huomattiin äkkiä, että »vaarallinen kumouksellinen» Snellman olikin kunnon mies. Hänestä tehtiin yliopiston professori ja otettiin hänen mielipiteensä maan tärkeimmistä asioista huomioon. Käänne suhtautumisessa suomen kieleen tapahtui nyt. Niinpä vuonna 1858 perustettiin ensimmäinen *1858.* suomenkielinen oppikoulu, yläalkeiskoulu, Jyväskylään. Vuoden 1850 suomenkielisten kirjateosten painatuskielto peruutettiin. Kehitys jatkui onnelliseen suuntaan. Niinpä saatiin Snellmanin toimesta, josta vähän sitä ennen oli tehty hallituksen jäsen, keisarillinen käskykirje, jossa määrättiin, että suomenkielisiä asiakirjoja sai jättää kaikkiin maan tuomioistuimiin ja virastoihin ja että viimeistään 20 vuoden kuluttua niistä oli suomenkielisille asiakkaille annettava asiapaperit heidän omalla kielellään. Suurisuuntaisen uudistusohjelman oli keisari itse Suomen matkallaan senaatin istunnossa vuonna 1856 *1856.* esittänyt jättäen senaatin tehtäväksi suunnitella toimenpiteitä maan kaupan, merenkulun ja teollisuuden kohottamiseksi, kansakoululaitoksen järjestämiseksi, uusien kanavien rakentamiseksi ja uudenaikaisen rautatieverkoston luomiseksi. Pian huomattiin kuitenkin, että ilman valtiopäivien myötävaikutusta ei välttämättömiin uudistuksiin tarpeellisia varoja voitu saada. Siksi keisari vuonna 1863 yleistä toivomusta noudattaen kutsui ko- *1863.* koon Suomen säädyt. Näin Suomen kansa pääsi perustuslakiensa edellyttämällä tavalla ottamaan osaa maan tärkeimpien asiain ratkaisuun.

Valtiopäivät Aleksanteri II:n aikana. Vuoden 1863 valtiopäivien avajaiset teki erikoisen juhlallisiksi se, että keisari itse

Säätytalo.

oli niille saapunut. Rakkautta Suomen kansaan uhkuvassa avajaispuheessaan hän lausui mm.:

»Ei yksikään minun toimistani ole saattanut häiritä sitä luottamusta, jonka tulee olla hallitsijan ja kansan kesken. Minä toivon, että tämä luottamus edelleen niinkuin tähänkin asti pysyy sen hyvän välin takeena, joka minut yhdistää rehelliseen ja uskolliseen Suomen kansaan.

Teidän asianne, suuriruhtinaanmaan edustajat, on arvokkuudella, kohtuudella ja tyyneydellä keskusteluissanne osoittaa, että vapaamieliset valtiolaitokset, läheskään olematta vaaraksi ymmärtäväisen kansan käsissä, joka tahtoo yksissä neuvoin hallitsijansa kanssa ja käytännöllisellä tavalla työskennellä menestyksensä kartuttamiseksi, ovat järjestyksen ja onnellisuuden takeena.»

Valtiopäivien toiminta vastasikin hallitsijan toiveita. Niinpä
1867. valtiopäivät saatiin nyt määräaikaisiksi. Uudelleen vuonna 1867 koolle kutsuttuina säädyt hyväksyivät uuden valtiopäiväjärjestyksen, jossa määrättiin, että valtiopäivien oli kokoonnuttava joka viides vuosi, minkä päätöksen keisari vahvisti.
1772. Vuoden 1772 hallitusmuodossa ei tässä kohden ollut mitään säädettynä, joten valtiopäivien koolle kutsuminen Aleksanteri I:n ja Nikolai I:n aikana oli kokonaan ollut hallitsijan harkinnan varassa.

Myöskin useita muita tärkeitä uudistuksia toimeenpantiin.
1869. Vuonna 1869 säädettiin uusi kirkkolaki, jonka mukaan kir-

kon tärkeimmät asiat oli ratkaistava määrävuosin kokoutuvissa kirkolliskokouksissa. Vuoden 1865 asetus kunnallis- *1865.*
hallinnosta maalla sääsi, että seurakunnan oli hoidettava kirkolliset asiat, maalliset — kansakoulu-, köyhäinhoito-, terveydenhoito- yms. asiat — taas kunnan. Aikaisemmin kaikki nämä asiat oli ratkaistu papiston johtamissa pitäjänkokouksissa. Myöskin sotalaitos järjestettiin nyt, vuoden 1877 valtiopäivillä, uudelleen. *1877.*
Se tuli perustumaan yleiseen asevelvollisuuteen: kaikki 21 vuotta täyttäneet ja korkeintaan 40-vuotiaat terveet Suomen miehet olivat velvolliset suorittamaan asepalvelusta määrätyn ajan.

Pääkohdat. *Aleksanteri II lopetti Venäjällä maaorjuuden. Edistyksen kausi päättyi siellä vuoden 1863 Puolan kapinaan, mutta Suomessa se jatkui.*

Aleksanteri II:n aikana Snellman nimitettiin professoriksi, myöhemmin senaattoriksi. Suomen kieltä alettiin suosia. Siinä suhteessa on muistettava keisarillinen käskykirje vuodelta 1863. Valtiopäivien koolle kutsumiseen johti keisarin uudistusohjelma vuodelta 1856.

Vuoden 1863 valtiopäivillä keisari piti itse avajaispuheen. Valtiopäivät teki määräaikaisiksi vuoden 1869 valtiopäiväjärjestys. Kirkkolain mukaan samalta vuodelta ratkaisee kirkon tärkeimmät asiat kirkolliskokous. Vuoden 1865 kunnallislaki järjesti maalaiskuntain kunnallisten asiain hoidon uudelle kannalle ja sotalaitoksen vuoden 1877 asevelvollisuuslaki.

---

57. Höyryn ja sähkön aikakausi.

Elinkeinovapaus. Aleksanteri II:n aika oli Suomessa myöskin taloudellisessa suhteessa verratonta nousukautta. Rohkeille yrittäjille avautui nyt uusia mahdollisuuksia, kun elinkeinoelämää kahlehtivat rajoittavat määräykset toinen toisensa jälkeen kumottiin Huippunsa kehitys saavutti vuoden 1879 elinkeino- *1879.*
laissa, joka oikeutti jokaisen Suomen kansalaisen harjoittamaan sopivimmaksi katsomassansa paikassa mitä laillista elin-

keinoa tahansa. Jako maa- ja tapulikaupunkeihin, maakaupan harjoittamiskielto, ammattikuntarajoitukset yms. olivat tämän jälkeen muinaismuistoja vain.

Suurteollisuuden synty. Uusi aika ja uudet tarpeet olivat syynä tähän suunnan muutokseen. Englannissa oli edellisen vuosisadan lopulla otettu vanhastaan tunnettujen työvoimien, ihmisen ja eläimen lihasvoimien, tuulen ja veden, rinnalla käytäntöön höyrykone, ja se oli merkinnyt verratonta edistystä taloudellisella

Ensimmäinen rautatiejuna.

alalla. Ei mikään muu keksintö, ei edes kirjapainotaito, ole siinä määrin mullistanut inhimillistä elämää kuin höyrykone. Se merkitsi teollisuuden pikaista kehitystä käsityöasteelta suurteollisuudeksi, tuotannon moninkertaistumista, suurten pääomien keräytymistä yksiin käsiin ja suurten teollisuuskaupunkien syntyä.

1840-luvulla. Meillä voidaan suurteollisuus katsoa alkaneeksi 1840-luvulla, jolloin höyrykone täällä otettiin teollisuuden palvelukseen. Mutta vasta Aleksanteri II:n aikana tapahtui teollisuuden varsinainen nousu, ja sitä on jatkunut meidän päiviimme saakka sähkövoiman tullessa höyryn rinnalla yhä tärkeämmäksi. Huomattavimman raaka-aineensa Suomen teollisuus saa metsistä. Tukit uitetaan *Kemin*, *Porin*, *Kotkan* ym. paikkakuntien sahoihin, missä ne muutetaan lankuiksi ja laudoiksi tai niistä valmistetaan tehtaissa faneeria taikkapa paperia. Hienoimpia paperilajeja valmistetaan selluloosasta ja lumpuista. Pääasiallisesti ulkomaisen raaka-aineen varassa on erikoisesti *Tampereelle* keskitetty kutoma-

teollisuus. Koskien merkitys Suomen teollisuudelle voiman lähteenä on suuri.

Nykyaikaiset liikennevälineet. Teollisuuden suurenmoisen kehityksen välttämättömänä edellytyksenä oli täydellinen vallankumous myöskin liikennevälineiden alalla. Viime vuosisadan alussa kulkuneuvot olivat kaikkialla vielä perin alkeellisella kannalla. Ainoana liikennevälineenä sisävesillä oli soutuvene, merillä hidaskulkuinen purjelaiva, maakulkuneuvoina kuoppaisuuden takia vaarallisilla maanteillä olivat hevosen vetämät rattaat ja reki. Suomen ensimmäinen pieni höyrylaiva »Ilmarinen» oli puutavaran hinaaja. Sen omisti tehtailija **Arppe,** ja se alkoi höyrytä *Saimaalla* vuonna 1833. Neljä vuotta myöhemmin alkoi Tukholman—Helsingin—Tallinnan—Pietarin linjalla ja vuonna 1840 Euroopan—Amerikan linjalla säännöllinen höyrylaivaliikenne. Aluksi kuljetettiin pääasiallisesti matkustajia tavaran-

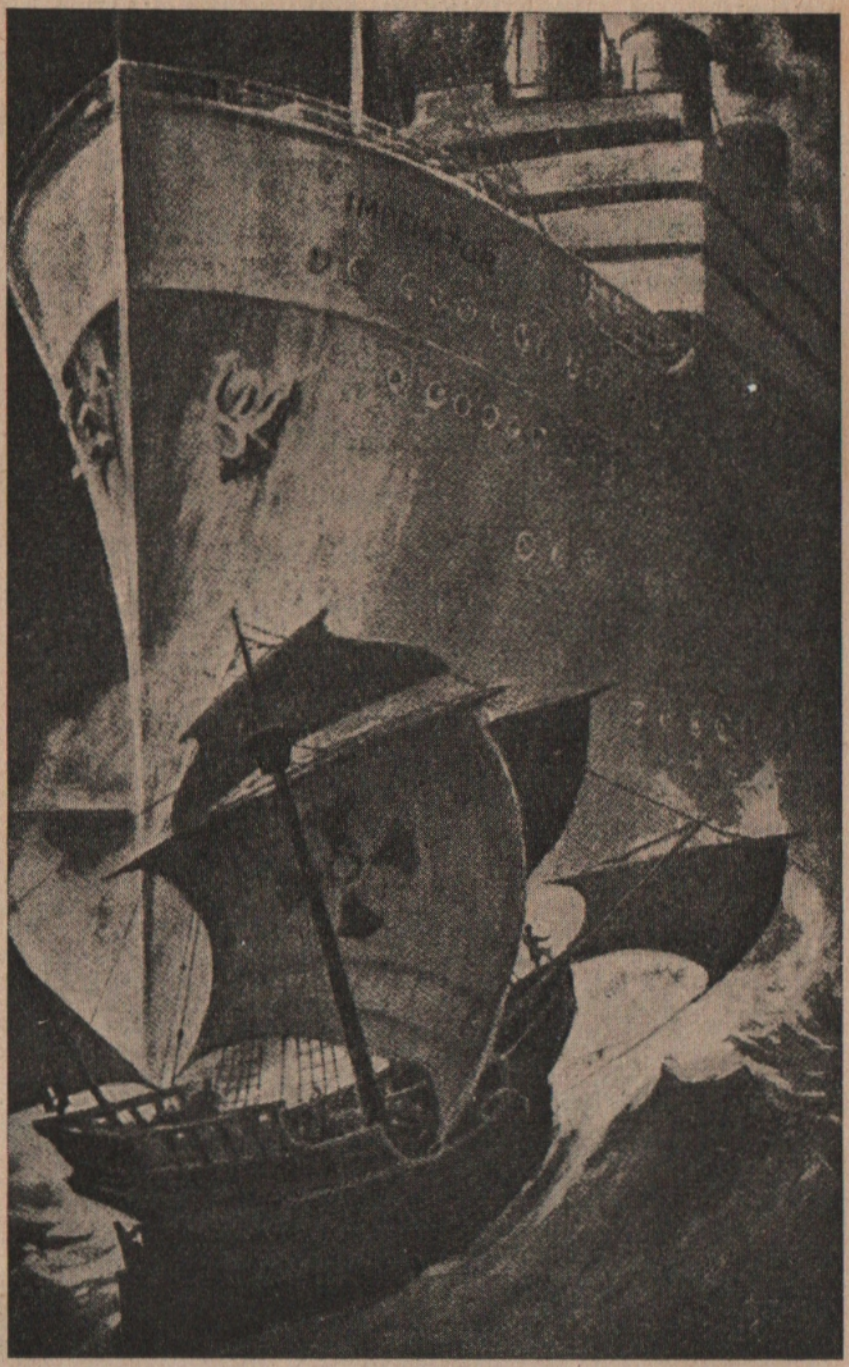

Kolumbuksen laiva verrattuna nykyajan jättiläisiin.

1833.

1840.

kuljetuksen merkityksen kasvaessa vain vähitellen. Huomattavasti höyrylaivaliikennettä tärkeämmäksi muodostui rautatieliikenne. Suomen ensimmäinen, Helsingin—Hämeenlinnan,
1862. rautatie valmistui vuonna 1862. Meidän päivinämme rautatie on jo kauan yhdistänyt toisiinsa kaikki Suomen kaupungit. Se on tuonut sisämaan paljon lähemmäksi rannikkoseutua ja suurta maailmaa avaten siellä ennen aavistamattomia mahdollisuuksia taloudelliselle toiminnalle. Myöskin postilaitokselle uskottua tietojen kuljetusta paikkakunnalta toiselle se on erinomaisen suuressa määrässä edistänyt. Samansuuntainen vaikutus on ollut sähkölennättimellä ja puhe-

Osa Enson tehtaita.

limella. Tämän vuosisadan keksintöjä ovat: lentokone, jota menestyksellä käytetään henkilöliikenteen palveluksessa esimerkiksi Suomen—Ruotsin ja Suomen—Viron linjoilla, moottoriajoneuvot ja radio.

Kauppa. Suunnattomasti kasvanut tuotanto vaatii myöskin voimakasta myyntiä. Suuret teollisuuslaitokset eivät enää tyydykään kotimaan markkinoihin. Uudenaikaisten liikennevälineiden varassa ne työskentelevät paljon laajempia piirejä varten suurena päämääränään koko maailman markkinain valtaaminen. Kaikki maat ovat kauppavaihdossa toistensa kanssa. Meidän vientitavaroistamme huomattavimmat ovat puutavarat ja paperi. Suomen vienti onkin melkein kokonaan metsäntuotteiden varassa. Huomattavimmat tuontitavaroistamme taas ovat raaka-aineet ja teollisuuden tuotteet, erikoisesti koneet ja kuljetusvälineet. Kuten yksityinen ihminen saattaa kansakuntakin velkautua. Tärkeätä on, että me jokainen pyrimme karttamaan ulkomaan tuotteita ja suosimaan kaikkea kotimaista.

Raha. Taloudellisen elämän menestymisen ehtona on arvonsa säilyttävä raha. Kun maassamme viime vuosisadan alkupuolella yleisesti käytetyn Venäjän rahan arvo pahasti horjahteli, niin Suomi suureksi osaksi Snellmanin ansiosta sai vuonna 1865 oman raha, hopeamarkan. Myöhemmin täällä siirryttiin kultakannalle. *1865.*

Pääkohdat. *Aleksanteri II:n aika oli Suomessa taloudellisen nousun kautta. Silloin pyrittiin kohti täydellistä elinkeinovapautta ja päästiin siihen vuoden 1879 elinkeinolain kautta.*

Muutosta vaati alulla oleva koneteollisuus, joka 1840-luvulta lähtien käytti höyryvoimaa, myöhemmin sen ohella sähkövoimaa. Suomen teollisuuslaitoksista tärkeimmät ovat sahat sekä paperi- ja kutomatehtaat.

Ensimmäisen höyrylaivansa Suomi sai vuonna 1833. Se oli hinaajahöyry Saimaalla. Helsingin—Hämeenlinnan rautatie valmistui vuonna 1862. Höyrylaivojen ja rautatien rinnalla palvelevat kuljetusta sähkölennätin ja puhelin. Myöhemmin ovat tulleet käytäntöön: lentokone, moottoriajoneuvot ja radio.

Suomen vienti on melkein kokonaan metsätuotteiden varassa. Tuontitavaroista huomattavimmat ovat raaka-aineet ja teollisuuden tuotteet.

Oman rahan Suomi sai vuonna 1865.

58. Maatalouden uudistaminen.

Vanhanaikainen maatalous. Viime vuosisadan puolimaissa maatalous oli meillä vielä melkein samalla kannalla kuin satoja vuosia aikaisemmin perustuen yksinomaan viljan, nimenomaisesti rukiin ja ohran, viljelyyn. Viljelystavassa oli kuitenkin tapahtunut muutos sikäli, että kolmijakoinen viljelystapa, ts. kesannon, rukiin ja suviviljan vuorottelu, oli alkanut työntää tieltänsä vanhaa kaksijakoista, jonka mukaan puolet talon pelloista oli vuoroittain pidetty kesantona. Kaskiviljelyn merkitys oli sisämaassa vielä suuri. Nautakarjaa pidettiin etupäässä lannan tuotantoa varten. Lehmien talviruokinta lantanavetoissa oli viheliäinen. Siksipä maitoa saatiin vähän, ja voita ei sanottavasti riittänyt myytäväksi. Metsien arvo maamiehelle ei ollut suuri, sillä sahateollisuus oli alkuasteellaan ja puutavaran muutto rahaksi vaikeata.

Siirtyminen uudenaikaiseen maanviljelykseen. Isojako oli kyllä avannut yritteliäälle maamiehelle tien uudenaikaiseen maanviljelykseen, mutta tarvittiin vielä hirvittävän talven 1867—68 kokemukset, kymmenien tuhansien nälkäkuolema, ennen kuin Suomessa älyttiin, miten arveluttaviin tuloksiin yksinomaan viljanviljelyn varassa oleva maatalous saattaa johtaa. Vasta sen jälkeen meillä alettiin siirtyä uudenaikaiseen vuoroviljelyyn, syysviljan, apilaan ja timotein, kevätviljan, hernekasvien ja juurikkaiden vuorotteluun, päämääränä rehukasvien runsas saanti nautakarjan ravinnoksi voin ulkomaista vientiä varten. Karjatalouden merkityksen kasvaessa tuli soiden raivuu heinä- ja kauramaiksi tärkeäksi. Niitä ojitettiin ja savettiin, ja kun vuosisadan lopulla meilläkin viimein tulivat käytäntöön mineraalipitoiset apulannat ja kiinnitettiin huomio nykyaikaisen maanviljelyskemian viimeisiin saavutuksiin, niin suoviljelyksiltä alettiin korjata kauniita satoja. Kuten meidän aikamme teollisuus, on maatalouskin koneellistunut. Kääntöaurat, niittokoneet, puimakoneet, traktorit suorittavat työt paljon paremmin ja nopeammin kuin entiset koneet, ja myöskin maamiehen käyttövoimana on monin paikoin sähkö.

1867—68.

Karjatalous. Pääasialliset tulonsa maataloustuottaja saa nykyisin karjasta ja metsästä. Karja hoidetaan erittäin huolellisesti mitä suurinta siisteyttä noudattaen. Voin valmistus tapahtuu suurissa osuusmeijereissä. Englannissa Suomen voi on hyvässä maineessa.

Ojankaivuukone toiminnassa.

Metsätalous. Metsän arvon jokainen maanviljelijä tajuaa, ja useimmat hoitavat sitä kuin parasta aarrettansa. Jotta tämä kansallisomaisuutemme säilyisi myöskin tuleville polville, on kevytmielisen haaskauksen estämiseksi asetettu kuntien ja läänien metsälautakuntia, jotka voivat kieltää maanomistajan koskemasta liiaksi harventamaansa metsään, vieläpä estää polttopuidenkin oton omiksi tarpeiksi.

Maataloudellinen opetus ja neuvonta. Ennen vanhaan katsottiin, että kuka hyvänsä kelpaa maanviljelijäksi, sillä siinä ammatissa ei muka vaadita erikoisempia. Niin ei ajatella nykyjään. Ken tahtoo maanviljelijänä menestyä, hänen on pakko hankkia monenlaisia tietoja ja taitoja ja tarkoin seurata aikaansa. Tarpeelliset pohjatiedot hän voi saada erilaisissa kouluissa. Myöskin Helsingin yliopistossa on erikoinen tiedekunta maa- ja metsätalouden alalle antautuvia varten. Hyviä neuvoja maanviljelijä voi saada maataloudellisten seurojen palkkaamilta kiertäviltä konsulenteilta. Suuri merkitys on myöskin erilaisilla maatalousnäyttelyillä.

Maanomistus. Väkiluvun lisäytyessä kehittyi maaseudulla vaikea tilattoman väestön kysymys. Talot periytyivät

yhä vieläkin tavallisesti kokonaisina yhdelle ainoalle perheenjäsenelle muiden joutuessa torppareiksi, mäkitupalaisiksi tai itsellisiksi, joiden asema metsän arvon kohotessa huononi, kun talonisäntä alkoi rajoittaa heidän metsänkäyttöoikeuttaan. Pian oli vuokramiehiä ja tilattomia maaseudulla paljon enemmän kuin tilallisia. Tätä ei kuitenkaan pidetty onnellisena. Tahdottiin kiinnittää maaseudun työvoima omaan maahan ja vapauttaa torpparit alituisesta häädön uhkasta. Sitä varten säädettiin lakeja torpparien turvaamiseksi isäntien mielivallalta ja lopuksi vuonna
1918. 1918 oikeutettiin torpparit ja mäkitupalaiset vähäisestä maksusta, jonka valtio etukäteen maanomistajille suoritti, lunastamaan vuokra-alueensa itsenäisiksi tiloiksi. Siksipä meidän aikanamme ei torpparikysymystä enää ole. Myöskin tilatonta väestöä on valtion avustuksen varassa koetettu kiinnittää maahan. Näiden toimenpiteiden kautta on itsenäisten maanomistajien luku Suomessa parin viime vuosikymmenen aikana melkein kaksinkertaistunut.

Pääkohdat. *Viime vuosisadan puolimaissa meidän maataloutemme oli vielä melkein samalla kannalla kuin vuosisatoja sitten. Se perustui kokonaan viljan viljelyyn. Vasta vuoden 1867 kato ja sitä seurannut kuolleisuuden hirvittävä nousu saivat maamiehen siirtymään nykyaikaiseen vuoroviljelykseen. Myöhemmin tulivat Suomessakin käytäntöön apulannat ja nykyaikaiset maanviljelyskoneet. Voi on tärkeimpiä vientitavaroitamme. Metsien haaskausta koettavat metsälautakunnat estää.*

Työssänsä tarpeelliset tiedot maamies saa eriasteisista maa- ja metsätalouskouluista. Huomattava on myöskin maataloudellisten seurojen merkitys.

Vuoden 1918 torpparilaki on tehnyt melkein kaikista maanvuokraajista itsenäisiä tilallisia. Myöskin maaseudun tilaton väestö pyritään kiinnittämään maahan.

59. Yrjö-Koskinen ja opetustoimi.

Yrjö-Koskinen. Snellmanin ohjelman, suomalaisuuden valtaanpääsyn, toteutumisen esteenä oli ruotsalaistuneen sivistyneistön jyrkkä vastarinta. Vain harvat olivat kuulleet Snellmanin ääntä omaksuen vapaaehtoisesti suomen kielen, useimmat panivat viimeiseen saakka vastaan. Alkoi tiukka taistelu etevän historiantutkijan professori **Yrjö-Koskisen** perustaman suomalaisen puolueen ja ruotsinmielisten välillä. Yrjö-Koskisen ohjelma oli jyrkkä: suomi Suomessa samaan asemaan kuin ruotsi Ruotsissa ja ranska Ranskassa, ts. suomi tämän maan ainoaksi sivistys- ja virkakieleksi. Jotta siihen voitaisiin päästä, oli suomenkielinen sivistyneistö saatava syntymään. Mutta sitä varten olivat suomenkieliset oppikoulut välttämättömiä. Kun niitä oli, niin yliopisto-opetuskin oli vähitellen muuttuva suomenkieliseksi. Tälle pohjalle oli rakentuva suomalainen tiede ja taide.

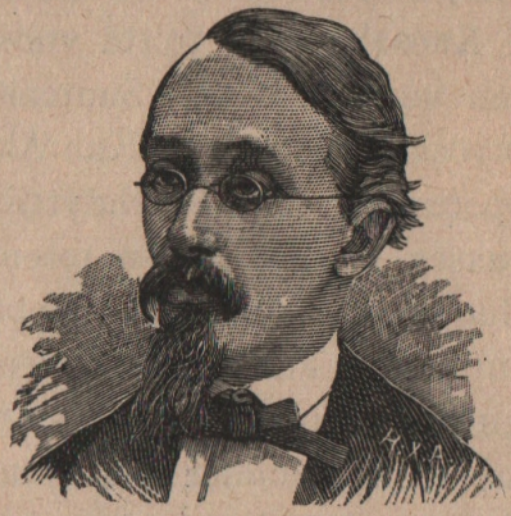

Yrjö Sakari Yrjö-Koskinen.

Oppikoulut. Ensimmäinen suomenkielinen oppikoulu oli Jyväskylän yläalkeiskoulu, nykyinen lyseo. Sen perustamisessa oli Yrjö-Koskisellakin osuutensa. Hänen jyrkkä kantansa: »Suomenkielinen yläalkeiskoulu Jyväskylään, taikka ei ollenkaan koulua», vaikutti, että tästä koulusta todella tuli suomenkielinen. Mutta kauan se oli ainoa. Kymmenisen vuotta myöhemmin alettiin Helsingin normaalilyseoon järjestää suomenkielisiä rinnakkaisluokkia. Mutta kun suomenkielistä oppikoulua ei kouluhallituksen ruotsinmielisen johtajan mielestä pääkaupungissa tarvittu, niin nämä rinnakkaisluokat lakkautettiin ja uusi suomenkielinen normaalilyseo perustettiin Hämeenlinnaan. Se oli kuitenkin jo liikaa. Innokkaan suomalaisuusmiehen, tilanomistaja **Meurmanin** (lue: Möörman) aloitteesta ryhdyttiin rahankeruuseen

ja perustettiin Helsinkiin yksityinen suomalainen alkeisopisto, kun valtion ei kannattanut Suomen pääkaupungissa suomenkielistä oppikoulua ylläpitää. Tätä tietä kuljettiin muuallakin; ja kun suomalaisissa kouluissa oli runsaasti oppilaita, oli niiden tarpeellisuus tullut todistetuksi. Siksipä ne otettiin tällä välin senaattoriksi nimitetyn Yrjö-Koskisen toimesta toinen toisensa jälkeen valtion huostaan. Meidän aikanamme useimmat oppikoulut ovat jo kauan olleet suomenkielisiä. Myöskin Helsingin yliopistossa suomi on valta-asemassa.

Kansakoulut. 19:ttä vuosisataa on kutsuttu »kansanvalistuksen vuosisadaksi». Suurenmoinen on edistys tällä alalla ollut myöskin Suomessa. Kun Aleksanteri II:n määräyksestä kansanopetusoloja täällä ryhdyttiin kehittämään, uskoi senaatti ajatuksen käytännöllisen toteuttamisen pastori **Uno Cygnaeukselle** (lue: Sygneeus), joka pappina ja koulumiehenä Pietarissa oli tutustunut kansakouluaatteen isän sveitsiläisen Pestalozzin kirjoituksiin innostuen hänen rohkeaan ajatukseensa, että kaikki lapset, köyhimmät ja kurjimmatkin, oli tehtävä opetuksesta osallisiksi ja ihmiskunta siten siveellisesti jalommaksi. Käytyään vielä ulkomailla kansakouluoloja tutkimassa Cygnaeus laati lopullisen
1866. suunnitelmansa, johonka vuoden 1866 kansakouluasetus rakentuu. Sen mukaan kansakoulut tulivat olemaan valtion rahallisesti tukemia ja valtion tarkastuksen alaisia kunnallisia laitoksia. Aluksi niiden perustaminen oli kokonaan kuntien va-
1921. paan harkinnan varassa. Mutta niin ei ole enää. Vuoden 1921 oppivelvollisuuslain mukaan on kuntien perustettava riittävä määrä kouluja, ja jokaisen lapsen on määrättyyn ikään tultuaan velvollisuus mennä kansakouluun, jos hänelle ei vastaavaa opetusta jollain muulla tavalla anneta. Tämä määräys perustuu siihen, että valtiovalta katsoo Suomen kansalaisen tarvitsevan maailmassa toimeentullakseen ainakin sen tieto- ja taitomäärän, mitä kansakoulu hänelle voi antaa. Kun tietää, että Suomessa 70—80 vuotta sitten vain harvat rahvaan miehet kykenivät edes nimensä kirjoittamaan, käsittää, miten suuri edistys tällä alalla on tapahtunut. Kansakoulujen opettajain valmistusta varten

Osa Jyväskylän kasvatusopillisen korkeakoulun rakennuksia.

on perustettu seminaareja, joista vanhin, vuonna 1863 Jyväskylään perustettu, on vuonna 1935 muutettu kasvatusopilliseksi korkeakouluksi. *1863.*

Vapaa valistustyö. Kansakoulun käyneille vapaa valistustyö tarjoaa useita mahdollisuuksia kehittää itseänsä. Tanskalaisen esikuvan mukaan järjestetyissä kansanopistoissa saavat maaseudun nuoret tärkeitä herätteitä vastaista elämäänsä varten, kanta- ja piirikirjastosta harkiten lainattu kirjallisuus avartaa heidän näköpiiriänsä ja jalostaa heitä, lopuksi toiminta opintokerhoissa sekä nuoriso- ja raittiusseuroissa on omiansa monin tavoin heitä kehittämään.

Pääkohdat. *Snellmanin suomalaisuusohjelmaa ryhtyi toteuttamaan Yrjö-Koskisen perustama suomalainen puolue. Jotta sivistyneistö ja sivistyselämä saataisiin suomalaiseksi, oli perustettava suomenkielisiä oppikouluja. Kauan oli Jyväskylän koulu ainoa, ja ruotsinmieliset vastustivat kovasti uusien perustamista. Vasta kun suomenkielisten oppikoulujen tarpeellisuus oli todistettu järjestämällä yksityisiä kouluja, joihin tuli paljon oppilaita, alkoi suomenkielisten oppikoulujen perustaminen.*

Suomen kansakoululaitoksen isä on Uno Cygnaeus, joka sai aatteen sveitsiläisen Pestalozzin kirjoituksista. Ensimmäinen kansa-

koulunopettajien seminaari perustettiin Jyväskylään vuonna 1863. Kansakoululaitos järjesteltiin vuoden 1866 lailla. Sen mukaan kansakoulut ovat valtion avustamia kunnallisia laitoksia. Oppivelvollisuuslain mukaan vuodelta 1921 on kaikille Suomen lapsille annettava ainakin kansakoulun tarjoamat tiedot ja taidot. Kansanopistot, kirjastot ja erilaiset yhdistykset tarjoavat maaseudun nuorille mahdollisuuden jatkuvaan itsensä kehittämiseen.

---

60. Tiede ja taide.

Suomenkielinen kirjallisuus sata vuotta sitten. Sata vuotta sitten rajoittui suomenkielinen kirjallisuus melkein pelkkään uskonnolliseen kirjallisuuteen. Raamattu, virsikirja, pari postillaa, Siionin virret ja eräitä muita hengellisiä kirjoja, ruotsinvoittoisesti suomennettu lakikirja ja eräitä ase-
1846. tuksia, siinä kaikki. Vielä vuonna 1846 kirjoitti Snellmanille eräs hänen epäuskoinen, mutta muutoin harvinaisen nerokas ystävänsä: »Suomi sivistyksen ja kirjallisuuden kielenä ei voi synnyttää muuta kuin aapiskirjallisuutta. Jos sinä uskot suomalaisen kirjallisuuden mahdolliseksi, niin uskot myös virolaisen ja lappalaisen kansallissivistyksen ja -kirjallisuuden.» Se, mitä arvostelukykyisissäkin piireissä silloin pidettiin mahdottomana, on nyt todellisuus. Kunnia niille, jotka ovat tehneet suomalaisen sivistyksen suuret saavutukset mahdollisiksi.

Suomenkielisen kirjallisuuden kehitys. Paljon uhrautuvaisuutta, paljon tiukkaa työtä on siihen vaadittu. Sata vuotta sitten oli Suomen kirjakieli vielä perin horjuva, aivan alkeellisimmista oikeinkirjoituksellisistakin seikoista oltiin eri mieltä ja tieteellinen sanasto puuttui kokonaan. Kun lisäksi tietää, että suomenkielisellä kirjallisuudella ei ollut juuri lainkaan ostajakuntaa, tajuaa, että ei ollut mitään herkkua olla suomenkielinen kirjailija. Mutta kun suomenkielinen sivistys oli luotava, täytyi sittenkin yrittää. Niinpä Yrjö-Koskinenkin tarttui kynään julkaisten eräitä kaunokirjallisia sepitelmiä ja perustavaa laatua olevia

historiallisia teoksia, vaikka hän ruotsinkielisestä kodista lähteneenä ja ruotsinkielisen koulun läpi käyneenä oli alkanut vasta ylioppilaana opiskella suomen kieltä eikä silloin ollut rohjennut kuvitellakaan, että hänestä voisi tulla suomenkielinen kirjailija. Vielä vanhana miehenä hän piti elämänsä suurimpana ihmeenä sitä, että hän todella oli voinut omaksensa omistaa suomen kielen. Huomattavasti paremmassa asemassa olivat suomenkieliseltä paikkakunnalta ja suomalaisista kodeista lähteneet **Aleksis Kivi,** uudemman kaunokirjallisuutemme suurmestari, ja **August Ahlqvist-Oksanen** (lue: Aalkvist), mutta heitäkin haittasi ruotsinkielinen kouluopetus. Luonnolliset edellytykset taidekirjallisuuden rikastuttamiseen oli vasta suomenkielisen kouluopetuksen saaneilla **Minna Canthilla** (lue: Kant), joka hänkin oli käynyt ruotsinkielisen tyttökoulun, mistä siirtyi Jyväskylän seminaariin, ja **Juhani Aholla,** jonka tuotteet ovat kaunokirjallisuutemme jaloimpia helmiä.

Aleksis Kivi.

Juhani Aho

Ruotsinkielinen kirjallisuus. Suomenkielisiä kirjoja on Suomessa vuosittain jo kauan ilmestynyt paljon enemmän ja arvokkaampia kuin ruotsinkielisiä. Suomennettuna ilmestyy myöskin osa parhaista Suomen ruotsinkielisten kirjailijoiden teoksista. Eikä niitä pidä suinkaan unohtaa. Kirjoittihan satusetämme **Sakari Topeliuskin** kaikki kauniit runonsa, kertomuksensa ja satunsa ruotsiksi, joten me voimme niihin tutustua vain suomennoksina.

Tiede. Etevistä tiedemiehistämme on ennen muita muistettava

Akseli Gallen-Kallela.

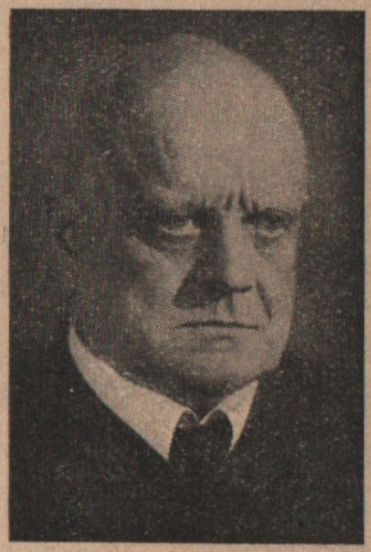

Jean Sibelius.

Matias Aleksanteri Castrén (lue: Kastreen). Kalevalan innostamana isänmaalliseen tutkimustyöhön tämä nerokas kielimies syventyi laajoilla matkoillaan Itä-Venäjällä ja *Siperiassa* asuvien suomensukuisten kansojen kieliin, tapoihin ja vanhoihin käsityksiin perustaen n.s. suomalaisugrilaisen kielitieteen. Suurten tieteellisten ansioittensa vuoksi tätä eurooppalaisen
1851. tiedemiehen maineen saavuttanutta miestä varten vuonna 1851 perustettiin suomen kielen professorin virka Helsingin yliopistoon, missä siihen saakka tätä ainetta oli opettanut vain lehtori. Pian sen jälkeen Castrén kuoli tieteen marttyyrina. Läpitunkeva, hyytävä viima Venäjän tundroilla oli riuduttanut hänen rintansa. Keuhkotauti mursi hänen voimansa, ja niin hän vaipui ennenaikaiseen hautaan.

Kuvaamataiteet ja musiikki. Korkealle tasolle on kohonnut Suomen taide. Taidemaalareistamme on muistettava historiallisista tauluistaan, semmoisista kuin »Kaarle herttua Klaus Flemingin ruumiin ääressä» ja »Turun yliopiston vihkiäiset» sekä Runebergin »Vänrikki Stoolin tarinain» kuvituksesta tunnettu **Albert Edelfelt** (lue: Eedelfelt) sekä Kalevala-tauluistaan mainio **Akseli Gallen-Kallela.** Säveltäjistämme nerokkain on **Jean Sibelius** (lue: Shan Sibeelius).

Pääkohdat. *Sata vuotta sitten rajoittui suomenkielinen kirjallisuus eräisiin uskonnollisiin kirjoihin vain. Suomen kirjakieli oli horjuva ja kehittymätön. Eipä suomenkielisellä kirjallisuudella ollut vielä ostajakuntaakaan. Suuria vaikeuksia oli voitettavana kirjailijoilla, jotka Yrjö-Koskisen tavalla ruotsinkielisen koulun käyneinä vasta varttuneella iällä olivat oppineet suomen kielen. Helpommassa asemassa olivat Kivi ja Ahlqvist-Oksanen, joiden kotikieli oli ollut suomi. Hyvät onnistumisen edellytykset oli vasta Minna Canthilla ja Aholla, jotka olivat käyneet suomalaisen koulun. Nyt on vuosittain ilmestyvä suomenkielinen kirjallisuus paljon arvokkaampi kuin ruotsinkielinen, joka sekin on huomionarvoinen. Kirjoittihan Topeliuskin ruotsiksi satunsa ja mainiot historialliset romaaninsa.*

Tiedemiehistämme huomattavin on suomalaisugrilaisen kielitieteen perustaja Castrén, joka vuonna 1851 nimitettiin ensimmäiseksi suomen kielen professoriksi Helsingin yliopistoon.

Taidemaalareista on muistettava Edelfelt ja Gallen-Kallela, säveltäjistämme Sibelius.

---

61. Yhteiskunnallisia uudistussuuntia.

Ammattiyhdistykset. Tuotannon kehitys viime vuosisadan alkupuolella Englannissa käsiteollisuudesta suurteollisuudeksi johti omaisuuden epätasaiseen jakoon pääoman keräytyessä tehtailijoiden haltuun ja käsityömestarien sekä heidän kisälliensä painuessa pelkiksi tehtaantyömiehiksi. Kun huomio nyt kiintyi vain tuotannon ja voiton lisäämiseen, unohtui ihminen. Työväen palkat alenivat alenemistaan, ja työpäivät pitenivät. Alettiinpa tehtaissa ja kaivoksissa tuotantokustannusten alentamiseksi käyttää työssä naisia ja lapsiakin. Kurjuus työväen keskuudessa oli sanoin kuvaamaton.

Asiain tilan korjaamiseksi Englannin työväki liittyi yhteen perustaen ammattiyhdistyksiä. Tätä tietä, neuvottelujen ja työtaisteluiden kautta on palkat saatu nousemaan ja

työpäivät lyhenemään. Myöskin Suomessa ammattiyhdistykset ovat jo kauan pyrkineet työväen taloudellista tilaa kohottamaan.

Sosialidemokratia. Viime vuosikymmenien aikana työväki on esiintynyt kaikissa sivistysmaissa myöskin huomattavana valtiollisena tekijänä. Suomessa työväen valtiollinen toiminta on
1906. käynyt tärkeäksi vasta vuoden 1906 jälkeen uuden, yleisen ja yhtäläisen äänioikeuden pohjalla toimivan kansaneduskunnan aloitettua toimintansa. Sosialidemokraattien päämääräksi heidän oppinsa luoja Saksan juutalainen **Karl Marx** asetti sellaisen yhteiskunnan, joka omistaa kaikki tuotantovälineet, tehtaat, rautatiet ja maan, ja jossa siis tuotantoelämä kokonaisuudessaan on valtiovallan määrättävissä. Tähän päämäärään Marx pyrki kansainvälisen työväenliikkeen avulla.
1917. Tämä suunnitelma toteutettiin Venäjällä vuonna 1917 bolshevikkien eli kommunistien päästessä siellä valtaan. Se ei kuitenkaan ole ollut onneksi Venäjän kansalle. Meillä Suomessa sosialidemokraattinen puolue on saanut eräitä parannuksia työväen oloissa aikaan. Niinpä täällä on laissa säädetty kahdeksantuntinen työpäivä ja työväen suojeluun on kiinnitetty erikoista huomiota mm. rajoittamalla alaikäisten käyttöä heidän terveydelleen epäedullisessa työssä. Tässä yhteiskuntauudistustyössä ovat kuitenkin olleet mukana myös muut puolueet.

Naisasia. Suurteollisuus antoi aiheen myös naisliikkeen syntyyn. Aikaisemmin nainen oli kuulunut yksinomaan kodin piiriin. Kun teollisuus ryhtyi valmistamaan myöskin niitä tavaroita, joita nainen aikaisemmin oli kotona valmistanut, oli hänen ryhdyttävä etsimään itsellensä uutta vaikutusalaa. Mutta silloin hän huomasi, että vanhat käsitykset ja lait sulkivat häneltä edistysmahdollisuudet lukuisilla aloilla, mitkä oli varattu miehelle yksin, ja että mies muutoinkin oli paljon edullisemmassa asemassa kuin hän. Useimmat valtion virat oli pidätetty miehille. Eipä naisilla ollut sijaa yliopistossakaan, jossa virkamiehet saivat koulutuksensa. Koko julkinen elämä, kunnalliset ja valtiolliset luottamustoimet, oli naisilta suljettu. Eipä heillä ollut edes

kunnallista ja valtiollista äänioikeutta. Kun nainen meni naimisiin, niin hän oli miehensä holhouksen alainen, ja perinnönjaossa hän sai vain puolet siitä mitä veli. Kaikissa näissä suhteissa vaadittiin muutosta, ja vähitellen nainen onkin saavuttanut samat oikeudet kuin mies. Tässä suhteessa Suomi on edelläkävijämaa. Täällä naiset ensimmäiseksi saivat valtiollisen äänioikeuden ja vaalikelpoisuuden valtiopäiville.

Raittiusasia. Väkijuomien aiheuttamaa yleistä kurjuutta on Suomessa pyrkinyt poistamaan raittiusliike, johon heräte saatiin *Pohjois-Amerikan Yhdysvalloista* ja *Englannista*. Kotitarpeen viinanpolton lakkauttaminen vuonna 1866 oli jo omiansa vähentämään suorastaan arveluttavaksi käynyttä juoppoutta, sillä viinanvalmistus siirtyi nyt kaupunkeihin ja maaseutu alkoi raitistua. Tarvittiin kuitenkin myös yksityistä työtä. Kun aikaisemmin perustetun »Kohtuuden Ystäväin» seuran vaikutus osoittautui vähäiseksi, perustettiin tri **A. A. Granfeltin** (lue: Graanfelt) toimesta vuonna 1884 »Raittiuden Ystävät» ajamaan ehdottoman raittiuden asiaa ja pyrittiin myöskin lainsäädännöllisesti alkoholijuomain käyttöä rajoittamaan. Vuonna 1919 säädettiin yleinen kieltolaki, joka kielsi Suomessa kaiken väkijuomien valmistuksen ja myynnin nautintotarkoituksiin. Tätä lakia ei kuitenkaan ole voitu tyydyttävästi toteuttaa, minkä vuoksi se vuonna 1932 kumottiin.

A. A. Granfelt.

1866.

1884.

1919.

1932.

Osuustoiminta. Erinomaisen nopea ja voimakas kehitys on ollut englantilaisen esikuvan mukaan järjestetyllä osuustoimintaliikkeellä Suomessa. Kuluttajat ovat perustaneet omia liikkeitä, osuuskauppoja, joiden tarkoituksena on syrjäyttäen välikauppiaat ostaa kulutustavarat suoraan tuottajilta ja jakaa liikevoitto keskenään. Tämmöisiä kauppoja on maaseudulla jo melkein joka pitäjässä. Niiden rinnalla on huomattava maanviljelijäin osuustoiminnallinen yhteistoiminta,

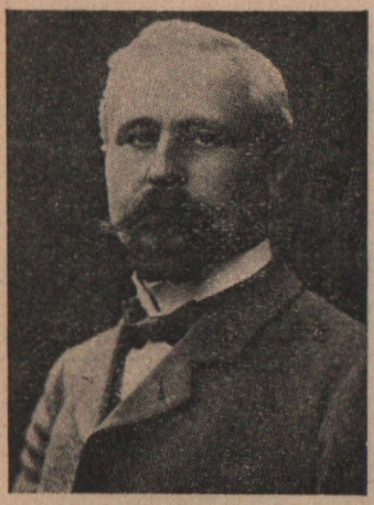

Hannes Gebhard.

1899.

kalliiden maanviljelyskoneiden yhteinen hankinta ja nimenomaisesti heidän yhteiset jalostuslaitoksensa ja myyntiosuuskuntansa, osuusmeijerit, lihan- ja munanmyyntiosuuskunnat yms. Kun ajattelee, että osuustoiminta meillä alkoi vasta vuonna 1899, jolloin Pellervo-seura professori **Hannes Gebhardin** (lue: Gephart) toimesta perustettiin, täytyy ihmetellä liikkeen suurenmoista kehitystä.

Pääkohdat. *Taistelun työpalkoista ja työpäivistä suurteollisuuden kanssa aloittivat ammattiyhdistykset yksityisen työmiehen ollessa voimaton pääomaa vastaan. Työväen asiaa on myöhemmin ajanut myöskin sosiaalidemokraattinen puolue, joka Suomessa kuitenkin on alkanut jotain merkitä vasta vuoden 1906 jälkeen. Marxin suunnittelema sosialistinen yhteiskuntajärjestys Venäjällä ei ole kansalle ollut onneksi. Suomessa sosiaalidemokraattien ja muiden puolueiden toiminta yhteiskuntauudistuksen hyväksi on sen sijaan tuonut hyviäkin tuloksia.*

Naisliike on Suomessa johtanut naisen ja miehen tasa-arvoon.

Kotitarpeen viinanpolton lakkauttaminen Suomessa vuonna 1866 vähensi juoppoutta. Granfeltin vuonna 1884 aloittama raittiusliike johti vuonna 1919 kieltolakiin, joka kuitenkin kumottiin vuonna 1932.

Huomattava merkitys maanviljelijäväestölle on ollut osuustoimintaliikkeellä, joka vuonna 1899 pantiin alulle Hannes Gebhardin toimesta.

---

62. Sortovuodet.

Kiihkovenäläisyys aloittaa hyökkäyksensä. Aleksanteri II:n lähimmän seuraajan **Aleksanteri III:n** aikana sai kiihkokansallinen suunta Venäjällä huomattavan vaikutusvallan. Siitä oli seurauksena tarmokas toiminta olojen yhtäläistyttämiseksi valtakunnassa ,nimenomaisesti vierasheimoisten su-

lattamiseksi venäläisiin ja heidän erioikeuksiensa lopettamiseksi, mistä katsottiin valtakunnan lujittuvan ja voimistuvan. *Virossa* muutettiin nyt saksalaiset koulut ja Tarton yliopisto venäläisiksi ja *Puolassa* tehtiin venäjän kieli kansakoulujen opetuskieleksi. Voidaanpa osoittaa eräitä merkkejä näiden pyrkimysten suuntautumisesta myöskin Suomeen. Niinpä vuonna 1890 alistettiin aikaisemmin täysin suomalainen postilaitos Venäjän sisäministeriön alaiseksi. Vakavana tämä kysymys kuitenkin astui suomalaisten eteen vasta **Nikolai II:n** aikana hänen noustuaan valtaistuimelle vuonna 1894. *1890.* *1894.*

Helmikuun julistuskirja. Kuten edeltäjänsä niin Nikolai II:kin juhlallisesti vannoi pitävänsä pyhinä Suomen hallitusmuodon ja perustuslait. Mutta siitä huolimatta jo muutamien vuosien kuluttua laadittiin suunnitelma Suomen erikoisaseman asteittaiseksi hävittämiseksi ja uskottiin sen toteuttaminen tarmokkaalle ja häikäilemättömälle kenraali **Bobrikoffille,** joka nimitettiin Suomen kenraalikuvernööriksi vuonna 1898. Heti *1898.* Helsinkiin tultuansa uusi kenraalikuvernööri merkitsi, mihin suuntaan hän aikoi maan asioita johtaa. Hän kutsui senaatin jäsenet ja maan ylimmät virkamiehet kokoon ja totesi heille pitämässään puheessa, että maan suhde Venäjään käsitettiin täällä muka väärin ja että Suomi oli saatava kiinteämpään yhteyteen emämaan kanssa. Ensimmäinen yritys tehtiinkin jo seuraavana vuonna, jolloin Suomen valtiopäivien lausuntoa pyydettiin Venäjän asevelvollisuuslain ulottamisesta Suomeen. Kun pian kävi selväksi, että valtiopäivät eivät tässä asiassa taipuisi, määrättiin helmikuun julistuskirjassa, että kaikki Venäjälle ja Suomelle yhteiset lainsäädäntöasiat oli ratkaistava Suomen eduskunnasta riippumattomalla tavalla ja että keisarin harkintaan jäi, mitkä asiat oli katsottava yleisvaltakunnallisiksi. Tämä julistus, joka arveluttavalla tavalla horjutti Suomen erikoisasemaa, kuohutti voimakkaasti suomalaisten mieliä. Se oli kuitenkin vasta alkusoittoa. Julistuksen perusteella lakkautettiin ensiksi Suomen puolustuslaitos. Tarkoitus oli sijoittaa Suomen nuorukaiset venäläisiin joukkoihin, mutta yrityksestä luovuttiin

suomalaisten jyrkän vastarinnan vuoksi. Seurasi uusia iskuja. Venäjän kieli määrättiin senaatin ja ylimpien hallintolaitosten kieleksi ja siitä tehtiin myös oppikoulujen tärkein oppiaine. Jotta tyytymättömyyden ilmaukset estyisivät, rajoitettiin kokoontumisvapautta ja ryhdyttiin ankariin pakkotoimiin sanomalehdistöä vastaan mm. lakkauttamalla pahimmin vastustushenkiset lehdet. Näiden venäläistämistoimenpiteiden vastapainoksi suomalaiset asettivat ns. passiivisen vastarinnan. Suuri osa Suomen virkamiehistä, joiden oli määrä ryhtyä toteuttamaan venäläistyttämismääräyksiä, kieltäytyi sitä tekemästä. Siitä seurasi virasta-erotuksia ja maasta-karkoituksia. Mieliala maassa katkeroitui katkeroitumistaan. Vihdoin vuonna

Uusi eduskuntatalo.

1904. 1904 eräs nuori virkamies ampui kenraali Bobrikoffin senaatin portaikossa suunnaten sen jälkeen revolverin omaan itseensä.

Suurlakko. Venäjän aseiden kärsimät ankarat tappiot vuonna *1904.* 1904 alkaneessa sodassa japanilaisia vastaan merkitsi- *1905.* vät käännettä parempaan suuntaan. Syksyllä vuonna 1905 alkoi Venäjällä rautatielakko, johon pian yhtyi tehdastyöväestö ja lopuksi muutkin piirit. Lakko levisi myöskin Suomeen. Sen tuloksena Venäjällä oli rajattoman yksinvallan loppuminen ja kansaneduskunnan, duuman, astuminen valtakunnan yleisten asiain ratkaisussa keisarin rinnalle ja Suomessa laittomien asetusten kumoaminen sekä säätyjakoisen edus- *1907.* kunnan lakkauttaminen. Vuodesta 1907 on Suomessa vuosittain kokoutunut yksikamarinen kansaneduskunta, jonka jäsenet on valittu yleisen ja yhtäläisen äänioikeuden perusteella kaikkien 24 vuotta täyttäneiden Suomen kansalaisten, miesten

ja naisten, ollessa oikeutettuja ottamaan osaa edustajien vaaliin. Ratkaisuvalta maan suurissa kysymyksissä siirtyi näin varakkailta ja sivistyneiltä kansanluokilta verraten vähän oppia saaneille kansan laajoille kerroksille.

Uusi sortokausi. Varsin pian kävi kuitenkin selväksi, että Venäjällä ei ollut luovuttu ajatuksesta lopettaa väkivaltaisesti Suomen erikoisasema ja liittää maa täydellisesti keisarikuntaan. Tämä suunnitelma saavutti valtakunnanduuman enemmistön kannatuksen, ja sitä yritettiin täällä johdonmukaisesti toteuttaa. Venäjällä alettiin säätää lakeja, joita Suomessa oli noudatettava. Niistä pyydettiin kyllä Suomen eduskunnan lausunto, mutta huolimatta siitä, että sitä ei saatu, ne astuivat voimaan. Suomen lakimiehet, jotka eivät alistuneet näihin lakeihin, saivat vastata Venäjän oikeusistuimissa ja kärsiä rangaistuksensa Venäjän vankiloissa. Myöskin Suomen eduskunnan suuresti kunnioitettu puhemies tuomari **P. E. Svinhufvud** (lue: Sviinhuvvud) vangittiin ja karkoitettiin *Siperiaan.*

Maailmansota. Vuonna 1914 syttyi sota, johon kaikki suur- *1914.*
vallat vähitellen sekautuivat. Huomattavimmat Venäjän liittolaismaista, ns. ympärysvalloista, olivat Englanti, Ranska ja Italia sekä sodan viime vaiheessa Pohjois-Amerikan Yhdysvallat ja vihollisista, ns. keskusvalloista, Saksa, Itävalta ja Turkki. Suomessa erittäinkin nuorison piirissä toivottiin Venäjän häviötä ja valmistauduttiin ase kädessä vapauttamaan maa Venäjän orjuudesta. Sitä varten lähti lähes kaksituhatta nuorta miestä Saksaan sotilaskoulutusta saamaan. Heitä kutsutaan jääkäreiksi.

Pääkohdat. *Kiihkovenäläisyys aloitti toimintansa vierasheimoisten sulattamiseksi venäläisiin Virossa ja Puolassa Aleksanteri III:n aikana. Suomessa oli sen vaikutuksen ensimmäisiä merkkejä postilaitoksen alistaminen vuonna 1890 Venäjän sisäministeriön alaiseksi. Varsinainen sortokausi alkoi täällä kuitenkin vasta vuonna 1894 valtaistuimelle nousseen Nikolai II:n aikana Bobrikoffin tullessa vuonna 1898 Suomen kenraalikuvernööriksi. Helmikuun julistuskirjan kautta vuonna 1899 keisari ilmoitti edus-*

kunnasta piittaamatta itse ratkaisevansa ns. yleisvaltakunnalliset asiat, minkä jälkeen Suomen sotaväki lakkautettiin. Raskasta sortoaikaa jatkui useita vuosia.

Käännettä parempaan päin merkitsi vuoden 1905 suurlakko. Sen seurauksia oli keisarivallan rajoittaminen ja valtakunnanduuma Venäjällä, Suomessa taas laillisuuden palauttaminen ja yksikamarinen eduskunta. Pian kuitenkin uusi sortokausi alkoi. Duuma ei osoittautunut Suomelle suopeammaksi kuin keisarikaan. Siksi maailmansodan puhjettua vuonna 1914 Suomen jääkärit lähtivät Saksaan valmistumaan maansa vapauttajiksi.

---

63. Suomen valtakunnan perustaminen.

Venäjän vallankumous. Saksan oivallisesti koulutetun ja erinomaisilla taisteluvälineillä varustetun armeijan tieltä oli venäläisten pakko väistyä ja luovuttaa laajoja maa-alueita viholliselle. Kuta kauemmin sotaa kesti, sitä pahemmaksi asema muuttui. Kohtalokkaimmaksi tuli Venäjälle kuitenkin rintamantakainen tyytymättömyys. Sodan onnettomuuksista, leivän ja kaiken muunkin puutteesta, alettiin syyttää maan ylintä päämiestä, keisaria, vieläpä yksinvaltaista hallitusjär-
1917. jestelmääkin. Se johti vuoden 1917 keväällä Pietarissa kapinaan. Keisarin täytyi luopua vallasta. Hänet vangittiin ja vietiin Siperiaan, sekä myöhemmin surmattiin. Venäjästä tehtiin tasavalta, ja vähitellen siellä valta luisui kiivaimpien sosialistien, bolshevikkien, käsiin.

Suomi julistautuu itsenäiseksi. Myöskin Suomen oloihin Venäjän vallankumous vaikutti kukistaen täällä sortajahallituksen ja vapauttaen myöskin Suomen valtiolliset vangit, jotka pääsivät Venäjän vankiloista palaamaan kotimaahan. Suomen oikeudet palautettiin jälleen, mutta venäläisiin ei enää jaksettu uskoa. Täällä vaadittiin täydellistä itsenäisyyttä ja alettiin eri puolille maata perustaa suojeluskuntia ja »palokuntia», ts. kantajoukkoja maan vapauttamiseksi Venäjän vallasta. Sosialistinen

kansanaines puolestaan valmistautui yhteiskunnalliseen vallankumoukseen alkaen sitä varten perustaa taisteluosastoja, ns. punakaartеja. Vallankumouksellisten sosialistien ja muiden kansalaisten välit kävivät yhä huonommiksi useilla paikoilla sattuneiden metelien ja ryöstöjen vuoksi, erittäinkin kun levottomat ainekset etsivät tukea kurittomasta venäläisestä sotaväestä. Bolshevikkien päästyä Venäjällä valtaan tajusivatkin kaikki vakavat ainekset maassa, että meidän oli ehdottomasti päästävä irti Venäjästä. Suomen eduskunta päättikin joulukuun 6. p:nä 1917, Siperiasta palanneen tuomari Svinhufvudin johtaman, ns. itsenäisyyssenaatin esityksestä julistaa maan itsenäiseksi ja riippumattomaksi tasavallaksi. Itsenäisyytemme tunnustikin tammikuun alussa vuonna 1918 Venäjä, ja sen jälkeen useat muut maat.

Kustaa Mannerheim.

Jouluk. 6. p. 1917.

1918.

Suomen vapaussota. Epäjärjestystä jatkui kuitenkin, ja venäläinen sotaväki viipyi maassa, vaikka senaatti oli jyrkästi vaatinut sen poistamista. Hallituksen oli näin ollen pakko ryhtyä toimiin lujan järjestysvallan luomiseksi maahan. Mutta silloin nousivat vallankumoukselliset sosialistit kapinaan päämääränään yhteiskunnallinen vallankumous ja anastivat punakaartin sekä venäläisen sotaväen avulla etelä-Suomessa vallan käsiinsä. Pohjanmaalla, Pohjois-Hämeessä, Savossa ja Karjalassa sensijaan ottivat vallan käsiinsä suojeluskunnat, joiden ylipäälliköksi hallitus nimitti kenraali **Kustaa Mannerheimin.** Aseet saatiin ensi hätään venäläisiltä varusjoukoilta, jotka miltei paljain käsin pakc-

K. J. Ståhlberg.

tettiin antautumaan. Myöhemmin jääkärien palattua Saksasta saatiin runsaasti aseita ja jääkäreistä oivalliset johtajat. Valkoinen armeija voikin aluksi puolustuskannalla oltuaan maaliskuussa aloittaa suuren hyökkäyksensä etelään. Ensimmäinen huomattava voitto oli Tampereen raskaita uhreja vaatinut valloitus. Vähän sen jälkeen otti etelä-Suomeen meritse tullut saksalainen avustusretkikunta valtaansa Helsingin. Sen ja Suomen länsiarmeijan yhteistoiminnalla tuhottiin punainen länsiarmeija Lahden suuressa taistelussa. Huhtikuun lopulla valkoinen armeija valloitti Viipurin, ja toukokuun alkupäivinä oli kaikki selvänä. Kymmeniä tuhansia vankeja oli saatu, mutta vallankumouksellisten pääjohtajat olivat päässeet pakenemaan Venäjälle.

Tarton rauha. Myöskin Itä-Karjalassa nousi vapaussodan aikana vapautusliike, ja myöhemminkin siellä on tehty aloitteita maan vapauttamiseksi Venäjän vallasta vaikkakin turhaan. Sen sijaan heimolaisemme virolaiset ovat onnistuneet vapautusyrityksissään ja *Unkari* saavutti Itävallan luhistuessa ja Saksan romahtaessa va-

Presidentti P. E. Svinhufvud puolisoineen presidentin 70-vuotispäivänä.

pautensa. Rauha Suomen ja Venäjän välillä solmittiin vuonna 1920 Tartossa, missä Suomen alueeseen liitettiin *Petsamo* *1920.* Suomen saadessa täten vapaan pääsyn Jäämerelle. Sitä ennen vuonna 1919 oli maailmansota päättynyt keskusvaltojen kär- *1919.* siessä täydellisen häviön. Sodan jälkeen on kansainliitto yrittänyt toimia yhteisymmärryksen ja sovun rakentamiseksi maailman kansojen keskuuteen.

Uusi hallitusmuoto. Kun Venäjän joukot oli ajettu maasta pois ja kapina kukistettu, voitiin rauhassa ryhtyä maan asioita järjestämään. Vuonna 1919 vahvistettiin uusi hallitusmuoto. Sen *1919.* mukaan Suomi on tasavalta, jonka tärkeimmät asiat ratkaisee yksikamarinen eduskunta. Tasavallan päämiehenä on kuudeksi vuodeksi valittu presidentti. Maan hallituksena on valtioneuvosto, jonka jäseniä kutsutaan ministereiksi. Suomen ensimmäinen presidentti oli professori **K. J. Ståhlberg** (lue: Stoolbärj). Nykyinen presidenttimme on Kyösti Kallio.

Pääkohdat. *Venäjän maailmansodassa kärsimät tappiot aiheuttivat keväällä vuonna 1917 keisarivallan luhistumisen. Venäjästä tuli tasavalta, jossa bolshevikit syksyllä saivat johtovallan. Olosuhteiden Suomessa käydessä perin levottomiksi eduskunta julisti joulukuun 6. p:nä 1917 maan itsenäiseksi ja riippumattomaksi tasavallaksi. Itsenäisyytemme tunnusti tammikuun alussa vuonna 1918 Venäjä ja sen jälkeen useat muut valtakunnat.*

Vallankumoukselliset sosialistit anastivat vielä samassa kuussa haltuunsa vallan etelä-Suomessa, mutta kenraali Mannerheimin johtamat suojeluskunnat pääsivät keski- ja pohjois-Suomessa voitolle. Valkoisen armeijan suurimmat voitot olivat Tampereen ja Viipurin valloitus. Etelä-Suomessa saksalaiset apujoukot valloittivat Helsingin ja Lahden. Toukokuun alussa oli valta jälleen laillisen hallituksen käsissä.

Rauha Venäjän kanssa tehtiin Tartossa vuonna 1920. Suomen sukukansoista saavuttivat vapauden virolaiset ja unkarilaiset.

Suomen nykyinen hallitusmuoto vahvistettiin vuonna 1919. Presidenttinä on nykyisin Kyösti Kallio.

SYVENTÄVÄÄ KIRJALLISUUTTA

oppimäärien mukaan järjestettynä

1. Werner v. Heidenstam: *Lukemattomien kivikirveiden päällikkö* (teoksessa »Kansa ja sen kuninkaat»). — Aarno Karimo: *Muinaiskansaa* (»Kumpujen yöstä», I osa).

2. Santeri Ivalo: *Kirveskansan tulo.* — Karimo: *Muinaiskansaa.*

3—4. Hendrik van Loon: *Niilin laakso, Egyptin historia, Mesopotamia, Sumeerit, Mooses, Foinikialaiset* (teoksessa »Ihmiskunnan historia»).

5—6. van Loon: *Aigeian meri, Kreikkalaiset, Kreikan kaupungit, Persialaissodat, Ateena ja Sparta vastakkain* (»Ihmiskunnan historia»).

7. Yrjö Karilas: Kuvaukset *Sokrateesta ja Diogeneesta* (teoksessa »Suurmiesten seurassa»). — van Loon: *Kreikkalaisten elämä, Kreikkalainen teatteri, Aleksanteri Suuri* (»Ihmiskunnan historia»).

8—9. Karilas: Kuvaus *Caesarista* (»Suurmiesten seurassa»). — van Loon: *Rooma ja Kartago, Rooman kehitys, Rooman keisarikunta* (»Ihmiskunnan historia»).

10 Henryk Sienkievicz: *Quo vadis.*

12. Karilas: *Fransiscus Assisilainen* (»Suurmiesten seurassa») J. W. Scheffel: *Ekkehard.* — Walter Scott: *Talismani.*

13. Kyösti Vilkuna: *Korri.* — Karimo: *Muinaiskansaa.*

14. Juhani Aho: *Isien puu* (teoksessa »Kuvia ja kuvitelmia»), *Panu.* — Karimo: *Muinaiskansaa.*

15. Vilkuna: *Päällikön tytär, Viikinkikuninkaan näky* (teoksessa »Miekka ja sana»).

16—17. E. F. Jahnsson: *Hatanpään Heikki ja hänen morsiamensa.* — Hilda Huntuvuori: *Lallin pojat.* — Vilkuna: *Pietari Kaukovalta* (»Miekka ja sana»). — Santeri Ivalo: *Tuomas piispa.*

19—20. Ivalo—Vilkuna: *Sotaisa kirkkoruhtinas* (teoksessa »Suomalaisia sankareita», I osa.). — Vilkuna: *Kantaisän näky, Isä ja poika, Itseään etsivä vanhus* (»Miekka ja sana»).

21. Vilkuna: *Viimeiset luostariasukkaat.*

24. Ivalo: *Viipurin pamaus.*

25. C. G. Starbäck: *Engelbrekt Engelbrektinpoika.*

26—27. Karilas: *Kristoffer Kolumbus* (»Suurmiesten seurassa»).

29. Ivalo: *Pietari Särkilahti.* — Vilkuna: *Aamun miehiä* ja *Murrosajan mies* (»Miekka ja sana»). — Sakari Kuusi: *Mikael Agrikola* (teoksessa »Suuria suomalaisia», I nide).

30. Ivalo: *Kuningas Suomessa, Erämaan taistelu.* — Antti Sarvi: *Tepposten tarina.*

31. Vilkuna: *Viimeinen side* (»Miekka ja sana»). — Ivalo: *Juho Vesainen.*

32. Kuusi: *Eerik Sorolainen* (»Suuria suomalaisia», I nide).

33. Ivalo: *Erämaan nuijamiehet.* — Artturi Leinonen: *Maakunnan sinetti.* — Ivalo—Vilkuna: *Rautamarski, Petetty kansanjohtaja, Iloinen kuoleman porteillakin* (»Suomalaisia sankareita»).

34. Z. Topelius: *Välskärin kertomuksia,* I osa. *Suomalaiset Pommerin luona, Breitenfeltin taistelu, Meno Lech-virran yli, Lützenin taistelu* (Maamme kirjassa). — Ivalo—Vilkuna: *Jalo veljespari, Hakkapeliittain päällikkö, Pohjolan Leonidas* (»Suomalaisia sankareita»).

36. Ivalo: *Kreivin aikaan.* — Vilkuna: *Kaupunkitulijainen* (*Suomalaisia kohtaloita*). Jalmari Finne: *Ylioppilaita.*

37—38. Ivalo—Vilkuna: *Loistossa ja kurjuudessa, Käkisalmen puolustus, Mustan rykmentin sankarit* (»Suomalaisia sankareita»).

39. Ivalo: *Kristillinen järjestys penkkisijoista* (teoksessa »Menneen ajan kuvia»). — Kuusi: *Gezeliukset* (»Suuria suomalaisia», I nide).

40—41. E. A. Aaltio: *Herpmanin pojat.* — J. V. Calamnius: *Taivalkoski.* — Ivalo—Vilkuna: *Kaksi miekkaa, Vastoinkäymisten sankari, Korpimaja, Nuijamiehet ison vihan aikaan* (»Suomalaisia sankareita»). — Vilkuna: *Neljäntoistasadan retki, Karoliinin korvapuusti, Jouluyö Ukrainassa, Viimeiseen mieheen, Viimeinen varustus* (»Miekka ja sana»). Vilkuna: *Tapani Löfvingin seikkailut ison vihan aikana.*

42. Kuusi: *Arvid Horn* (»Suuria suomalaisia», II nide). — Aura: *Vuosisatojen perintö.* — Topelius: *Suomen herttuatar.*

43. Kuusi: *Chydenius, Korpi-Jaakko ja Koski-Jaakko* (»Suuria suomalaisia», II nide).

44—45. Kuusi: *Porthan* (»Suuria suomalaisia», II nide).

46. Kuusi: *Sprengtporten* (»Suuria suomalaisia», III nide). — Topelius: *Kuninkaan hansikas.*

47. Karilas: *Washington* (»Vaikeuksien voittajia»).

50. Arvi Järventaus: *Rummut.* — Kuusi: *Adlercreutz* (»Suuria suomalaisia», III nide). — J. L. Runeberg: *Vänrikki Stoolin tarinat.*

51. Kuusi: *Tengström, Calonius, Rehbinder* (»Suuria suomalaisia», III nide).

52. Kuusi: *Arwidsson, Jaakko Juteini* (»Suuria suomalaisia», IV nide).

53. Kuusi: *Lönnrot, Runeberg* (»Suuria suomalaisia», IV ja V nide). — Martti Haavio: *Kaleva ja Kalevan poika* (teoksessa »Voittoisa ratsastaja»).

54. A. Oravala: *Erämaan profeetta.* — Mauno Rosendal: *Herran tuli.*

55. Aho: *Kevät ja takatalvi.* — Kuusi: *Snellman* (»Suuria suomalaisia», V nide).

HAKEMISTO.

Aadolf Fredrik 138, 140, 146
Aamurusko-seura 148
Aasia 22, 38, 48
Aatelisto 69, 70, 79, 106, 107, 115, 123, 124, 125, 126, 127, 138, 157
Abbedissa 66
Adlercreutz 162
Afrikka 13, 29, 85, 86, 176
Agricola, Mikael 93—95
Aho, Juhani 195 (kuva)
Ahlqvist-Oksanen, August 195
Ahvenanmaa 54, 69, 99, 164
Aigeianmeri 22
Ajanlasku 15
Akatemia, Turun, 119, 120
Akropolis 21, 23, 24
Alavus 164
Albert piispa 58, 59
Aleksandria 28
Aleksanteri suuri 26—28
Aleksanteri I 159, 160, 161, 162, 166, 168, 169, 170, 171, 182
Aleksanteri II 180—183, 192, 200
Aleksanteri III 200
Alpit 29, 113
Amerikka 85, 86, 153, 185
Amerikkalaiset siirtokunnat 150 153, 154
Ammattikuntajärjestelmä 77, 118, 184
Ammattiyhdistykset 197—198
Anekirja 89
Anglosaksit 39, 41
Anjala 151, 152
Anjalan liitto 152
Ansgarius 43
Apotti 42
Arabialaiset 53, 54, 84
Arboga 79
Arkangeli 132
Arkkipiispa 168
Armfelt, Kaarle 136, K. M. 168
Arppe 185
Arwidsson, Aadolf Ivar 169—171 (kuva)
Aseet 7, 8, 9, 11, 12, 45, 86, 107, 205
Asevelvollisuus, yleinen, 183
Asunnot 5, 45, 47. 48
Ateena 18, 19, 21, 23—25
Atlantin valtameri 29
Augsburgin uskontunnustus 90
Augustus 32, 33 (kuva)
Aurajoki 55

Babylonia 15
Baijeri 113
Barbaari 20
Becker, Reinhold von 171
Benediktus Nursialainen 42
Betlehem 33
Birger jaarli 55, 68, 71
Birgittalaisluostari 66—67
Bobrikoff 201—202

Bolshevikit 198, 204, 205
Bonaparte, katso Napoleon
Boston 154
Brahe, Pietari 118—122, 123
Breitenfeld 113
Brittein saaret 16
Budde, Johannes 67
Böömi 111

Caesar 30—32
Cannaen taistelu 29
Canth, Minna 195
Castrén, Matias Aleksanteri 195
Chydenius, Antti 144
Cygnaeus, Uno 192

Dante 83
Delaware-joki 153
Diktaattori 32
Dominikaanit 65, 88, 91
Duuma 202, 203
Döbeln 163

Edelfelt, Albert 108, 163, 196
Eerik XIV 99—102
Eerik Pommerilainen 62, 79, 80
Eerik pyhä 43, 54
Eestit, katso Virolaiset
Eesti vabariigi 60
Egypti 13—15, 28
Ehrensvärd, Augustin 141, 142
Elinkeinolaki 183
Engelbrekt Engelbrektinpoika 79, 80
Englanti 39, 41, 86, 90, 97, 145, 150, 154, 155, 156, 159, 180, 184, 189, 197, 199. 203
Ennakkotarkastus, kirjallisuuden 172
Enso 186
Erämiehet 74, 75
»Erään turkulaisen seuran sanomia» 148
Es historiallinen aika 12
Espanja 85, 86, 102, 155
Etuoikeudet, aateliston 59, 60, 70, 72, 106, 123, 124—125, 138—139, 157
Eufrat-virta 15

Faarao 13
Faneeri 184
Feidias 24
Filosofia 24, 178
Fincke, Kustaa 97
Finno, Jaakko 120
Fleming 70, 99, 125, Klaus 105—109
Foinikialaiset 16, 17
Frankit 39, 41, 42, 43
Franklin, Benjamin 155
Fransiskaanit 65
Fredrik I 138

Gama, Vasco da 86
Gallen-Kallela, Akseli 196 (kuva)
Gallia 31
Gallialaissodat 31
Gardie, Jaakko de la 110
Gebhard, Hannes 200 (kuva)
Germaanit 37—43, 46, 53
Gezelius, Juhana vanhempi 130, nuorempi 131
Granfelt, A. A. 199 (kuva), 199
Gutenberg, Juhana 83—84

Haartman, Lauri Gabriel von 177
Hakkapeliitat 113
Hakoisten linnavuori 52
Hallitusjärjestelmä, kansanvaltainen 19, ylimysvaltainen 19, 138
Hallitusmuoto 69, 98, 126, 138, 146, 152, 157
Hamina 139, 151

Haminan rauha 164, 166
Hammurapin laki 15
Hannibal 29
Hansa 75, 76, 77, 98
Harhaoppisuus 128
Harmaaveljet, katso Fransiskaanit
Hattujen sota 140, 150
Hatut 140, 141, 145
Hautaamistavat 11, 14
Heikinmessut 77, 101
Hedberg, F. G. 176
Helmikuun julistuskirja 201
Helsinki 98, 118, 122, 136, 140, 168, 185, 186, 191, 192, 206
Hengellinen oikeus 61
Henrik piispa 54, 55, 62
Herrainpäivät 69
Herttuakunta, Suomen 99—101
Herännäisyys 128, 175—176
Hessenin prinssi, katso Fredrik I
Hieroglyfi 14, 15
Hiidenkiukaat 11
Hiippakunta, Kuopion 177, Turun 68, 131, Viipurin 131
Hirmuvalta 158
»Hirvenhiihtäjät» 174
Historiallinen aika 12
Holhoojahallitus 118, 126
Hollanti 86, 90, 97, 155
Holsteinin prinssi, katso Aadolf Fredrik
Homeroon laulut 19
Horn 70, 99, Arvid 139 (kuva) 140, Eevert 110
Horna 130
Hovioikeus, Turun 116, Vaasan 146, Viipurin 177
Hunnit 38
Hyvän toivon niemi 86
Hyödyn aikakausi 144
Häme 46, 50, 51, 55, 69, 73, 97, 99, 107, 144, 147 205
Hämeenkyrö 73
Hämeenlinna, kaupunki 122, 162, 186, 191, linna 55, 69, 70, 98
Höyrykone 184
Höyrylaiva 185

Iivana III 80
Ilkka, Jaakko 108
Ilmari 49
»Ilmarinen», höyrylaiva 185
Indus-joki 26
Inkerinmaa 110, 111, 134, 137 140
Interdikti 61
Intia 84, 85, 86
Intiaanit 153, 154
Iso jako 143, 188
Isokyrö 107
Iso viha 136, 143
Italia 29, 30, 43, 75, 76, 82, 83, 102, 203
Itselliset 190
Itsenäisyysajatus, Suomen 150, 151, 152, 163, 205
Itsenäisyyssenaatti 205
»Itämaat» (Suomi) 69
Itämaat (Aasia) 85
Itämerenmaakunnat 134
Itämeri 68, 111, 113, 126
Itä-Rooman keisarikunta 38, 39, 41
Itävalta 102, 113, 178, 203, 206

Jagello-suku 104
Jalkapuu 129
Japani 68, 202
Jeesuksen seura 103
JeesusKristus 8, 61, 33, 41, 64. 88

Jerusalem 53, 63
Jesuiitat, katso Jeesuksen seura
Juhana III (Suomen herttuana) 99—101, (kuninkaana) 102—104 (kuva), 107
»Jumalainen näytelmä» 83
Juteini, Jaakko 170
Juudan maa 34
Juutalaiset 16
Jyllanti 113
Jyväskylä 181, 193
Jägerhorn, Juhana Antti 152
Jämsä 73
Jääkausi 5
Jääkärit 203, 205
Jäämeri 206

Kaarina Maununtytär 102
Kaarle suuri 42
Kaarle V, keisari 90
Kaarle IX, (herttua) 102, 104, 105—109, (kuningas) 104, 109, 110
Kaarle X Kustaa 125—126
Kaarle XI 126—127, 131
Kaarle XII 131—136 (kuva), 138, 139
Kairo 13
Kajaani 119, 173
Kajaanin kihlakunta 97
Kajaanin linna 109, 136
Kajaanin lääni 123
Kajaanin vapaaherrakunta 123
Kaksijakojärjestelmä 74, 188
Kalastus 5, 6, 10, 45, 74
»Kalevala» 49, 172, 173, 174, 196
Kallio, Kyösti 207
Kalmarin unioni 79, 80, 81
Kalpaveljesten ritarikunta 58, 59, 99
Kamenski 164
Kanada 154, 156
Kanavat 13, Saimaan 177, 181
Kansainliitto 206
Kansainvaellus 37—40, 50
Kansakouluasetus 192
Kansakoululaitos 181, 183, 192
Kansallinen herätys 169—170, 178—179, 181, 191
Kansallinen puolue 80
Kansallistunto 178
Kansaneduskunta 202—203, 205, 207
Kansanedustaja 30, 182, 203
Kansankokous 19, 30
Kansanopisto 193
Kansanvalistuksen vuosisata 192
Kansleri 116
Kansliapresidentti 139
Kantasuomalaiset 46
»Kanteletar» 173
Karjala 46, 50, 51, 56, 69, 73, 124, 140, 144, 205, 206
Karjalan kannas 56
Karjanhoito 45, 46, 47, 48, 51, 71, 74, 188, 189
Karstula 164
Kartago 29
Kasakat 134
Kaskiviljelys, katso Maanviljelys
Kasvatusopillinen korkeakoulu 193
Katariina Jagellotar 100, 103
Katariina II 152
Katedraalikoulu, katso Tuomiokirkkokoulu
Katkismus 90
Kauppa 9, 10, 11, 15, 16, 18, 19, 48, 75, 76, 77, 78, 84, 86, 97, 109, 116, 117, 118, 122, 144, 181, 187
Kauppasuunta, katso Merkantiilijärjestelmä

Kaupunkikoulu 67
Kaupunkivaltio 18, 19, 20, 28
Keisari, Rooman 32, 35, 36, Saksan 111, 113, Ranskan 159, Venäjän 132
Keisarinna, Venäjän 140, 150, 152
Kemi 184
Kenraalikuvernööri 118, 167, 201
Kerjäläismunkistot 65
Keskushallitus, katso Kollegio
Keskusvallat 203
Keskusvirastot 116, 167
Kestikievari, katso Majatalo
Kestitysvelvollisuus 72, 106
Keuru 97
Kidutus 146
Kieltolaki 199
Kiertokoulu 131
Kihlakunnanoikeus 71, 116
Kihlakunta 50
Kiihkovenäläisyys 181, 200—203
Kiina 84, 86, 176
Kirjallisuus 19, 24, 33, 67, 82, 90, 94, 120—121, 139, 157, 171—174, 178, 194—195
Kirjapainotaito 83—84, 120, 184
Kirjoitustaito, kirjainkirjoitus 16, kuvakirjoitus 14—15, nuolenpääkirjoitus 15
Kirkkolaki 130, 182
Kirkolliskokous 104, 183
Kitkavalkea 8
Kivi, Aleksis 194 (kuva)
Kivikausi 5—9, 10, 12, 44, 45
Klercker 162
Klingspor 162
»Kohtuuden ystävät» 199
Kokkola 178
Koljonvirta 164
Kollegio 116
Kolmijakoinen viljelystapa 188
Kolmikymmenvuotinen sota 111, 123, 135
Kolumbus, Kristoffer 85—86
Kompassi 86
Kongressi 156
Konstantinopoli 41, 51, 85
Konstantinus suuri 36
Konsuli 30, ensimmäinen 159
»Korsikan peto» 162
Kota 5, 45
Kotipoltto 149, 150, 199
Kotka 184
Koulut 67—68, 95, 119—120, 131, 191—193
Kommunisti, katso Bolshevikit
Konsulentti 189
Kreikka 17—28, 178
Kreikkalainen keisarikunta 38, 51, 53
Kreivikunnat 99
»Kreivin aika» 122
Krimin sota 180
Kristian II tyranni 81
Kristiina 118, 120, 121, 123, 125, 153
Kristinusko 33—36, 40—43 (katso Uskonnot)
Kristittyjen vainot 34, 35, 36
Kruununmetsät 143
Kruunupolttimot 149, 150
Kruununvarkaat 96
Kruununvouti 116
Kserkses 21
Kuninkaankartanot 96
Kuninkaan tuomio 71, 116
Kuninkaanvaali 69
Kunnallishallinto 183
Kunta 183
Kuopio 97, 146, 163, 178
Kuopion lääni 146
Kuopionniemi 97

Kurikka 108
Kurki 70
Kustaa Vaasa 81, 91, 92, 94, 95, 97, 98, 99, 119
Kustaa II Aadolf 110—114 (kuva), 115, 116, 118, 120, 122, 123, 167
Kustaa III 146, 147, 149—152
Kustaa IV Aadolf 152, 159, 162, 164
Kutomateollisuus 184
Kuurinmaa 46, 100
Kuurinniemi 59
Kuusiston linna 60, 61, 92
Kuvakirjoitus, katso Hieroglyfi
Kuvernööri 168
Kyläkunta 50, 51
Kylänvanhin 50
Kymijoki 140
Kymmenykset, katso Verotus
Kymnaasi, katso Lukio
Kyrönkangas 119
Käkisalmen lääni 110
Käräjät 50, 71
Käsityöläiset 77, 118
Körttiläiset 175
Köyhäinhoito 183
Köyliönjärvi 55

Laamanninoikeus 71, 116
Laatokka 110
Laestadius, Lauri Levi 176
Lahjoitusmaat 168
Lahti 206
Lainlukijat 106
»Laiska Jaakko», katso Gardie
Lakedaimonilaiset 18, 21
Lakiteokset, Hammurapin 15, vuoden 1734:n 139, Napoleonin 159
Lalli 54, 55
Lapinkorpi 73
Lappalaiset 75
Lappeenranta 140, 144
Lappi 75
Lapua 164
Lastenkoulut 119
Latvialaiset 58, 59
Leipzig 113
Lemmitty 59
Lentokone 187
Leonidas 21
Liettualaiset 46
Liikennevälineet 185—186
Liiviläiset 46, 57, 58, 59
Liivinmaa 46, 99, 111, 124, 137
Linnaleiri 106, 107
Linnalääni 69
Linnamäki 51
Linnanherra 69
Linnavuori 51, 52
Liturgia 103, 104
Litzelius, Antti 148
Lohja 98
Louhisaaren kartano 125
Loviisa 144
Loyola, Ignatius 103
Ludvig XVI 156—159 (kuva)
Lukio 119, 120
Lukkari 131
Lukukinkerit 131
Lund 126
Luostarikoulu 67
Luostarilaitos 41—42, 64—67, 76, 77, 88
Luther, Martti 87—90 (kuva), 91, 93
Lützen 113
Lybecker 135
Lyypekki 75, 97
Lähetysasema 176
Lähetystyö 34, 41—43, 54—56, 58—59, 176—177
Länsi-Intian saaret 86

Länsi-Rooman keisarikunta 38, 39, 41
Lättiläiset 46
Läänitykset 98—99, 123, 124, 125, 126
Lönnrot, Elias 49, 171, 172, (kuva), 173

Maaherra 116, 168
Maailmansota 203, 206
Maakaupunki 117, 184
Maakirjat 95
Maakunta 50
Maakuntalaki 71
»Maamiehen Ystävä» 178
»Maamme» 174
Maanjako 74, 142—143
Maanviljelys 95, 96, 124, 127, 142, 143, 188—190, kaskiviljelys 10, 11, 45, 46, 47, 72, 73, 74, 96, 188, peltoviljelys 13, 18, 46, 47, 73, 74, vuoroviljely 188
Maaorjuus, katso Orjuus
Maatalousnäyttely 189
Makedonia 26
Majatalo 122
Maleva 57
Malmberg, Niilo Kustaa 175
Mannerheim, Kustaa 205
Mannermaansulkemissäädös 161—162
Marathonin taistelu 21
Margareeta 79
Markka 187
Markkinat 77
Marttyyri 36
Marx, Karl 198
Maunu Eerikinpoika 71
Melankton, Filip 90, 93
Merenkulku 10, 11, 16, 18, 181
Merkantiilijärjestelmä 116—118, 144, 146
Mesopotamia 15
Messu 65, 94
Metsälautakunta 189
Metsästys 5, 6, 7, 10, 45, 74, 96, 153
Metsätalous 143, 188, 190
Meurman 191
Michel Angelo 82, 83
Miekkalähetys 58
Mikkeli 163
Ministeri 207
Ministerivaltiosihteeri 167
Mittajärjestelmä 15
Mongoolit 80
Monte-Cassinon luostari 41
Moottoriajoneuvot 187
Mordvalaiset 45, 46
Moskova 80, 110, 134, 160
Muhamed 53
Muhamettilaiset 85
Munkit 41—42, 43, 64—67, 88, 102
Muonionjoki 164
Mustialan maanviljelysopisto 177
Mustaveljet, katso Dominikaanit
Muumio 14
Myssyt 140, 145
Mäkitupalaiset 190

Naantali 66, 76
Naisasia 198—199
Napoleon 159—161, 162, 166, 170
Napue 136
Narva 132, 134
Neitsyt Maaria 64, 83
Nero 35
Nevajoki 55, 56, 134
Niili-joki 13, 15

Nikolai I 172, 177, 180, 182
Nikolai II 201, 204
Nimileimasin 138
Nimismies 72, 116
Noa 147
Noitavainot 129—130
Nokia 107
Norja 51, 79, 136, 164
Normaalilyseo 191
Novgorod 52, 55, 110
Nuijasota 107, 108
Nunnat 66—67
Nuolenpääkirjoitus 15
Nuorisoseurat 193

Oikeaoppisuus 128—131
Oikeuslaitos 50, 62, 106, 116, 139, 146
Ojamo 98
Olympiakisat 19—20
Omavarainen kotitalous 47
Opintokerhot 193
Oppikoulut 170, 191—192
Oppivelvollisuuslaki 192
Oravaisten taistelu 164
Orjuus 18, 29, 30, 50, maaorjuus 59—60, 71, 157, 168, 180
Osuustoiminta 199—200
Oulu 109, 162
Oulunjoki 119
Oulunjärvi 97
Oulun lääni 146
Oxenstjerna, Aksel 115, 116, 118

Paavali, apostoli 28, 35
Paavi 41, 53, 54, 60, 88, 89, 103, 104
Paikkarin torppa 172
Painatuskielto 179, 181
Palestiina 53, 63
Palsamointi 14
Paltamo 97
Panna 61, 90
Paperi 84, 184, 187
Papisto 61, 69, 79, 115, 139, 157
Papyros 15
Pariisi 68, 155, 158, 161
Passiivinen vastarinta 202
Patriarkka, Konstantinopolin 41
Pellervo-seura 200
Pergamentti 67
Perikles 23
Perinnöllinen kuninkuus 69, 98
Pernaja 93
Peruna 47, 143
Perustuslait 166, 181
Persia 21, 22, 26, 136
Persialaissodat 20—22, 23
Persianlahti 29
Peruutus, läänitysten 125, 126, 127
Pestalozzi 192
Petsamo 206
Pfalzin suku 125
Pietari, apostoli 35, 41
Pietari suuri 132, 134
Pietari, kaupunki 134, 140, 151, 152, 168, 185, 192
Pietarinkirkko 89
Pietismi, katso Herännäisyys
Piilopirtti 136
Pikku viha 140
Pirkkalaiset 75
Pohjanlahti 56, 68, 107
Pohjanmaa 69, 73, 107, 108, 119, 136, 144, 162, 163, 164, 175, 180, 205
Pohjanmeri 29
Pohjois-Amerikan vapaussota 154—155, 156, 157
Pohjois-Amerikan Yhdysvallat 150, 153, 156, 199, 203
Pommeri 114, 137

Pori 98, 184
Porthan, Henrik Gabriel 147 (kuva), 148
Portugali 86
Portugalilaiset 84, 85, 153
Porvaristo 69, 80, 86, 115, 139, 157
Porvoo 76, 98, 166, 167
Porvoon valtiopäivät 166, 167, 169
Posti 34, 122, 186, 201
Postilla, katso saarnakirja
Praha 62
Presidentti, Suomen 207, Yhdysvaltojen 156
Preussi 145
Prokuraattori 167
Pronssikausi 9—11, 12
Protestantit 91, 111, 113, 114
Puhelin 186
Pultava 135, 136
»Punainen kirja» 103, 104
Punakaartit 205
Puola 100, 101, 102, 104, 110, 111, 113, 131, 134, 145, 181, 200
Puolalaiset 43
Puolueet 80, 140, 145, 198
Puolustuslaitos 21, 29, 37, 51, 55, 56, 57, 58, 59, 69—70, 86, 96, 106—107, 109, 127, 140, 141, 146, 162, 168, 183, 201, 203, 204
Puutavarat 187
»Pyhä kaupunki», katso Jerusalem
»Pyhä maa», katso Palestiina
Pyramidi 13, 14
Pyreneitten niemimaa 29
Pähkinälinna 111
Pähkinäsaaren rauha 56, 75, 80
Pääministeri 116
Raamattu 67, 88, 90, 94, 120, 121, 130, 177, 194
Raastuvanoikeus 116
Raati 77
Radio 187
Rafael 83
Raha 16, 18, 48, 142, 168, 187
»Raittiuden Ystävät» 199
Raittiusasia 199
Raittiusseurat 193, 199
Rajajoki 56
Rajaton valta, kuninkaan 126, 131, 138, 157
Ranska 39, 43, 102, 145, 155, 156—161, 180, 203
Ratsutila 127
Rauhanlait 71
Rauma 76, 98
Rautakausi 11, 12, 46
Rautalampi 97
»Rautamarski», katso Fleming, Klaus
Rautatiet 181, 186
Rein-joki 37, 113
Remus 29
Renesanssi 82—83, 88
Renqvist, Henrik 176
Revonlahti 163, 164
Riika 58, 111
Rippikoulu 131
Ristiretket 53—56, 65, 75
Ritari 70, 87
Romaanilaiset kielet 39
Romulus 28, 29
Rooma 28—37, 40, 41, 89, 102
Rothovius 120
Ruhtinaskunta, perinnöllinen 99
Rukouskirja 94
Runeberg, Johan Ludvig 171, 174 (kuva)
Ruona 164

Ruotsalainen, Paavo 175—176 (kuva)
Ruotujakolaitos 127, lakkauttaminen 168
Ruovesi 97, 174
Rupla 168
Ruuti 86

Saarijärvi 174
»Saarijärven Paavo» 174
Saarnakirja, Sorolaisen 120, 194
Sahateollisuus 184, 188
Sahara 29
»Saima» 178, 179
Saimaa 140, 177, 185
Saksa 43, 48, 58, 75, 76, 88, 89, 90, 92, 93, 94, 102, 111, 113, 114, 124, 143, 203, 204, 205, 206
Saksi 113
Saksilaiset 42
Salamiin taistelu 21, 22
Salmi 164
Sammatti 173
Sankt Helenan saari 161
Sanomalehdistö 148, 171, 178—179
Santavuori 108
Satakunta 69, 73, 97, 99, 107, 108
Savo 69, 73, 96, 97, 107, 124, 144, 146, 164, 175, 205
Savonlinna, kaupunki 56, 122, linna 73, 97
Savupirtti 11, 47
Seelanti 132
Seminaari 193
Senaatti, Rooman 30, 31, Keisarillinen Suomen 167, 181, 202
Seurakunta 183
Seurat 129, 175, 176
Sibelius, Jean 196 (kuva)
Sigismund 104
Sigtuna 52
Siikajoki 162, 163
»Siionin virret» 175, 194
Sikstiniläinen madonna 83
Siperia 196, 205
Sissit 136
Skandinaavia 10, 43, 79, 90
Skytte, Martti 92, 93
Skåne 126
Snellman, Johan Vilhelm 171 178—179 (kuva), 181, 194
Sokrates 24—26
Sorolainen, Eerik 104, 120
Sosialidemokratia 198
Sparta 18, 19, 21
Sprengtporten, Yrjö Maunu 146, 150 (kuva), 151, 152, 166
Stolbovan rauha 110, 111
Ståhlberg, K. J. 206 (kuva), 207
Stålhandske 124
Stång-joki 104
Suntio 50
Suojeluskunnat 204
Suomalaisugrilaiset 45, 46, 196
»Suomenkieliset Tietosanomat» 148
Suomenlahti 11, 46, 57
Suomenlinna 141, 142, 163, 180
Suoviljelys 144, 188
»Suruttomat» 176
Suuriruhtinaskunta 102, 182
Suurlakko 202
Suurteollisuus 184
Sveitsi 90
Svinhufvud, P. E. 203, 205, 206 (kuva)
Syrjäänit 45, 46
Sähkö 184
Sähkölennätin 186
Särkilahti, Pietari 92, 93
Säädyt 69, 80, 110, 115, 138, 146 157, 166, 168, 181

Taalainmaa 79, 81
Taantumus 170, 179, 181
Taiteet 19, 23, 24, 28, 31, 33, 34, 62, 82, 83, 100, 196
Tallinna 59, 99, 185
Talonpoikaisnostoväki 69
Talonpojat 69, 73—74, 80, 106, 107, 115, 124, 125, 139, 157, 169
Tammela 177
Tammisaari 98
Tampere 107, 146, 171, 184, 205
Tanska 51, 59, 62, 79, 80, 81, 110, 113, 124, 126, 131, 132, 136, 145, 152
Tapulikaupunki 117, 118, 184
Tarton rauha 165, 206
Tartto 120
Tasa-arvoisuus 157, 202
Tasavalta 138, 158, 204, 205, 207
Tavast 70
Tavast, Maunu 61—63, 66, 80
Tavisalmi 97
Teatteri 24, 31
Teljä 48
Teodosius suuri 36
Teollisuus 16, 19, 98, 118, 122, 144, 171, 181, 184, 185, 187
Terserus, Juhana 128
Tervakomppania 122
Terveydenhoito 183
Tetzel 88, 89
Thermopylain taistelu 21
Tieteet 15, 24, 25, 28, 33, 82, 129, 144, 147, 148, 155, 178, 195—196
Tilsit 159, 160, 162
Tiurin aari 48
Toivala 163
Tonava29, 37, 113
Topelius, Sakari 195
Torkkeli Knuutinpoika 56
Tornio 75, 77
Tornionjoki 164
Torppa 142, 190
Triviaalikoulut 119, 120
Tukholma 144, 145, 146, 166, 185
Tukholman verilöyly 81
Tulli 116, 118, 171
Tuomas piispa 55
Tuomiokapituli 61, 62, 68
Tuomiokirkkokoulu, Turun 67—68, 92, 93, 119
Turkki 135, 136, 203
Turkkilaiset 39, 46, 53, 85
Turku 48, 60, 73, 76, 77, 80, 92, 93, 100, 101, 116, 118, 119, 136, 144, 147, 148, 168
Turnajaiset 71
»Turun aamulehti» 171
Turun linna 55, 69, 98, 106 (kuva), 107
Turun rauha 140, 165, 168
»Turun viikkolehti» 171
Tuulastus 74
Työläiset 157
Tähtitiede 15, 129

Ukko 49
Ukkosenjohdatin 155
Ukon vaaja 9
Ukraina 134
Ulrjikka Eleonoora 138
Ulvila 76, 98
Unionipuolue 80
Unkari 38, 206
Unkarilaiset 43, 45, 46, 178
Upsala 104
Ural-vuoret 44
Uskonpuhdistus 87—90, 92—95, 102, 103, 104

Uskonto, kreikkalaiskatolinen 41, 43, 44, 54, luterilainen 90, 91, 92, 93, 94, 104, pakanallinen 13, 14, 15, 16, 20, 34, 35, 36, 49, 53, roomalaiskatolinen 41, 43, 44, 53—56, 58, 59,61—68, 87—92, 102—104, 111, 113, 114, 125
Uskonvapaus 114, 146
Uudenkaupungin rauha 136—137, 140, 165, 168
Uudenmaan-Hämeen lääni 177
Uusi Englanti 154
Uusimaa 69, 73, 93, 99
Uusi Testamentti 27, 90, 94

Vaalivaltakunta 69
Vaasa 109, 146
Vaihtokauppa 9, 15, 16, 48, 51
Vainajain palvelus 49
Valdemar voittaja 59
Valistuskirjailijat 157
Vallankumous, Kustaa III:n 146, Ranskan 157—159, vuoden 1809 164, 166, Venäjän 204
Wallenstein 113
Valtakunnankirous 90
Valtakunnanlaki 71
Valtaneuvosto 62, 69, 115, 116, 138, 139, 140
Valtiomies 115, 177
Valtioneuvosto 207
Valtionhoitaja 79, 104
Valtiopäiväjärjestys 115, 182
Valtiopäivät, Ranskan 157, 158, Ruotsin 69, 79, 91, 110, 115, 138, 140, Saksan 90, Suomen 166, 170, 181, 182
Vanhainneuvosto 19
Vanhakaupunki 122
Vanha Suomi 168
Vanha Testamentti 94, 100
Vapaaherrakunnat 99, 123—124
Vapaakauppa 144
Vapaakaupunki 171
Vapaamiehet 70
Vapauden aika 138
Vapaussota, Pohjois-Amerikan 154—156, Suomen 205—206
»Vapauttajatsaari», katso Aleksanteri II
Varjosielu 49
Varsinais-Suomi 50, 51, 54, 69, 73, 99
Wartburg 90
Washington, Yrjö 154, 155, 156
Venäjä 20, 38, 43, 51, Pähkinäsaaren rauhasta Uudenkaupungin rauhaan 56, 75, 80, 110, 111, 131, 132, 134, 135, 137, Uudenkaupungin rauhasta Haminan rauhaan 139, 140, 141, 144, 145, 147, 150, 151, 152, 159, 160, 162, 164, Haminan rauhasta nykyaikaan 165, 167, 168, 169, 170, 172, 173, 180, 181, 196, 200—207
Veritodistaja, katso Marttyyri
Verotus, kirkollinen verotus 60, 61, valtion verotus 30, 32, 61, 70, 71—72, 75, 95, 99, 106, 109, 116, 123, 124, 134, 150, 154, 157, 168
Vesikoe 130
Westfaalin rauha 114
Viapori, katso Suomenlinna
Wien 113
Vienan Karjala 173
Vienanmeri 140
Viikinkiretket, germaanien 43, 51, liiviläisten ja virolaisten 57
Viipuri 76, 80, 81, 118, 135, 139, 144, 177, 206
Viipurin linna 56, 69

Viipurin lääni 137
Viipurin pamaus 81
Viitasaari 147
Virkatalo 127
Virkojenmyynti 149
Viro 46, 50, 58, 59, 60, 90, 100, 105, 120, 124, 132, 137, 187, 200
Virolaiset 44, 45, 46, 57, 206
Vironniemi 122
Virsikirja 120, 194
Wittenberg 88, 89, 90, 93
Volga 44, 46
Worms 90
Vouti 72
Vuoksi 56
Vähä-Aasia 22
Väinäjoki 58
Väkijuomat 149—150, 176, 199
Välimeri 29, 63, 84, 98
»Vänrikki Stoolin tarinat» 174, 196
Värrälä 152
Västerås 91, 92, 98
Yhdistys- ja vakuuskirja 152
Yksinvalta, katso Rajaton valta
Ylihallitukset 167
Yliopisto, Pariisin 68, Prahan 62, Suomen 120, 121, 144, 168, 170, 181, 189, 191, 192, 196, Wittenbergin 88, 93
Yläalkeiskoulu, Jyväskylän 181, 191
Ympärysvallat 203
Yrjö-Koskinen, Yrjö Sakari 191 (kuva), 192, 194
Yömyssyt, katso Myssyt
Zeus 19
Äänioikeus 202

SISÄLLYS:

Esihistoriallinen aika.

Sivu.

1. Suomi jään peittämänä. Kivikausi 5
2. Suomen pronssi- ja rautakausi 9

Vanha aika.

3—4. Vanhimmat sivistyskansat 12
5—6. Kreikkalaiset 17
7. Kreikkalainen sivistys ja sen leviäminen 23
8—9. Roomalaiset 28
10. Kristinusko tulee Rooman valtakunnanuskonnoksi 33

Keskiaika.

11. Kansainvaellus 37
12. Kristinuskon voittokulku Euroopassa 40
13. Suomen suku ja suomalaisten tulo Suomeen 44
14. Muinaissuomalaisten aineellinen ja henkinen viljelys 47
15. Muinaissuomalaisten yhteiskuntaolot ja suhteet naapureihin . 50
16—17. Suomalaiset kääntyvät kristinuskoon 53
18. Liiviläisten ja virolaisten kohtalo 57
19—20. Suomen katolinen kirkko 60
21. Suomen luostarit ja koulut 64
22. Suomen hallinto ja oikeuslaitos 68
23. Talonpojat ja elämä maaseudulla 73
24. Suomen kauppa ja kaupungit 75
25. Suomen katolisen ajan melskeinen loppukausi 79
26—27. Uuden ajan taitteen merkilliset tapaukset 82

Uusi aika.

28. Martti Luther ja uskonpuhdistus 87
29. Suomen uskonpuhdistus ja Mikael Agricola 91
30. Kustaa Vaasan aika Suomessa 95
31. Suomen herttuakunta 98

32. Katolisuuden uhka Ruotsi-Suomessa 101
33. Nuijasota 105
34. Ruotsi-Suomi kohoaa suurvallaksi 110
35. Kustaa Aadolfin hallitus 113
36. »Kreivin aika» Suomessa 118
37—38. Aateliston vallan nousu ja sitä seuraava romahdus . . . 123
39. Kirkko ja kansanopetus Suomessa 128
40—41. Kaarle XII:n aika 131
42. Arvid Horn ja hattujen sota 138
43. Hyödyn aikakausi 141
44—45. Kustaa III:n vallankumous ja Porthanin aika Suomessa . 145
46. Suomen itsenäisyyskysymys ja kolmivuotinen sota 149
47. Pohjois-Amerikan Yhdysvaltain synty 153
48—49. Ranskan vallankumous ja Napoleon 156
50. Suomen sota 161
51. Suomen valtion perustaminen 166
52. Ensimmäinen kansallinen herätys Suomessa 169
53. Kalevala ja »Tarinat» 172
54. Herätysliikkeitä Suomen kirkossa 175
55. Snellman 177
56. Aleksanteri II ja Suomen valtiopäivät 180
57. Höyryn ja sähkön aikakausi 183
58. Maatalouden uudistuminen 188
59. Yrjö-Koskinen ja opetustoimi 191
60. Tiede ja taide 194
61. Yhteiskunnallisia uudistuspyrintöjä 197
62. Sortovuodet 200
63. Suomen valtakunnan perustaminen 204
Syventävää kirjallisuutta 208
Hakemisto 210

Kartat.

Varsinainen Kreikka ja joonialaiset siirtokunnat 17
Varhaisemman vanhan ajan suurvallat (Egypti, Persia, Aleksanteri suuren valtakunta) 27
Rooman maailmanvalta 38
Kartta Suomen suvun vaelluksista 45
Kolmen varhaisimman rauhanteon rajat 112
Ruotsi-Suomi mahtavimmillaan 133
Kartta alueluovutuksista 165
Miten maailmansota muutti Euroopan kartan (karttaliite)

EUROOPPA

Valtioiden rajat ennen maailmansotaa

Valtioiden rajat maailmansodan jälkeen

SUO Maailmansodan jälkeen syntyneitä valtioita

SAKARI KUUSI

SUURIA SUOMALAISIA

Runsaasti kuvitettu. 306 + IX s.
Hinta nid. 60 mk, sid. 75 mk.

Ilmestynyt myöskin viitenä kovakantisena niteenä
à 6 mk.

1. **Agricola, Sorolainen, Gezeliukset, Juslenius.**
2. **Arvid Horn, Chydenius, Korpi-Jaakko ja Koski-Jaakko, Porthan.**
3. **Sprengtporten, Adlercreutz, Tengström, Calonius, Rehbinder.**
4. **Arvidsson, Juteini, Gottlund, Lönnrot.**
5. **Runeberg, Snellman, Cygnaeus.**

SAKARI KUUSI

Kalevala kansakouluja varten

Kuvitettu tait. E. Cedercreutzin leikkauksin.
80 sivua. Hinta pahvikans. 6: —.

Tämä suppea teos täyttää erinomaisella tavalla ne vaatimukset, joita kansakouluissa käytettävälle Kalevala-kirjalle on asetettava: Kalevala on siinä kerrottu lapsille suorasanaisessa, jännittävässä, helppotajuisessa muodossa, joka pitää oppilaiden mielenkiinnon herpautumattomassa vireessä. Kun kokemus on osoittanut, että runomuotoinen Kalevala hidastoimintaisine säejaksoineen ja lapsille käsittämättömine sanontatapoineen on oppilaille väsyttävä ja vaikeatajuinen, on kirjan suorasanaisen esityksen lomaan sijoitettu vain sarja eepoksen runohelmiä. Viehättävine kuvituksineen toht. Kuusen pieni teos on oikea satu-Kalevala, joka pystyy herättämään lapsissa harrastusta ja mieltymystä kansalliseepokseemme.

Gummerus